

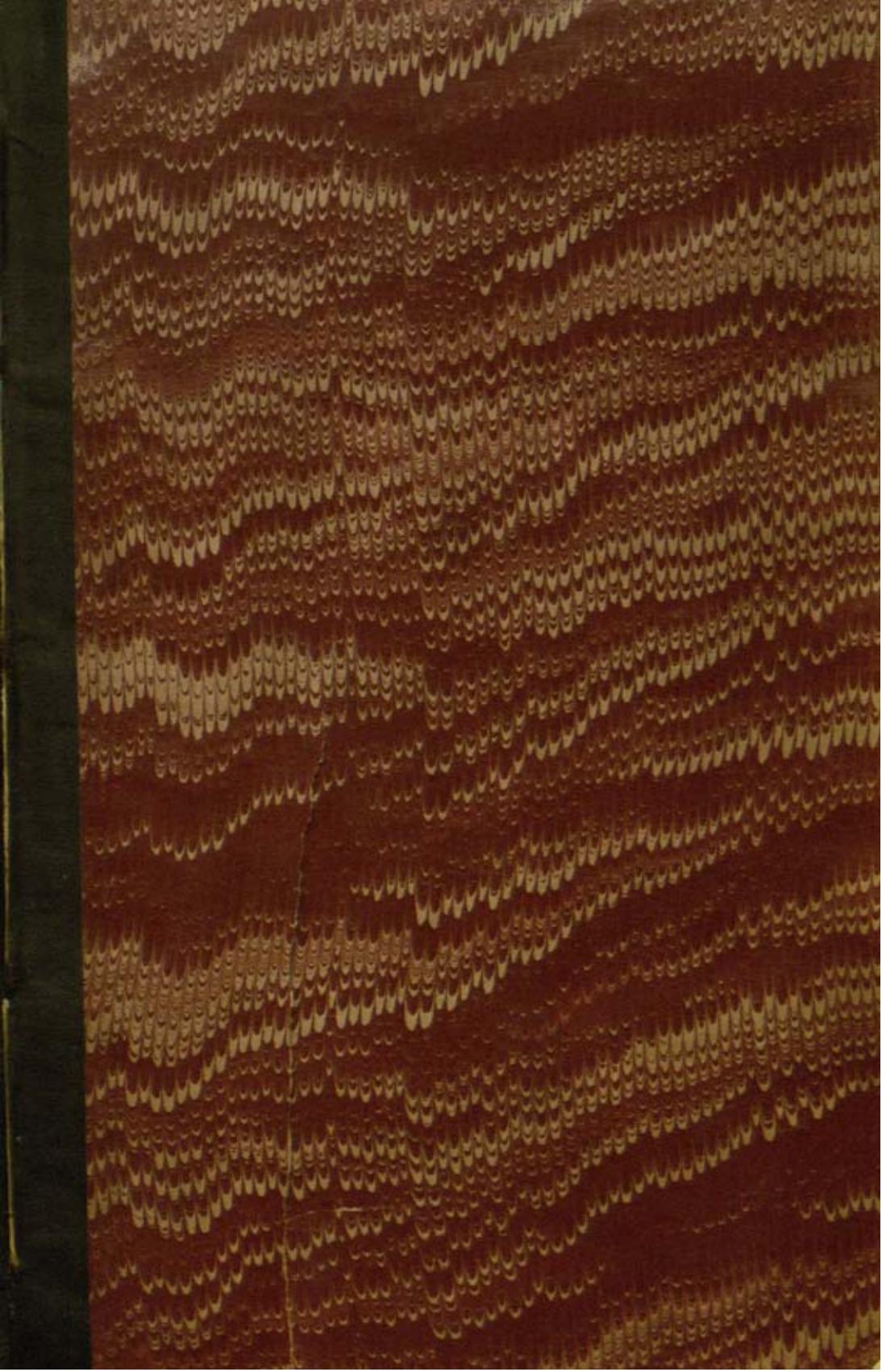
GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

CALL NO. 636.1095402/Har/PL
Acc 19950

D.G.A. 79.

A384
Vol 45

BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, NO. 1250.

THE FARAS-NĀMA
OF
HĀSHIMI

19950

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN WITH ENGLISH NOTES

BY

LIEUT.-COLONEL D. C. PHILLOTT, F.A.S.B.,

Secretary and Member Board of Examiners; Fellow of the Calcutta University; Translator of the *Bāz-Nāma-yi Nāṣirī*, etc. etc.; Editor of the *Qawāniñ 's-Sayyād*, etc. etc.

636.1095402

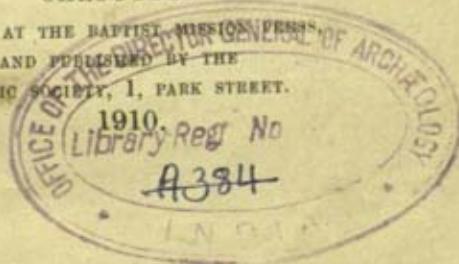
CALCUTTA :

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,

AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET.

1910. Library Reg. No.

A384

CENTRAL LIBRARY
LIB
Acc. No. 19950
Date. 24-7-63
Call No. 636.1095402
Has | Phi.

INTRODUCTION

No animal has had a more interesting ancestral history than the horse. No animal has appealed more strongly to the imagination of mankind. None has played a more important part in the history of civilisation. Whether we trace its ancestry back to the little fox-like animal with five toes that was its remote progenitor, or study its place in art and literature, or investigate its influence on war and commerce, we find an interest that attaches to no other animal save man himself.

The rude but life-like pictures scrawled by Neolithic men on the walls of caves in southern France seem to afford evidence that the horse was domesticated more than 20,000 years ago. Even at that early period two breeds or wild races were distinguished by the shape of their heads and the grace or clumsiness of their limbs, and despite the confusion produced by all these centuries of cross-breeding it is still possible to distinguish the descendants of what were once in all probability different wild races or species. In the remoter parts of north-western Europe, for instance, the so-called Celtic Pony is still found, exhibiting characters that ally it to the asses and zebras and also to the only indigenous wild horse that now exists, Prjevalsky's Horse of Central Asia. There can be little doubt that breeds just as interesting as the Celtic Pony exist in many parts of Asia.

Colonel Phillott has asked me to write an introductory note to the Persian treatise on horses that he is publishing in the *Bibliotheca Indica*. I wish that I could read this treatise, for its garnered store of traditional knowledge must include much that is curious and much that is of real interest to the biologist. It is only in Europe and North America that the breeds of horses have been investigated by modern scientific methods, but there is much to be learnt even by the most

636 · 1095402

~~Has / Phu~~

strictly scientific persons from Oriental treatises on domestic animals, although of course these treatises contain much that is merely fanciful and much that is based on theories that modern science has rejected. I can only hope, therefore, that Colonel Phillott with his unrivalled knowledge of the technical terminology of everything connected with oriental sport, and oriental domestic animals, will one day see his way to furnish a translation of Hāshimi's *Faras-Nāma*. It would certainly be of great use to students of zoology and of folklore, who are seldom blessed with his linguistic powers.

INDIAN MUSEUM, CALCUTTA.
August, 1910.

N. ANNADALE.

PREFACE.

Some confusion exists regarding the real authorship of this *Faras-Nāmā*. Ethé writes:—

2980.

“Farasnāma (فارسنامه).

This work is in substance identical with the *فُرُس نَامَة هَنْدِي*, described in Bodleian Cat., Nos. 1864-1866, Rieu ii, p. 482, and F. Mehren, p. 16, No. XXXIX, but it differs, like the second British Museum copy, from the common version, made under the superintendence of 'Abdallāhkhān Bahādur Firūzjāng, in Shāhjahān's reign, in the most important point, that it was translated (from the old Sanskrit work *Sālihotra*) more than 200 years before that time,¹ viz., A.H. 926, Jumādā II (A.D. 1520, May-June); see fol. 5^b, ll. 3 and 4, by Ibn Sayyid Abū-alhusain, with the epithet Hāshimī; see fol. 5^a, last line, at the request of Shamsaldin Mužaffarshāh, i.e., Mužaffarshāh II, king of Gujārāt (who reigned from A.H. 917 to 932 = 1511-1526). As we now possess two copies with the same earlier date, and have, moreover, in the present copy further details as to the names of the translator and his royal patron (which are wanting in the British Museum copy owing to the absence of the preface), we must come to the conclusion that either 'Abdallāhkhān Bahādur Firūzjāng himself, or at least the Pandits he employed for the translation, committed a flagrant plagiarism, by reproducing almost verbatim this older translation, without acknowledging their indebtedness to it in any way. The introductory part, containing extracts from the older Persian book *فارسنامه فارسی* is wanting in this copy (it is the one little addition the later translators have added on their own account); but the preface opens with exactly the same verse:

¹ This is, I think, a slip for; “more than 100 years.”—Ed.

اسپ فکوت چون زین گند دانا * ۵۴ گوید نخست حمد خدا

This preface, containing the praise of God, of Muḥammad, and of Sultān Mužaffarshāh (the last section naturally being left out in the latter version), as well as a part of the chapter مدب نظم نکاب (on ff. 5^b-6^b), and the short epilogue at the end, are written in mathnawi-baits, all the other parts in prose. The *two kisims* are arranged exactly as in 'Abdallāhkhān Bahādur's version; the *first*, on fol. 6^b, is headed: در معروفت افواس و بیان علامات (نیک و بد گه در ای پ است), and contains twelve bâbs; the *second*, on fol. 28^a, is headed: در علاج فرس بی علت (on the treatment of horses in every kind of disease), and is subdivided into thirty-eight bâbs.

" No date. College of Fort William.

" No. 2250, ff., 64, ll. 14; Nasta'lik; size 8 $\frac{1}{2}$ in. by 4 $\frac{3}{4}$ in."

Briefly then, the real author is *Zayn' l-'Abidin bin Sayyid Abū' l-Husayn*, who wrote under the *takhallus* of *Hāshimī*: he wrote and translated the work in A.H. 926 (A.D. 1519) at the direction of *Shams' d-Dīn Mužaffar Shāh* II, King of Gujarat, who reigned A.H. 917 to 932 (A.D. 1511-1526).

The plagiarist is 'Abd' llah Khān Bahādur Firūz Jang, who died in A.H. 1054 (A.D. 1644), in the reign of Shāhjahān.

In the *Hāshimī* MS., the *hamd* and *na't* are in verse, and the opening line is:—

اسپ فکوت چو زین گند دانا
با ز گوید نخست حمد خدا

Hāshimī's name first appears where he begins to eulogise his patron:—

بعد حمد خدا و نعمت رسول
داشمی آن بود نشان قبول
که بد و نی تنسای قتل الله
بکشانی زیان بمدحت شاه

'Abd' llah's MS. opens with the first couplet of *Hāshimī* followed by a *hamd* and *na't* in prose.

The prefatory portions of the two MSS. vary considerably but they agree from the point:—

باب اول در معرفت اصل و فرع زبانی اسپان و بیان نیک و بد آن

Hāshimī's verses are freely used by 'Abd^h 'Ullah but the lines containing the *takhallus* (Hāshimī) are invariably omitted. 'Abd^h 'Ullah therefore appears to be not only a plagiarist but a bad plagiarist.

The present edition has been printed from a transcript made from a MS. in the State library of Hyderabad, Dekhan, and it has been collated with the following five MSS.:—

- (1) A finely written *nasta'liq* copy ('Abd^h 'Ullah) dated 29th *Rabi'-I-Awwal* A.H. 1197, in possession of the editor.
- (2) A modern transcript (Hāshimī) made for the editor in A.D. 1900 for an old MS. in the possession of the late Shāhzāda Sultān Jang of Kohat.
- (3) A copy (Hāshimī) in ordinary *nasta'liq*, bound up with two other Faras-Nāmas; undated; probably not more than 100 years old; in possession of the editor.
- (4) A *shikasta* copy (Hāshimī) dated 28th Ramazān A.H. 1129, formerly in the College of Fort William and now in the library of the Asiatic Society of Bengal.
- (5) A *shikasta* copy (Abd^h 'Ullah¹) without date, probably not more than a hundred years old, in the Imperial Library, Calcutta.

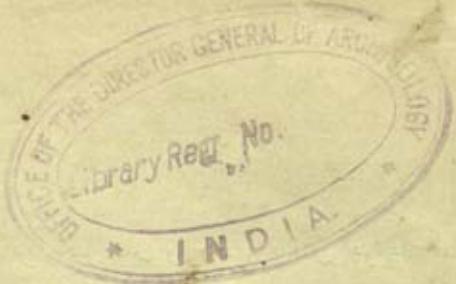
In spite of the plagiarism, the name of Hāshimī is known to every old-fashioned horse-dealer in the Panjab.

My acknowledgments are due to Muhammad Kāzim Shīrāzī, Persian Instructor, and to Mr. R. F. Azoo, Arabic Instructor, of the Board of Examiners, for continuous help in seeing the work through the press.

INDIAN MUSEUM, CALCUTTA. {
September, 1910. {

D. C. P.

¹ The first three or four pages are missing.

بسم الله الرحمن الرحيم

بنام خداني که تو سن افلاک را گرد مرکز خاک داير گردانيده -
و رائض حکم او بر اسپ سپهر روز و شب از ماه و مهر زين نهاده - و جلاجل
کواكب برو بسته تا در جستجوی او يک نفس از تک و دو باز نه ایستد -
و از نکثر تکابو اگر فعل سوده گردد از هال مه نو دیگر شش دهد - تا از
گردش آمد و رفت باز نماند * مثنوي *

ای بحکم تو بردہ نقرہ ماه بیلد لیلی بسوی منزل راه
کرد کارا بحق آل نبی بنمازو نیاز نیم شبی
که رسانی بلطف بیش از پیش اسپ مقصود من بعنفل خویش
مرکب چه د من بکن رهوار در راه شرع سید مختار
در نعمت سید المرسلین و خاتم النبیین محمد مصطفی
صلی الله علیه و آله و سلم

* نظم *

احمد مرسل آن پیغمبر پاک
شہسوار مقام او ادنی
سید هاشمی رسول خدا
نور حق آفتاب عالم تاب
صاحب تاج منبر و محراب
حکم او گردد تا بروز قیام
شہسواری که مرکب بختش
کرده چون عزم راه یگرانش
دوستان خدا ز خیل تو اند
لامک بروں رختش
دینی و آخرت طفیل تو اند
از خدا باد صد درود و سلام

1123 (a)

حد و عد بیرونست - و باین سبب میل و رغبت تمام بر اسپان تیزگام خوشخراوم دارند - و باوجود آنکه اسپ بسیار هر روز انعام و بخشش میشود - در پایگاه خاصه از اسپان عربی و رومی و عراقی و ترکی و کجی از هر قسم قریب بدوازده هزار اسپ در طویلها موجود و حاضر میداشد - و همه مانند تازی نژاد و ترکی زاد پرورش می یابند * متفوی * همه تازی نژاد و ترکی ذات پرورش یافته بدهن و نبات هریکی همچو کوه وقت سکون بلکه از کوه در شکوه فزون یک بردۀ بندی و تیزی گرو از باد در سبک خیزی از ته نعل شان ز گردش راه گرد غیرت نشسته بر رخ ماه همه گینی نورد و عالم گیر در جهان شان کسی ندیده نظیر لهذا در این امر مبادرت نموده از عهده این کار برآمد *

بر خداوند عقل و فراست پوشیده نیست - که این علم شناختن اسپ قابل و لائق ملک نامدار و خواهین با اقتدار است - اگر عقا اتفاق دارند که بعد از انسان از حیوانات هیچ چیز شریف تراز اسپ نیست - چنانچه حق تعالی انسان را بر تمام مخلوقات فضل و شرف نهاده - اسپ را بر حیوانات دیگر فضیلت داده است - و صورت آنرا نکوت از صورت های حیوانات دیگر آفریده - و مرکب انبیا و ملک ساخته - که بواسطه سواری او بر اعدا ظفر می یابند * در فضیلت اسپ و اجر غازیان آیات و احادیث بسیار آورده شده - چنانچه حق تعالی میفرماید **وَالْخَيْلَ وَالْبَيْلَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكِبُوهَا وَرِيْثَةً** - اسپ را بر حیوانات دیگر مقدم ذکر کرده اند - و سواران را بزیقت ستوده * و در احادیث آمده که انصار ساکنان مدینه از رسول الله ملی الله علیه و سلم سوال کردند - که **”میخواهیم که بدانیم که از طاعتها و اعمال کدام نزد حق تعالی جل وعلا اوج و افضل است - قا دانسته**

بر ازیاب عقل و امتحاب دانش پوشیده نماند که کتاب در معرفت
 اسپان و علامات معمود و مذموم و دانستن علل و امراض که اسپ بیدا کند
 و معالجه آنها حکمای هند بزیان سفس کرت شانزده هزار شلوک یعنی
 بیت در زمان سابق تصنیف کرده اند - و آن لغت را بغیر پندتان دانای کسی
 نمیداند - بقابل آن فواید آن مستور مانده بود * در ایام خلافت بندگان
 حضرت فلک رفعت - ملک خصلت - مشتری خاصیت - کیوان
 سطوت - بادشاهه چم جاه - خلائق پناه - مروج دین محمدی - شاهنشاه
 عادل - الخاقان ابن الخاقان والسلطان ابن السلطان ابو المظفر شهاب الدین
 محمد صاحب قران ثانی شاه جهان بادشاهه غازی خلد الله ملکه و سلطانه
 پندتان که در زیان سفس کرت دانای بودند کتاب شالهپور که فرسنامه هندی
 باشد جمع ساخته * هنکامیکه این بندۀ درگاه خالق پناه سید عبد الله
 المخاطب بعدد الله خان بهادر فیروز جنگ بغروات کفاران و رانای چینور -
 که دران زمان رانای امر سنه و لد رانای پرتاب سنه این رانای اودی سنه
 بود و به بزرگی میان زمینداران آن کوهستان سر از نخوت میزد مشغول بود -
 و از برکت توجهات ظاهري و باطلي بادشاهه دین پناه فتوحات نصیب روزگار
 این نیازمقد درگاه خادم خلق الله گردید - چند صندوق کتاب هندی
 بدست غازیان لشکر بادشاهه اسلام افتاد - و ازان جمله یکی شالهپور اسپان بود
 که عبارت از فرسنامه باشد - آنرا بزیان فارسی ترجمه نموده * اگرچه در زیان
 سابق فوسنامه از نظم و نثر نوشته اند ولی اکثر موافق باین کتاب میباشد * چون
 توجه شریف بادشاهه اسلامیان - بمقتضای این آیه کریمه - **الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا**
 و **وَجَاهُدُوا فِي سَبِيلِ اللهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ** اعظم درجه عِنْدَ الله و اولئک
 هم الغافیرون - و جد و جهد ایشان بر کفار و دشمنان دین سید البرار از

جستن در تو نهادم - و ترا فراخ روزی کردم و مبارک دیدار - ترا بر سروران
دیگر فضل نهادم و خداوند ترا بر تو مهربان گردانیدم - و من مردانی
بیافرینم که بر پشت تو مرا تسبیح و تکبیر و تهادل گویند - و هر مردی که
بر پشت اسپ تکبیر و تهادل چنان بگوید که اسپ بشفود او نیز بگوید *

چون فرشتگان صفت آفرینش اسپ شنیدند - گفتند - یارب ما
فرشتگان تو ایم ترا تسبیح و ترا تحمدید میگوئیم ما را پاداش آن چیست -
پس ایزد تعالیٰ بیافرید برای ایشان اسپان ابلق که گردنهای ایشان
چون گردنهای شقران بختی بود - ایزد تعالیٰ هر کوا خواهد که در حرب
مدد فرستد بر این اسپان سوار فرستد *

پس ایزد تعالیٰ اسپ را بر زمین فرستاد و اسپ بر چهار دست
و پا بایستاد و بانگ کرد - ایزد تعالیٰ گفت - که برکت من بر تو باد
قا روز قیامت - نسل از تو گیرند *

چون آدم علیه السلام را بیافرید جمله اشیا و حیوانات بروی عرضه
کرد و فرمود یا آدم بگیر این چیزها هرچه خواهی - چون آدم علیه السلام
اسپ بگزید - ایزد تعالیٰ عز و جل گفت - که یا آدم چیزی را گزیدی که
عز تو و فرزندان تو درست - و ترا فرزندان باشند و او را نتاج که قا روز
قیامت برکت من بر تو و بر او باد - بعزم و جل من قسم که نیافریدم هیچ
صورتی بهتر از تو و اسپ - و نزدیک من درست از تو و ازو چیزی نیست
یا آدم ! یکی از خاصیات و برکات اسپ انست - در خانه که اسپ باشد
دیو درانجا نرود - مرگ مفاجات نباشد - و برکت و نعمت باشد * نزد
ابليس هیچ آوازی دشمن ترا از آواز اسپ نیست * اگر مالگ او را
واقعه پیش آید - ازان به چهل روز قبل بالهای ایزد تعالیٰ او را معلوم شود *

بدان عشقول شویم - این آیت نازل شد **إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقْاتِلُونَ**
 فی سَبِيلِهِ مَفَأَ كاهم بَنِيَان مَرْمُوصَ - پیغمبر علی الله علیه و سلم
 میفرمایند - که عزیز ترین مکانی در دنیا پشت اسپان قازیست *

حکایت

از مامون خلیفه پرسیدند که نیکو ترین چیزها در دنیا چیست -
 جواب دادند که سواری بر اسپ نیک نیکو است * و از اردشیر بابکان ^۱
 منقول است که اگر ملوک و بزرگانTRA سواری اسپ نه بودی ایشانوا
 بر سائر مردمان فضیلتی نداشتندی *

باب اول در آفرینش اسپان

امیر المؤمنین اسد الله الغالب علی این ایی طالب ^۲ رضی الله
 عنه روایت میکند - که از پیغمبر علیه السلام شنیدم - و این خبر از اخبار
 مشهور است - که ایزد سبحانه تعالی خواست که اسپ را بیافریند -
 باد جنوب را گفت که من از تو چیزی میخواهم آفرید که اندر آن عز
 بالشد درستان مرا ، و ذل باشد دشمنان مرا * باد جواب داد که خداوند
 حکم و فرمان تراست * پس ایزد تعالی اسپ را از باد جنوب بیافرید
 و گفت خیر و برکت اندر موی و بیشانی تو بستم - و غنیمت گیرند
 بر پشت تو - و در تو خامیت بسیار است - و سلامت از پیش دشمن

^۱ Ardashir-i-Babakān, called by Roman historians Artaxerxes, the first king of the Sāsānian dynasty, reigned from A.D. 223 to 238

^۲ The fourth of the Orthodox Caliphs (*Al-Khulafā'u'r-Rāshidūn*), A.H. 35—40, A.D. 656—661.

پخورد مشکین یا کمیت که پیشانی او و لب زیرین او و دست چپ او و هر دو پای او سفید باشد - و بر نشیفند بر چنین اسپ - و بغازات رود فتح یابد - و غنیمت گیرد *

^۱ بدانکه اسپ بر سه قسم است یکی عذیق - دوم هنجین - سیوم مُقرف * عذیق آن اسپ را گویند پدر و مادرش هر دو عربی باشند - و هنجین آن اسپ را گویند پدرش عربی باشد و مادرش عجمی - و مقرف آن اسپ را گویند که پدرش عجمی و مادرش عربی باشد *

بدانکه رسول خدا ملی الله علیه وسلم از اعرابی سوید نام اسپ خرید - نام آن اسپ مرتجز بود - پیغمبر ملی الله علیه و آله و اصحابه و سلم شتاب میرفت - و آن اعرابی پس ماند - خویداری برای اسپ خود کسی دیگر پیدا کرد که آن کس را خبر نبود که رسول خدا ملی الله علیه و علی آله و سلم اسپ را خریده * اعرابی آواز کرد بر رسول خدا ملی الله علیه وسلم که "این اسپ میخربی بهتر و لا بکسی دیگر میفروشم " - رسول خدا ملی الله علیه وسلم فرمود که "من از تو خریده ام " - اعرابی گفت که "قسم است که تو نخربیدی گواه بیار بر خریدن " - پس خزینه اصحابی گفت که "من گواه ام که رسول خدای خریدن " - فرمود "چه طور گواهی میدهی که حاضر نبودی ؟ " - خزینه گفت که "ما شما را راست گو میدانیم در خبرهای آسمانی و زمینی و خبرهای غیب - پس چه طور راست گو ندانیم در خریدن تو اسپ را ؟ " - پس پیغمبر خدا ملی الله علیه و آله و اصحابه و سلم بخزینه گفت

^۱ The next twenty-one lines are omitted from five MSS.

در باب فضیلت اسب - روایات بسیار است اما زیاده

برین گنجایش درین مختصر نیست زیارکه غرض کلی از تالیف این کتاب معرفت اسب است و شناختن علت و امراض و معالجه آن *

چون در کتاب سنسکریت هر ورق را مخصوص از برای یکچیزی قرار داده اند - و آن ورق بمنزله باب است - بنابر آن بر اعداد اوراق آن کتاب باب و فصل این نسخه شریف را مزین ساخت و فصلی از کتاب فرسنامه که در زمان سلطان محمود غزنوی نوشته بودند نیز داخل این نسخه شریف گردانید *

در تعریف اسب از جمله این است که در وقت شب قیزین تر و شفوفدتر از اسب حیوانی دیگر نیست - و از جمله حیوانات فراخ روزی تراز اسب نیست * از جمله حیوانات چهار حیوان در بهشت رود - اسب غازیان - و شیر صالح^۱ - و خر عزیر^۲ - و سگ اصحاب کهف * پیغمبر علیه السلام اسب را در رای مبارک خود جو دادی و از رای خود سر و روی پاک کردی و فرمودی - چنانکه فرزندان خود را بی تمویذ نمیداردید اسپانها نیز ندارید که چشم زخم کار نکند * پیغمبر علیه السلام میفرمایند هر که اسپی در طوبیه بندد و محانظت او را بچان کوشد و از بھر رضای خدای تعالی و نیت غزات و جنگ با کفار داشته باشد ثواب عظیم بار عاید گردد * پیغمبر علیه السلام فرمود - هر که اسب

^۱ The she-camel of the prophet Sālih, who was sent to the tribe of Thamūd. His story is told in Qur. vii, 74 et seq.

^۲ Al-Uzayr, Ezra. Ezra and his ass were restored to life after they had been dead a hundred years. See Qur. ii, 259.

گرفتن میسر نشد - بعد ازان مصلحت بران قرار گرفت که دیوان را فوستاده آب آنچشمde تهی سازند و آن چشمde را از شراب پر کنند - چون چنان کردند - اسیان شراب از آن چشمde خورده مست شدند - بعده هزار دیو هر یکی یک اسپ را از موی پیشانی گرفته بخدمت سلیمان علیه السلام آوردند - جمله را فرمودند که بکشند - بکشتن مشغول شدند * تا فرو رفتن آفتاب نه صد اسپ بدین طریق کشند - حضرت جبرئیل علیه السلام در رسید - و گفت - یا سلیمان دست از کشتن این جانوران بدار که ایزد تعالی آفتاب را ازینجهت باز داشته تا نماز عصر را یعنی نماز دیگر را بوقت ادا نمایی * سلیمان علیه السلام از حق درخواست تا پوهای باقی ماند گافرا بستد * اصل اسپ تازی یعنی هر یکی ازان صد اسپ است * دیگر صفت آنکه اسپ چگونه باید داشتن * دانشمندان این صفت چنین گفته اند که اسپ روز جنگ یک رنگ باید و بهترین رنگها کمیت باشد - فراخ روی - و دلیر - و قوی پشت - و فراخ پیشانی - و فراخ کتف - و فراخ سینه - و کوتاه پشت - و استخوان دم دراز - و فراخ شکم - و فراخ دهن - و فراخ سرین - سیاه چشم - سیاه زانو - سیاه پوز - سیاه خصیه - سیاه دم - سیاه سم *

حکایت

حجاج یوسف به ابن القریه^۱ گفت - اسپی برای روز جنگ من خوشکن^۲ - او جواب داد که محمد مرزیان - ^۳ او واقع از کار این کار

^۱ Al-Hajjāj ibn Yūsuf aṭh-Ṭhaqafī, governor of 'Irāq under the Umayyad Caliph 'Abdullāh Mālik ibn Marwān; died in the reign of Al-Walid in the year A.D. 714, A.H. 85.

^۲ Ibn al-Qirriyyah, a great orator who lived in the time of Al-Hajjāj, and was executed by him in A.H. 84.

^۳ Khush kūn for خوش کن

”تو تنها صاحب دو گواه هستی و برای کسی که یک خزینه گواهی
بدهد بس است او را“ - بعده رسول خدای صلی الله علیه وسلم اسپ را
به اعرابی واپس داد - و گفت که ”خدا برکت نکند در اسپ تو“ - آن
اسپ روز دوم بمرد - این ترجمه از حیوة الحیوانات آورده شده است *

حکایت

ابو هرثیه رضی الله عنہ میگوید - که پیغمبر علیه السلام اسپ ارجل -
یعنی پای - چمپ - سفید - را مکروہ داشتی و دوست نداشتی - و آنکه
دست و پا ^۱ خلاف یک دیگر بود - آفرا اشکنیل خوانند - آنرا نیز کراهیت
داشتی * طبیعت اسپ و آدمی هردو یک است - ایند تعالیٰ هردو را
بیک مزاج آفریده است - و هر علت که آدمی را باشد همان علت
اسپ را نیز است - همان علاج که آدمی را کنند همان علاج اسپ را
فرمایند * حق تعالیٰ سه چیز در اسپ فیانویده - یکی زهره - اگر زهره بود
همیچ آدمی را زهره آن ذه بودی ^۲ بر اسپ نشستی - و دیگر غدود -
اگر غدود داشتی همیشه ونجور بودی - دیگر شنالنگ ^۳ - اگر شنالنگ
داشتی نیک نتوانستی دوید *

حکایت

در وقت سلیمان علیه السلام هزار اسپ با پر بود که در عالم
می پریدند - و در هر مرغزاری که خوشتر بودی میچهیدند - و چشم
که دران آب شیرین بود هر روز درانجا فروآمدندی و آب ازان چشم
میخوردندی * سلیمان علیه السلام را ازعن حال خبر کردند - عفیت دیو
را بفروستاد قا آن اسپانرا بگیرد و بیارد - و هر چند عفیت دیو سعی کرد

۱ Dast foreleg ; pā hindleg.

۲ ankle.

رخش^۱ رستم - شبدیز^۲ پروریز - گلگون^۳ اسفندیار - سمند^۴ کیخسرو -
کمیت^۵ فریدون - ابلق^۶ نوشیروان *

حکایت

پیغمبر علیه السلام میفرماید که چون ایزد تعالیٰ بر بند^۷ نیکوئی کند
او را چهار چیز کرامت کند - مرکب رهوار^۸ - و خانهٔ فراخ خوش هوا -
و همسایهٔ نیکو خلق - و جفت حلال با جمال و پارسا *

ای عزیز اگر خواهی که اسپ نیکورا از بد فرق کنی اول بددانش
نیکو نگاه کن - اگر در هنر اسپ خطا کنی ولی در دندان نیکو خطا
نکنی * سیاه مژه و سیاه^۹ چشم چون راه رود بسوی چپ و راست
تگردد - و در راه رفتن دست بلند دارد - اما اسپ کر و گنگ و چپ
دست و شب کور نباید خرید *

اگر خواهی که بدانی شب کور است^{۱۰} یا نه - گلیم سیاه در شب بر
زمین بینداز و بر بالای آن رسمنان سفید یا مهرا سفید بیفگن - و اسپ را
بر بالای آن بران - اگر شب کور بود نترسد و بر گلیم بکدرد - و اگر شب کور
نباود چون رسمنان و مهرا سفید را به بیند رم کند و از گلیم نگردد - و اگر

^۱ *Rakhsh* obs.: probably strawberry roan.

^۲ *Shab-diz* شب دیز said to have been "black as night."

^۳ *Gulgün* obs., colour unknown.

^۴ *Samand*, dun with black mane and tail.

^۵ *Kumayt* bay.

^۶ *Ablaq* piebald and skewbald.

^۷ *Rahwär* ambling.

^۸ سیاه مژه و سیاه چشم there appears to be an omission in the text.

^۹ عیوب گمسم مشهور شب کوری night-blindness is one of the the horses.

است از مادر و پدر - و از رایضان و استادان این فن است - از وی پرس - پس محمد مرزبان را طلب داشت و گفت - خوشک اسپی از طویلهای من که دور روز جنگ برای سواری من بکار آید - محمد مرزبان^۱ جمیع اسپان طویله را به نظر درآورد و گفت - اگر جنگ را خواهی کمیت یک زنگ - و اگر سیو مرغزار را خواهی خنگ^۲ - و اگر هیبت را خواهی مشکین - و اگر سیر سبزه را خواهی ابلق - و اگر شکار را خواهی بور^۳ - و اگر دوانیدن را خواهی سمند - و اگر راه رفتن را خواهی گلگون - د اگر چوکان را خواهی سرنگ •

بدانکه بهترین اسپان همه کمیت است - و بادشاهان عجم اسپ کمیت را درست داشتندی • اسپ باید که دورین - و دور شنو - و پر نشاط - تیز پاشنه - و از قازیانه ترسان - چنانکه اگر با آتش رانی در درود - و اگر با آب اندازی راست شناکند - و اگر بزني بی آرام گردد - و چون از پشت فرود آنی رویاه باشد - و چون سوار شوی شور شود و علف زود خورد - و هر اسپی که بدین صفتها یافته شود بغايت نیک باشد •

حکایت

چنانچه در عالم بادشاهان بزرگ را نام مانده اسپان نیک را هم نام مانده است - خنگ^۱ خسرو - سیاه جمشید - جرد^۲ بهرام - بور بیزون^۳ -

^۱ محمد مرزبان not traceable. *Al-Marzubūn*, the name of a noted family.

^۲ *Khing*, obs.; any white or light-coloured horse; vide p. 13 and note.

^۳ *Bür* some shade of chestnut; term obsolete in India but current amongst the Baluchis.

* *Jurda* * vide p. 13 note 1.

اکفون نام‌ها و رنگ‌های اسپان را بتویسم * سیاه^۱ - کمیت - مشکین^۱ -
 فقره - بوز - سر خنگ - گل خنگ - سرگ - ابلق - جرده - ابرش -
 و سمند * اما اسپ ارجل و اشکیل و ابلق نباید خرید - که هر سفیدی که
 بر اسپ بیفی - بر هر اندام که باشد - آن عیب بود - یکنگ از همه بهتر
 بود * و از همه رنگها کمیت بهتر باشد * مشکین چنان باید که سیاه و روشن
 بود - و در چشم او هیچ سرخی نباشد - زیرا که اسپ سیاه که سرخی در
 چشم باشد از عیب بزرگ خالی نباشد - یا گرنده و لکدن و یا سرافشان
 بود - اگر در طوله یک جانی بند شود و سواری کم یابد آدم‌گیر شود - وکسی
 را بکشد * و از بوز پرهیز کن که او بدسم و ناصبور^۲ بود - و چشم زخم باز زود
 خورد و کار کند * و اسپ ابرش نیک باشد اما بدسم بود - و بکرما و بسروما

¹ *Siyāh* is not a colour applied to horses: by it the author probably means a dull black.

Mushkin "black or brown" properly means also that the horse's coat is shiny: the term is used by both Persians and Indians.

Kumayt amongst Arabs, Persians and Indians is "bay."

Boz; obsolete in India; it is apparently the Turki word "grey": amongst Indian horse-dealers it appears to have been applied to a light grey or to a white horse with black hoofs and black points.

Ablaq "piebald" is also incorrectly applied to a skewbald: the latter is sometimes called *lāl ablaq* in Urdu.

Surang in India "chesnut."

Samand Persian and Indian "dun with black points."

Abrash in Arabic means having in the coat hairs of a different colour from the body; amongst Arab horse-dealers, however, it means "flea-bitten grey," the *magasi* of Persians and Indians.

Arjal Ar. "having one hind-foot or leg white": in Hindi *jamdūt* or "messenger of death."

شكل, this is probably *ishkīl* a horse with the off-fore and near-hind white: in Arabic the form مشکول is used for horses having certain white stockings, but different authorities put them on different legs. In the *Zinat-e-Khayl*, شکیل is a horse with a 'reach' but no other white on its body; very unlucky.

Surkhing (old) i.e., *khing* inclining to *surkh*, probably nutmeg grey.

گلخنگ not traceable but = *khing* inclining to *gul*.

Jurda (obsolete) was probably a dun with a dun mane and tail.

ناصبور ناسور بد سم و ناسور^۲ meaning not clear; perhaps is an error for ناصبور.

In one MS. تاہور.

خواهی بدانی چپ دست ^۱ هست یا نه چند بار در آب و دروازه خانه
بران - اگر دست راست پیش نهاد راست دست بود - و اگر دست چپ
پیش نهاد چپ دست بود ^۲ و اگر خواهی که بدانی گنگ است یا نه -
از مادیان چند بار بگذران - اگر آواز گند گنگ نباشد ^۳ *

اگنون تمام هنرهای اسپان را بدان گنم - از عقب اسپ بدو گز فاصله
باید ایستاد - و سترکریزه بر اسپ باید انداخت - اگر از جلی بر بجهد ^۴
سوار باید شد و تازیانه باید زد - و اگر اسپ در سواری تو تنکدل ^۵ میشود
و جلدی میگند بدانکه بغاایت نیک است - هر هنری که از او خواهی
بیامی و قیمت آن اسپ را کسی نداند - و الله اعلم *

باب دویم اندر رنگهای بهتر اسپان و عیب و مرض و سواری آموختن

بدان ای عزیز - بهترین چیزیکه بادشاهان و جمله لشکریان بدان
محاج اند و آرایش و شکوه مملکت و فتوح ممالک بسته بدانست
وجود اسپ است که بادشاهی بی آن نتوان کرد - و ملک و ولایت
بی او نتوان گرفت * نخستین چیزی که اسپ را بدان بشناسند رنگ
است - که هر کس اسپ خود را بدان رنگ بشناسد *

۱ by horse-dealers a horse with the off fore-foot white is چپ دست
so styled; the present author, however, by *chap-dast* means "left-footed,"
i.e., crossing a threshold, etc., with the 'left' foot first. Many Muslims still make
a point of starting off on the right foot when going on a journey, and of
always crossing a threshold with the right foot first. A horse with the near
fore white is, in India, called *gul-dast*.

۲ بر بجهد ^{نجهد}; one MS. has apparently the idea is to see whether the
horse is sluggish or nervous and alert.

۳ *Tunuk-dil* (Indian Persian) one that cannot keep a secret; also means
spirited. Here it apparently means "impatient."

باب چهارم - در معرفت علامات اسپان دونده و نشانها که دلالت بر جلدی و زور مندی اسپ کند *

باب پنجم - در صفت گام زدن و دویدن او *

باب ششم - در معرفت نشانهای مذموم و شوم که در بعضی اسپ میباشد *

باب هفتم - در بیان معرفت خصلت اسپ و تعریف فرات است او *

باب هشتم - در بلندی قد اسپ و درازی و سطبری و غنیمت و دانستن نیک و بد آن - و شناختن بوی عرق - در این چهار فصل است *

باب نهم - در معرفت اجناس و ذات اسپ - این نیز چهار فصل است *

باب دهم - در خامیت طبایع افواس و دانستن آن *

باب یازدهم - در معرفت آنکه اسپ در هر فصل چه علت پیدا کند - و بیان بیماری‌ها در هوای مختلف *

باب دوازدهم - در آداب خوید و نخود تر و موته سبز و دانستن آنکه اسپ را در هر ولایت چه غله باید داد *

باب اول در معرفت اصل و فرع رنگهای اسپان و بیان عیب و هنرهای آن

استادان این فن خصوصاً سالوتیری^۱ که بانی این علم است چنین گوید که در میان رنگهای اسپ چهار رنگست اصل و باقی فرع *

^۱ *Sālotrī*, (Sk. *Sālihotra*). The sage who first wrote on veterinary science in Sanskrit. Some say he was the farrier of Indra, the King of the Gods.

واز پشه و مگس ناچبور بود - و شیر از ترسد و او از آواز شیر باک ندارد - و بر پشت او شکار شیران توان کرد * خنگی که چون نقره^۱ سفید بود فش و دم و سم و دست و پا و خصیه سیاه بود - بدین صفت که یاد کردم اگر بدبست آید - بغاایت نادر و بی مثال بود * اما استادان این فن چنین گفته اند که اسپ ابلق و ابرش نباید خرید که جهان از حادثه واقعه خالی نیست - سوار ان اسپ در میان لشکر پیدا و انگشت نما باشد - یک رنگ سندو^۲ و بی آفت است * انجه از فرسنامه فارسی انتخاب نموده شد تا اینجا مسطور گردید - اکنون آمدیم بر سر فرسنامه هندی که از کتابهای سنسکریت بزبان فارسی ترجمه کرده شد *

دوازده باب در معرفت افراست و بیان علامات نیک و بد که درست و سی و هشت باب در دافتتن علتها که اسپ پیدا کند و معالجه آن *

فهرست ابواب دوازده گانه

باب اول - در معرفت اصل و فرع رنگهای اسپ و بیان نیک و بد آن *

باب دوم - در بهنوزیها^۳ یعنی پیچهای که بر اعضای اسپ میباشد و بیان نیک و بد آن *

باب سیم - در معرفت سال اسپ و شفاختن دندان او *

^۱ *Nugra*, Urdu, and *nugra*, Persian, is a kind of albino ; it has white or cream-coloured hair, mane, and tail, white eyelashes, white hoofs and a pink skin ; sometimes the eyes are white.

² *Khing*, a term obsolete in India and Persia, was also some kind of white or cream horse ; probably a white horse with white mane and tail, but black hoofs and a dark skin. It appears also to be a general term for all whites and light greys.

³ *Bhāncarī*, etc., Hindi, is a ' feather ' or whorl in a horse's coat. There are endless names for such ' feathers ' according to their position : some are lucky and some unlucky.

و اگر خال سفید بر تهی گاه^۱ اسپ افند خوشی و راحت بدو رو دهد -
و اگر این خال بر جانب گردن اسپ واقع شود صاحب آن مالدار و توانگر
گردد - و اگر بر ساغری^۲ افند نیز مبارک دادند -
سیوم رنگ سرخست - آن را بور^۳ خوانند - و هندوان سون بزن گویند -
سرخی او مانند زعفران ناسوده^۴ یا مانند گل اذار یا بلون خون یا مثل
رذگ لاله^۵ باشد آنرا سرخی گویند - فرد *
بور چون زعفران ناسوده * سرخی گل اذار بنموده
اگر اسپ سرخ یک رنگ باشد که تمام بهوریهای او موافق افند
مبارک است - سوار آن در جنگ ظفر یابد و اگر این نشانیها که در
اسپ سیلا مذکور شد بر اسپ سرخ افند همان نتایج که بر اسپ عیاده
مذکور شد بر اسپ سرخ نیز دهد *

چهارم رنگ اسپ که آنرا زرده^۶ گویند - و هندوان سب بزن^۷ گویند
و زردیمی او باید که بریگ شعله آتش یا مثل زردی که در گل نیلوفر است
باشد یا برنگ زرینیض - و پوست آن باید که همرنگ مومی اسپ باشد -
و گویند که بهترین رنگها این چهار رنگ است که مذکور شد - و اهل این
صنعت اسپ یک رنگ را بسیار مستوده اند - و رنگ اهل همین چهار

^۱ *Tuhi-gāh*, the flanks.

^۲ *Sāghīrī*, the portion covered by the tail is also, as here, colloquially applied to the quarters.

^۳ *Būr*, obsolete in India, and rare, if not quite obsolete in Persia, seems to have been a general term for chesnut. This term is, however, still used in Baluchistan.

Shon-baran, Sanskrit, means of the colour of blood.

^۴ *Lāla* is the common red poppy. It is generally translated tulip, which may also be correct. Persians and Afghans, however, all call the common red poppy *tāla*. Another reading is *tākha*.

^۵ *Zarda*, dun, a general term.

^۶ *Sub-baran*, probably 'subaran,' of golden colour.

اول سفید که آن را نقره گویند و هندوان سیت^۱ بُر و عرب ابیض
گویند - یعنی سفیدی که مثُل مروارید یا مانند شیر باشد یا شبیه بماله
یا نقره یا مانند برف باشد * بیت *

نقره خنگی سفید چون در ناب * بسفیدی چو شیر یا مهتاب
اگر اسپ سفید یک رنگ باشد که پهورزهای^۲ همه موافق اتفاده باشد
آن اسپ بی بها است و بسیار مبارک و سُنوده است - و در هر ملک
که باشد اهل آن ملک همه خوشوقت و خوشحال باشند - و سوار او
در روز نیور بر اعدا ظفر یابد *

نوع دویم رنگ سیاه که بتازی ادهم گویند و هندوان کشن^۳ بُر نامند
و بخشیان^۴ مشکین نویسنده - رنگ او مثل ابر سیاه بلون زنبور یا پگونه درده
یا بزنگ کویل^۵ باشد و این چانور در هند است * بیت *

اسپ چون سواد دیده بفُور * بسیاهی چو هندردی^۶ زنبور
اگر اسپ سیاه یک رنگ بی نشان که همه بهوریهای او موافق اتفاده
باشد این اسپ مبارک را شمرند - و سوار او در حرب بر دشمن البته غالب
شود - و اگر این اسپ را گوش و چشم و سم سفید افند آنرا نیز مبارک
دانند - و ماحب آن اسپ دولت مند بود - و اگر این اسپ سیاه
یک رنگ را خال سفید بر شکم افند مالک آن ماحب فریاند ذرینه گردد -

۱ *Sit-baran* (Sk. *sit* = white, and *barṇa* = colour) white.

۲ *Bhānuvarī*, *bhaunrī*, etc., Hindi, a feather or whorl in the coat of a horse.

۳ *Kishun-baran* (Sk. *krishna* = black, and *barṇa* = colour) black.

۴ بخشیان ; probably an error in the text.

۵ Hindi "The Indian Koel" (*Eudynamys orientalis*, Jer.). The male is a glossy black. By Anglo-Indians the term Koel is often incorrectly given to the common Hawk-Cuckoo or "Brain-fever Bird" (*Hierococcyx varius*, Jer.).

۶ هندی زنبور : the author means the black bee.

دانند - و اسپی که روی و گام او و قضیب او سرخ باشد و تمام اعضای او برنگ مهوا^۱ باشد این نیز مبارک است - آن را گرگ گویند و متوسط است اما بی هیب است - و اسپی که پوست او سرخ باشد و هر دو چشم چغرا باشد آنرا نیز مبارک دانند و متوسط است - و همین اسپ را اگر بر چشم د روی و بینی و شکم و پشت نقطهای سرخ و سیاه افتاده باشد آنرا بزیان سنسکریت^۲ گویند یعنی خروس - و این قسم اسپ را اگر پشم و یال و دم او سفید باشد و پوست و چشم و مقعد و چهار سم سیاه باشد آنرا کرونچ^۳ گویند - این را نیز مبارک دانند - اسپی که پوست و پشم و یال و چشم و دم و مقعد و چهار سم برنگ گل سندوریه^۴ باشد آنرا سندورکه^۵ گویند مبارک اسپ است - اسپی که پوست و روی و خصیه سرخ باشد و یال و دم و پشم سفیدی و سرخی آمیخته باشد آنرا سینه پوست^۶ گویند - و آن نیز مبارک است - و اسپی که رنگ او سفید باشد و اندک مایه زردی در آمیخته باشد - و پوست بدن و یال او سرخ باشد آنرا گور^۷ گویند و این نیز مبارک شمارند - و اسپی که تمام سفید باشد و اندک سیاهی در نمایان باشد آنرا

^۱ *Mahū,ā* مهوا (connected with the Sanskrit *madhuka*). *Bassia Latifolia*. A liver-cheesnut is by Indians called *mahū,ā surang*.

^۲ *Chaghar* wall-eyed. Amongst Indian horse-dealers a horse with two wall-eyes is called *chaghar*, if only one eye is wall-eyed the horse is called طاقتی *Adam-chashm* is an obsolete Indian term for چغره.

^۳ Sanskrit word omitted in all five MSS.

^۴ کرونچ *karonj*, (Sk. *karanja*), "a kind of brown nut," also brown colour.

^۵ گل سندوریه *Sinduriā* flower. The deep red flower of the plant *Sinduriā*.

^۶ سندورکه *sindūraka*, "Vermillion."

^۷ سینه پوست, probably meant for *sitra*, (Sk. *svitra*), 'white-skinned' as in white leprosy.

^۸ گور or گور: in Sanskrit *gaura* means fair of complexion or pale yellow.

زنگ است - و زنگ دیگر فرع این رنگها است * * بیت *

زد ^ه زردیش چون زردی ^ه زر * که بود روشندی در اهل نظر

اگر اسپ زرد و یکون زنگ است و تمام بهورهای موافق افتاده باشد بسیار سندوده و مبارک است - و اگر امثال خال سفید که در اسپ سیاه و سرخ مذکور شد - اگر اسپ زرد داشته باشد همان نتیجه دارد *

فصل در بیان رنگهای مختلف که بزبان سنسکرت موافق
زنگ نامی توارد داده اند

چنانچه اسپی که یال و دم و پشم یکون زنگ باشد و پوست آن بزنگ دیگر باشد آنرا بزبان سنسکرت انودرن ^۱ گویند - این اسپ را مبارک دانند - دسوار او در حرب بر دشمن غالب آید - اسپی که یال و دم و پشم چند زنگ داشته باشد بزبان سنسکرت بید بون ^۲ گویند این رانیز مبارک دانند - اسپی که یک زنگ باشد و خالهای او بزنگ دیگر چه سرخ و سیاه و سفید و زرد داشته باشد آنرا بزبان سنسکرت چتر ^۳ گویند - و این اسپ را مبارک شمارند - اسپی که پشم او سفید باشد و یک جای او بزنگ دیگر افتاده باشد انرا بزبان سنسکرت سار ^۴ گویند و مبارک دانند - اسپی که یال و دم و پشم آو سفید باشد و چشم و خصیه و پوستی که قضیب در اوست و لب بالا و مقعد د چهار سم او بزنگ گل کنول باشد بزبان سنسکرت او را کرک ^۵ گویند و میدمن

^۱ Anubaran, " of similar colour."

^۲ بید بون Bhedbaran, " of different colours."

^۳ چتر chitar, (Sk. chitra), " variegated."

^۴ سار sär, in Sanskrit means ' cream.'

^۵ کرک kark, (Sk. karka), " white horse."

و سرخی او برابر باشد آنرا مردو کال رومک^۱ گویند این نیز میمفت دارد -
و اسپی که پشم و یال و دم او به سیاهی و سفیدی آمیخته باشد آنرا رش^۲ -
گویند آن نیز خوب است - اگر همین اسپ رنگ سیاهی غالب داشته باشد آنرا کال رشکه^۳ گویند - این را نیز خوب شمرند - و اگر همین اسپ سفیدی غالب داشته باشد سقہ رشکه^۴ گویند - این نیز مبارک است -
اسپی که سفیدی و سرخی و سیاهی برابر آمیخته باشد و چشم و پوست و سم سیاه باشد آنرا تیررش^۵ گویند - مبارک است - و اسپی که پوست او سیاه باشد و پشم و تمام بدن او سرخ و سفید باشد پانل^۶ گویند مبارک است - و اگر در این اسپ سرخی غالب باشد آنرا راکت پانل^۷ گویند این نیز میمون شمرند - و اگر همین اسپ را یال و دم زد و سیاه باشد آنرا چکرداک^۸ گویند - بسیار خوب است - و اگر اسپی که پشم او زرد و سفید باشد و پوست او سیاه باشد و یال لوان باشد آنرا کنچرینه^۹ گویند - بسیار خوب دانند - اسپی که پشم او سیاه و سرخ و زرد باشد و پوست او سرخ باشد آنرا کورننگه^{۱۰} گویند - مبارک است *

^۱ *Mirdū* S. light in colour.

^۲ رش or رش^۳ probably *rasak*, a general term for both horse and elephant. Perhaps here it means a horse of elephant colour.

^۴ کال رشکه^۵ : کال *rasak*, 'black horse.'

^۶ سقہ رشکه^۷ : *sit rasak*, 'white horse.'

^۸ تیررش^۹ (Sk. *trirashaka*) a horse of three colours.

^{۱۰} پانل^{۱۱} (Sk. *pātal*, 'rose colour') mixture of white and red.

^{۱۲} راکت تاپل^{۱۳} (Sk. *rukta pātal*) a mixture of white and red, in which red has a deeper shade. (*rukta* 'red,' *pātal* 'pink.')

^{۱۴} چکرداک^{۱۵} : probably *chakravāk*, in Sanskrit, "a horse whose body is yellow, feet white and eyes black."

^{۱۶} کنچرینه^{۱۷} not traceable. ^{۱۸} رنچرینه

^{۱۹} کورننگه^{۲۰} ; probably 'kuranga' an antelope.

دهوم بون^۱ گویند آنرا نیک شمارند - و اسپی که رنگش سفید یا سرخ باشد و یال و دم او زرد تمام باشد آنرا مونج کیش^۲ گویند - این را هم مبارک دانند - اسپی که تمام بدن او سفید باشد یا سرخ یا زرد و دم او سیاه باشد آنرا است کیش^۳ گویند این نیز مبارک است - و اگر همین اسپ را پشم او سفیدی و زردی آمیخته باشد آنرا سدارتکه^۴ گویند - و اگر سرخی و زردی آمیخته باشد آنرا ببهرو^۵ گویند این نیز مبارک است - اگر سیاهی یا سرخی آمیخته باشد آنرا دهومر^۶ گویند خوب نیست - اسپی که رنگ او سرخ باشد یا سفید یا سیاه یا زرد باشد و یال او رنگهای متعدد داشته باشد آنرا مشرکیش^۷ گویند - مبارک دانند - و اگر همین اسپ را دم الوان باشد آنرا مشروال^۸ گویند و مبارک دانند - اسپی که تمام بدن او سرخ باشد و سیاهی اندک آمیخته باشد و پوست و چشم و یال و دم و سم و مقدد او سیاه باشد آنرا بزبان سنسکریت رومک^۹ گویند و مبارک است - و اگر سیاهی او بیشترک باشد آنرا کال رومک^{۱۰} گویند بسیار خوب دانند - اسپی که سیاهی

۱ دهوم بون *dhūm baran*, (Sk. *dhūma*, smoke), smoky colour.

۲ مونج کیش^۲ (Sk. *munja kesh*), with *munja*-like hair. *Mūnja* is a grass, *Saccharum Munja*, and *kesh* hair.

۳ است کیش^۳ (Sk. *asit kesh*, (Sk. *asita* 'black' and *kesh* 'hair').

۴ سدارتکه^۴ (Sk. *siddhārthaka*, 'white mustard' the colour of which is pale yellow.

۵ ببهرو^۵ (Sk. *bubhru*, deep brown or tawny colour. The colour of the horses of Indra.

۶ دهومر^۶ (Sk. *dhūmra*, smoke), lit., colour of fire seen through smoke. Another reading is خوب است .

۷ مشرکیش^۷ (Sk. *miśra kesh*, (Sk. *miśra* 'mixed', *kesh* hair), having hairs of a mixed colour.

۸ مشروال^۸ probably *miśra bäl*, having a tail of a mixed colour.

۹ رومک^۹ word not traceable. In Sanskrit *rūma* is tawny.

۱۰ کال رومک^{۱۰} : کال *käl* of course means black.

* فرد *

زرد ^۲ زرنشان آهو چشم • همچو آهوش نرم و نازک بشم
آتشی تند خوی و گرم نهاد • در دویدن سبق بود از باد
گروز خویی درو نشان باشد • لائق خدمت شهان باشد
هاشمی چون بود نکو اختر • شاه دارد بروز لطف نظر

فصل در معرفت رنگهایی که آنرا حیب دانند و مبارک نشمرند
اسپی که رنگ او بزنگ دود یا بزنگ خاکستر یا بزنگ فاخته
و یا شغال یا موش باشد آن اسپ را مذموم دانند و پسندیده نشمرند -
اسپی که تمام اعضای او سیاه باشد و دمش سفید ناپسندیده شمرند - اسپی
که رنگ او با رنگ آهو سیاه باشد و شکمش سفید نامبارک است - و اسپی
که سه پایی او سفید باشد و پیشانیش سفید نباشد معیوب و مذموم دانند -
و دیگر اسپ ارجل ^۱ بسیار مذموم و در شامت از همه بدتر است - و گویند
هر کس که بر اسپ چفین سوار شود همیشه مغلوب و مذکوب باشد و اگر
بجنگ رود البته شکست یابد یا بیفتد و گردنش بشکند - و در پائناه هر که
باشد صاحب او مدام غمگین و شکسته خاطر و عیاذ بالله مفده *

بداندک ارجل آنرا گویند که تمام اعضای او یک رنگ باشد و یک
پایی او سفید باشد - و یا بزنگ دیگر باشد ^۱ نحس است • نظم •
اسپ ارجل مضر که باشد شوم • از نشانش ترا کنم معلوم
همه اعضای او بود یک رنگ • غیر یک پا که باد یا رب لذگ
در مصافی که باشد آن معیوب • گردد البته ماحبس مغلوب

ارجل ^۱ Ar., in practice is applied to a horse with a white stocking on a hind leg. It, however, properly means having one stocking of any colour on a hind leg.

دیگر اسپی که هشت جای او بدهیں تفصیل سفید باشد یعنی چهار دست و پایی و سینه و پیشانی و سر و گوش و دم او سفید باشد - بسیار بفال مبارک دانند - و استادان این فن و صفت گفته اند که این اسپ بهر ملک و زمین که قدم نهاد سوار او مالک آن ملک و زمین گردد - و در مصاف همیشه مظفر و منصور باشد - دیگر اسپی که پیشانی و چهار دست و پایی او سفید باشد خجسته دانند - و گویند صاحب او دائم پر مال و خوشحال باشد - دیگر اسپی که چهار دست و پایی او و پیشانی و سینه او تابع دشمن سفید باشد مبارک است و پسندیده - و دیگر اسپ زرده که چهار دست و پای او سفید و چشمهای او مائل بسفیدی باشد مبارک دانند و نادر باشد - اسپی چنین لایق بادشاهان باشد که سوار شوند - دیگر اسپ نقره که گوش راست وی سرخ باشد یا سیاه مبارک دانند - و گویند که در پائکاه هر که چنین اسپی باشد بمبارکی قدم او اسپان بسیار در آن پائکاه جمع شوند و ماحب این اسپ همیشه سرخ روی و دوست کام باشد و بهر مصاف که رود دشمنان مغلوب شوند و بر ایشان ظفر یابد - دیگر اسپی که بر زنگ خروس باشد و چشمهایش بچشم کبوتر ماند مبارک دانند - نادر بود و لائق بادشاهان باشد و استادان این فن گویند که اسپ زرده که چشم او سیاه باشد و متحرک بود مانند چشم آهو و پیشش کوتاه باشد و موی او نازک و درخشندۀ بود البته دونده و تیز باشد - و گویند در دوندگی از باد بگزند - اگر اتفاقاً سه پیچ ^۱ بر سینه او بود و رای پیچهای معهود که بر سینه اسپ میباشد در غایت مبارک باشد البته بادشاه بر دی سوار شود و سوار او ظفر یابد و هرگز غمکیں نشود *

* بیت *

هشت نوع است پیچ موى فرس
که نداند بغیر دانا کس

نوع اول بشکل گردش پیچ آب بود و اکثر پیچ موى بر تن اسب
باین نوعیت و انواع دیگر نادر واقع شود *

نوع دویم بصف ماند *

نوع سیوم مانند غنچه نیم شگفتہ بود *

نوع چهارم باثر زبان کاو ماند که بر تن گوساله لیسیده باشد *

نوع پنجم از انبوهی موى مانند نافه آهو بود *

نوع ششم بشکل هزارپای باشد *

نوع هفتم بتعلیم چوبی ماند *

نوع هشتم مثل پس نعلین چوبی *

چون معرفت اشکال پیچهای هشتگانه موى اسب حاصل شد -
بدانکه پیچ موى برده محل اعضاي اسب واقع میشود - اگر بزین ده
محل که ذکر خواهد شد یکی کم باشد عیب دانند * بیان ده محل پیچ
موى فرس این چنین است *

هست یک پیچ بر لب زبرین * دو بزیر تهی گه است به بیس
دو بسینه بود دو بر سر هم * دو بر اطراف ناف زبر شکم
هست پیچ دکر به پیشانی * این ده البته هست تادانی
گرازین ده یکی بود کنتر * عیب باشد به نزد اهل هفر

فصل در ذکر سفیدی پیشانی و بیان نیک و بد آن

استادان این فن چنین گفته اند که غرّه^۱ اسپ اگر بشکل گل فیلوفر بود یا مانند ماه یا بشکل چیزی باریک کشیده همچو شمشیر باشد پسندیده و مبارک باشد - اگر بشکل تن بی سربود یا پیچ در پیچ مانند زنجیر آن اسپ معیوب و مذموم باشد - اگر اسپ سفید و یا مائل بسیاهی بوده باشد و کام و زیان و چشم و خصیه و سم و دم سیاه باشد آن نیز نیک نیست - و بر اسپ سفید گل های کلان سیاه و سرخ اگر باشد نیک نیست *

فصل در معرفت گل که از هر رنگ بر اسپ باشد و در بیان نیک و بد آن

بدانکه اهل تجربه اگر بر اسپ نقره خنک گل سیاه باشد پسندیده دانند - اگر بر اسپ بور گل زرد یا سفید بود آنرا نیز مبارک دانند - و سفوده شمارند - و اگر بر اسپ زرده گل سرخ یا سفید باشد ستدوده است - و اگر بر اسپ سیاه گل سفید بود مبارک شمرند - گویند که اسپ بهر شکل که باشد برو گل سفید و سرخ باشد مبارک دانند و باقی گل سیاه بهر رنگ اسپ که باشد بد و ناپسندیده باشد *

باب دویم در بیان پیچهای می اعضا اسپ و بیان نیک و بد آن

بدانکه پیچ می فرس هشت نوع میباشد باشکال مختلف *

✓ ۱. *Ghurra* in Pers. and Urdu is a general term for any white patch on the forehead. In Ar. it is white on the forehead larger than a dirham.

ذکر پیچهای که اگر بر اسپ اتفاق افتاد در مبارکی
و نامبارکی یکسان باشد

و آن سه پیچ یا چهار پیچ است که در زیر کاکل اسپ بر ناصیه اش
واقع شود و رای آن یک پیچ معهود که ذکر کرده شد * دیگر دو پیچ است
که بر اطراف گردن زیر یال اسپ واقع شود - و پیچ دیگر بر فرق اسپ
میان گوشها - پیچ دیگر در بن گوشها - این پیچها که مذکور شد اگر بر اسپ
باشدند یا نباشدند تفاوتی نیست *

ذکر پیچهای که اهل تجربه آنرا میب شوند

اول پیچ قالح ^۱ است که آنرا هندوان کاکدی گویند ^۲ و در اصطلاح عوام
برزه ^۳ پیچ خوانند - و نوزه سردوش اسپ باشد - و در هند این محل را
درازگاه گویند و آن پیچ در غایت مذموم و بدترین فشاست - آورده اند
که هر کس اسپ چفنی داشته باشد دائم شکسته حال و پریشان روزگار بود -
آخر فقیر و محتاج گردد و سوار او در مصاف مغلوب و منکوب باشد -
دیگر در جایی که تنگ کشند اگر پیچ واقع شود نامبارک دانند -
و گویند اگر کسی را چین اسپی باشد در پالگاه او دیگر اسپ جمع نشود

• قطعه •

فرس تنگ پیچ و زانو پیچ • مخترش یکدرم که ارزد هیچ
گربود بروز پیچ بد اثر است • از نشانهای شوم شوم قر است
دیگر در میان سوراخ های بینی اسپ یا زیر پیشانی اگر پیچ واقع شود

قالح ^۱, a word that occurs several times, is probably an error for Ar., the name of an ill-omened feather on a horse's back, under the saddle.

کاکدی ^۲: Hindi; Sk. *Kākudī*, a horse having a feather on its "hump," from *kakud* a hump.

برزه ^۳ پیچ: The word بروزه پیچ is not traceable.

ذکر پیچهای یعنی بهنوری‌ها که اگر اتفاقاً واقع شود اهل تجربه
آنرا مبارک دانند

و ازانچمه پیچ دیمن^۱ است که هندوان آنرا دیمن گویند - و جای
او در زیر گلوی اسپ بود - این پیچ را در غایت مبارک می‌دانند -
چنانکه گویند اگر بر قن اسپی که پیچهای نامبارک و علامات مذموم باشد
این پیچ در گلوی او بود از مبارکی این آن پیچهای نامبارک اثر ندهد -
و سوار او البته در جنگ مظفر و منصور باشد *

نظم *

- پیچ دیمن بود بفال نکو * جای این پیچ است زیر گلو
هوكه اورا چنین بود فرسی * نگذرد بی خوشی برو نفسی
شودش پائگاه و مال زیاد * کام دل یابد و رسد بسوار
دیگر سه پیچ که آنرا مبارک دانند - یکی فروتر از گلو بمقدار نیم شبر یا
یک شبر و پیچ دیگر بر یازد و پیچ سیوم بر بالای هر تی کله زیر
فرحق^۲ اسپ باشد - دیگر اگر بر سینه اسپ غیر آن دو پیچ معهود که
مذکور شد سه پیچ یا چهار پیچ واقع شود در غایت مبارکی باشد -
و گویند اسپی که بر سینه این پیچها داشته باشد بادشاهه بروی سوار
شود و سوار او همیشه مظفر و منصور گردد و اعداد مقهور - در پائگاه
هر که اسپی داشته باشد که از این نشانیها یکی بران بود هرگز
غمکلین نشود *

۱ دیمن H. : Sanskrit 'devamani' (lit., 'a divine jewel'), a twist of hair on a horse's throat.

۲ فرجک and فرجک - فرجک : they are probably all copyist's errors for قرخش^۳ or قرخج^۴ an obsolete word for "the quarters of a horse, etc."

و اگر نیله بود سیاهی میوش سفیدی مائل شود پیراست و علامات اسپ
چوان بر عکس این باشد - و این جزویست - کلی آنست که از شناختن
دندان معلوم شود *

باید اول شناختن سُغش * قاییا بایی و قوف بر سُغش

بدانکه اسپ بی دندان از مادر برآید و درمیان یکماه چهار دندان او
برآید - دو دندان زیر و دو دندان بالا - و آن دندانها که نخست برا آید - اهل
عرب ثنايا ^{گویند} - و درمیان پنجماه چهار دندان دیگر برآیدش زیر و زیر
بر اطراف ثنايا و آنرا بنایی واسطات ^{گویند} - و چون هشت ماه شود چهار
دندان دیگر برآیدش و آنرا رباعیات ^{گویند} *

بدانکه در هشت ماه چنانکه ذکر کوده شد دوازده دندان پیشین
اسپ برآید و هموار گند - و سال اسپ ازین دوازده دندان معلوم شود -
تا یک سال دندان های مذکور سفید باشند و مانند هموارید یا بونگ شیر
و املس بود - چون دندان اسپ تمام سفید و هموار باشد بدانکه یک سال
است و در عرب این اسپ را حولی ^{خوانند} - چون شروع در سال دویم
گند سفیدی دندانش بقدر تغییر یابد - چون دو سال شود آن سفیدی تمام

1 The first *sinn* means "tooth" and the second "age."

2 ثنايا pl. of ثنیة, the central incisors, four in number, two above and two below.

3 واسطات is used by several Urdu writers on the horse; none of the Arab authorities, however, give this as the name of any of the horse's teeth. All agree that next to the ثنايا come the four called رباعيات, then the قوارح, then the آنیاب, and last the eight اخطلن.

4 رباعيات, the four teeth next to the ثنايا, two above and two below. See preceding note.

5 حولی Ar., a foal of one year old, a yearling. *Kurra* كُرّا P. is in India a foal up to one month old.

نامبارک است و مذموم دانند - دیگر زیر چشمهاي اسپ آنجا که اشک
روان شود - و بر رخسارهايش و بر بغلها و بر شاندها - و زير پيچ قالع و فروتر
بر زانوهایش و بر ساقها و ساعدها و بر پس رانهایش و بر دنبالهای
چشمهاي او و بر شقيقههایش و بر اطراف پيچ دمش - بزین محلهای
مذکور اسپ اگر يك پيچ يا دو پيچ واقع شود آن اسپ را شوم و مذموم
دانند و معیوب شمارند - و از خریدن اسپ که يکی ازین پیچها داشته
باشد اجتناب و احتراز باید کرد - و اگر اسپ خوب بود که به همه
هفتها ازسته باشد و از خریدن او چاره نبود و بر او يك پيچ نامبارک
ازينها که مذکور شده است باشد بغير پيچ قالع که نامبارکي او به پيچ حال
دفع نشود خريد کند - و اگر ناجار خريد کند مقدار آن پيچ مذموم پيچي
از زر بساند و آن پيچ بد را بدین پيچ زر داغ کند - چنانچه اثر آن پيچ
بد نفاید و آن پيچ زرین را بفترای مستحق خير کند که آن پيچ بد اثر
ندهد و آن نامبارک ببارکي بدل شود . . . نظم .

هاشمي هر که بگذرد از زر . . . نرسد ز آفت زمانه ضرور
خیر کن تا نیامد است بلا . . . مستحق را بده ز بهر خدا
صدقه رد بلا کند ز تو زود . . . شاه پیغمبران چنین فرمود

باب سیوم در معرفت سال اسپ

و این از شناختن دندان اهل تجربه معلوم کرده اند - و از روی
و از موی اسپ نیز میتوان دانست - اسپی که موی اعصابی او نازک
و براق نه باشد و پرزة دار و درشت بود - و استخوان پیشانیش برآمده
و پشت چشمش در گود افتاده باشد - و اگر خنک ! بود مکسي شود -

! The context here indicates that *خنک* was a grey.

ثایا مطلق برود و زرد شود - زردی مانند انگلین یا مثل زرنیخ - ولی بر سر دندان های واسطات و ریاعیات اندکی سیاهی باشد - و آن اسپ را در هند یارو کناره ^۱ گویند - چون ده ساله شود سیاهی از سر دندان های واسطات نیز مطلق برود و آن اسپ را کناره گویند چون بیشتر سال شود سیاهی از سر دندان های ریاعیات مطلق برود و سر هر دوازده دندان مذکور زرد شود چنانچه مذکور شد - از پنج سالگی تا هشت سالگی سر دندان های اسپ سیاه باشد - و از نه سالگی تا بیانه سالگی بتدربیج زرد گردد - چون دوازده شود تا چهارده ساله باز آن زردی بتدربیج سفید شود - سفیدی مثل جغرات ^۲ یا مانند شیر - و چون پانزده شود تا هفتاد ساله دران سفیدی نقطهای زرد افند مانند تخم خردل سفید که آنرا بربان هندی سرش فروخت گویند یا دانه کودره ^۳ چون هرده ساله شود تا بیست سال آن نقطهای زرد باز سیاه شود - سیاهی مثل مکس - و چون بیست و یک ساله شود تا بیست و سه ساله باز آن سیاهی بتدربیج سفید گردد - و سفیدی بین ^۴ خورده و چون بیست و چهار ساله شود تا بیست و شش سال بجهای آن سفیدی کوی افند عمیق و گرد و دندان های اسپ کج شود - و چون بیست و هفت ساله شود تا بیست و نه سال دندان های اسپ بجنگش آمده باشند - و چون سی ساله شود تا سی و دو سال دندان های بجنگش آمده بیفتد و اسپ از خواردن بماند و نمایند *

* نظم هاشمی در سرای کون و فساد از قوی خلقت ضعیف نهاد

^۱ یارو کناره : not traceable ; in text a horse of nine years. In Urdu a horse nine years old and upwards (or according to some ten years and upwards) is styled *male-panj*.

^۲ جغرات : *jughrât*, *Turki*, a special kind of milk.

^۳ کودره : *kodra*, a kind of small grain (like millet), *Paspalum scrobiculatum*.

^۴ بین خورده : meaning not clear.

تغیر پذیرد - و فارسیان این اسب را زاکند^۱ گویند - چون بر دو سال و شص
ماه بگذرد دندانهای ثناایا که نخست برا آمد^۲ باشد بقیاد افتادن کند - و اول
دو دندان زیوبندیش بیفتد و باز برآید - و آنرا دوک^۳ گویند - چون هر چهار
بیفتد و باز برآید و هموار شود سه ساله شود - چون بر سه سال و شش
ماه بگذرد واسطات بقیاد افتادن کند - و چون هر چهار بیفتد و باز برآید
و هموار شود چهار ساله شود - و چون شش ماه بر چهار سال بگذرد دو
دندان ریاعیات بقیاد افتادن کند - چون هر چهار بیفتد و باز برآید و هموار
شود بدانکه پنجم سالگی چنانکه مذکور شد
هر دوازده دندان پیش اسب بیفتد و باز برآید - و بعد از آن بقیاد افتادن
دندان باقی کند *

بدانکه حد عمر طبیعی اسب سی و دو سال است * تا پنجم سال که
دندان بیفتد و باز برآورده اسب را داخل کر^۴ شمارند - باقی بیست
و هفت سال دیگر نه جنس نشان بر سر دندان های اسب پیدا شود،
هر سه سال نوع دیگر چنین که ذکر کرده خواهد شد * بر سر این دندان ها که
باز دویم برآید کوی باشد طولانی و در میان آن کوی سیاهی باشد -
چون اسب بر شش سال رسد کوی بر دندان های ثناایا پرشود و هموار
کند - چون سال های او تا هفت سال رسند کوی که بر سر دندان و اعطاب
باشد پر کند - چون هشت سال شود کوی که بر سر دندان های ریاعیات باشد
هموار کند - ولی آن سیاهی تا هشت سال بر سر دندان های دوازده کانه
اسپ باشد * چون اسپ شروع در نه سالگی کند سیاهی از سر دندان

^۱ *Nū-kand*, in *Urdu* a foal up to two years old; a Persian word, lit. meaning 'unbroken, untrained, unridden.'

^۲ *dok* Hindi, generally pronounced *duak*, in text a foal two and half years old, but in India usually from a two to three year old.

علامات قوت او یکی آنست که در روزی یک نوبت پیشاب کند و در آن وقت چنان زور کند که آن پیشاب از میان دستهای او بیرون آید - امپی که بدین صفات موصوف باشد البته تیز و چست و چالاک و دوفنده بود - و قوی هیکل و یکرنگ باشد و باید که به تخصیص کمیت که تحمل برگستوان سنتگین دارد و بهمه سختیها مجبور است * نظم *

ای که خواهی ز بهر روز نبرد
که زستگینی سلاح بجنگ
رو کمینی طلب قوی هیکل
کفل او به پشت پیوسته
گردن او دراز و کوتاه پشت
گردن او کشیده چون طاوس
دلربائی بشکل آن دلبر
جز بوصف چنین میان و سرین
چشمهاش سیاه چون پر زاغ
بصفت همچو دیده آهه
هر دو چشم بروشني بنظر
لب و بیني او بوده باريک
چون قلم تیز - کرده پیوسته
همه دندانهای او همچو
موی اعضای او ز سرتادم
گوئی از روغن است چرب شده
گرنشیده مگس بر اعضاش
خصیه اش کوچک و کشیده شکم

مرکبی راه نورد گردن گرد
نشود مانده و نیاید تنگ
که بود سینه پهن گرد کفل
دست قدرت بهم گره بسته
بیخ رانش بود غلیظ و درشت
خوش خرامی بناز همچو عروس
کفلی فربه و میان لاغر
نیست در شعر بندۀ غم و سمین
وندران شب ز نور کوده چراغ
متعارک بود دودیده او
چون ستاره بود بوقت سحر
گوشها کوچک و بهم نزدیک
گوئیا گوش از سرشن رسته
همچو شکلی ز لوله شهوار
نرم و رخشنده همچو ابریشم
یا مگر کاغذی است مهر زده
لغزد از موی چرب او پایش
همه اعضای او مذاسب هم

هرچه حادث شود با مر قدر
همه یابد ز حال خود تغییر
نمود غیر ایزد متعال
که نگردد بهیچ حال زوال
هر که آمد برون ز کوی عدم
باز گشتش بود بسوی عدم
آنکه او هست و بود و خواهد بود
در همه حالی بود موجود

باب چهارم در معرفت نشان های اعصاب اسپ
خوب که دلالت کند بر چالاکی
و روندگی او در روز چنگ
و تحمل او برگستوان سنگیان را
و لایق بودن سواری پادشاهان

اولاً اسپ باید که یک رنگ باشد و سریش کوچک بود و چشم عیش
مانند چشم آهو سیاه و متحرک بود و بینی و لبیک و پوست
آن تنگ و سوراخ های بینی کشاده و دندانهای او هموار و گوش کوچک
مانند سر قلم کشیده و دهانش کوچک و گردنش دراز و بیخ گردنش باید که
گذده باشد و گلوگاه باریک مانند گردن طاووس کشیده و کوتاه پشت و کمر
باریک و کفل گرد و باید که پشت و کفل او بهم پیوسته باشد چنانکه از هم فرق
نتوان کرد - بین رانهای او باید که درشت و غلیظ بود و بین الفخدین کشاده
و خصیه اش کوچک و شکم بر کشیده و سینه پهن و قلمهای پایش دراز
و خشک و قوی بود و از رنگ وی و گوشت بر قوام وی نبود و سمهای
بزرگ و سیاه و سطبر باشد - باید که تمام اعصاب او هموار باشد چنانکه کوئی
تر اشیده اند و می تنش چرب و نرم و درخشندگ بود مانند ابریشم و از

دست و پا بر زمین کشاده نهد
 نشکند کام گر رود مدمیل
 بر کشد گودن و کشاید کام
 که توانی شمرد هر گامش
 چست باشد بسان باد بهار
 چون کسی کو نهد بر آتش پای
 شرق تا غرب در تصرف خویش
 که نوردد زمین بپایک سر
 که زمین بر کند بقوت پای
 چو دل عاشقان ز فرقه یار
 بگذرد وقت دو ز سایه خویش
 نخورد او ز چابکی چابک
 که به پر چو مرغ بر افلاک
 که رگ غیروتی درو باشد
 نخورد از جفای مردم لست
 در نظرهای مردمان خوار است

اسپ خوش کام چو براه رود
 آرمیده بود براه چو پیل
 همچو طاوس باشد او بخرام
 باید اول بگام آرامش
 چون در آید ز گام در رفتار
 دست بردارد او سبک از جای
 خواهد آرد چو پای بنهاد پیش
 بندماید رهش چنان بنظر
 گرم خیزد چنان بزرگ از جای
 رود ازی چو گرم گشت قرار
 تیزی او ز برق باشد بیش
 در دوییدن بود چو باد سبک
 خواهد اندر دوییدن آن چالاک
 آن هنرهاش زان نکو باشد
 هاشمی هر کرا بود غیرت
 وانکه بی غیرت است ات خوار است

باب ششم در معرفت نشانهای شوم و علامات مذموم که در بعضی اسپان میباشد

بدانکه اسپی که او را شاخ باشد مثل انگشت ششم که بر دست
 بعضی مردم بود یا مانند تعویذ که در زیر حلق گوسفند مادر زاد باشد
 یا مانند استخوان نفرک ^۱ خام ماند یا بشکل دانه چینتو ^۲ باشد یا سخت

پای تا فرق او همه با ساز
گنده باشد و یک از رگ و پی
خوردگاهش بقدر هم کوتاه
گرم خیز و سیک عنان باشد
تیز چون طبع هاشمی بخیال
 بشکند قلب دشمنان به نبرد
ملک اسکندرش مسخر باد
جز که در بارگاه شاه جهان
کلک پایش بود قوی و دراز
نبود گوشت بر قوایم دی
چار سمش بود بزرگ و سیاه
فرسی کو بدین فشان باشد
در دویدن بود چو باد شمال
مرکبی زین نمط چو باد مرد
قا ابد در جهان مظفر باد
نیست اسبی چنین بهیج مکان

باب پنجم در صفت گام زدن اسپ و دویدن او

اهل این صفت کام رفتن اسپ را تشییه برآ رفتن پیل کرده اند
و گویند که اسپ باید که بکام رفتن آرمیده بود و گام شمرده نهاد و گشاده
چنانکه در راه رفتن پای از دست بگذراند - و چون بخرامد مانند طاووس
گردن بلند دارد و کام زند - چون از کام در رفتار آید چنان دست و پای
بسرعت از زمین بردارد که گوئی برآتش میرود بنظر چنان نماید که گوئی
پای او بر زمین نمیرسد مثل رفتار راسو یا دراج و خواهد که روی زمین را در
تصرف دست و پای خود آرد - و چون از جای برکنندش و خواهند که
بدوانند دست و پای چنان نزور از جای بردارد که پنداری زمین را
بر میکند و درهم می پیچد و در دویدن خواهد که از سایه خود بگذرد و از
تیز روی گرد زمین را بپاشاند و بر آسمان بپرد - اسپیکه گام و راه و دو او
این چنین باشد فایاب و نادر است *

• نظم •

صفت گام و راه اسپ شنو بعد ازان گوش کن حکایت دو

باب هفتم در معرفت خصائص اسب اصیل و نعریف فراتست و وفاداری او

* مصرع *

بدانکه -

از فراتست فرس بود مشتاق

فرس را از فراتست گرفته اند - اسپیکه اصیل بود و از زمین^۱ خوب باشد همیشه
هشیار باشد بمرتبه که در دشت تاریک از راه دور چون نظرش بر ازدک
چیزی می افتد یا آوازی شنود بحس در یابد - چنانکه فردوسی گوید
درین معنی *

بی مورجه بر پلاس سیاه بشب بیند او از دو فرسنگ راه
و دم علم عازد و گوشها قلم کند و آن طرف تیز بقگرد و پا بر زمین زند -
چنانکه سوار را ازان آگاه کند - دیگر خامیدت اسب اصیل آنست که
آرمیده و آهسته باشد - غصه نکند و لکد نزند و بددن دان نگیرد و تا گرم
نکفی تند نشود و چون بر کفیش تند و تیز گردد و چالاک بود - و چون
آهسته کفی در ساعت از تندی و تیزی باز آید و فرمانبردار باشد و هرچه
سوار خواهد آن کند و موی اعضا خود همیشه پاک و براق دارد و پایی
در سرگین و خلیش^۲ نمهد و از جای نایاک محترز بود و میل بعلف
نایاک نکند - اسپی که این خصائص داشته باشد زحمتی نشود - و در
روز مصاف اگرچه زخم مهلك خورد نیفتد تا سوار را بمنزل رساند و این
صفت نبود مگر در اسپ تازی اصیل *

زین : ^{کهیت} is here the equivalent of the Hindustani *khet* "a breeding district of horses."

خلیش : mud, clay.

بود مانند سر شاخ گوسپند و اگر کوچک باشد بداخل ماند و جای شاخ در میان یال اسپ بود یا در میان کالکش یا بر فرقش میان گوشها یا پهلوی گوشها آنجا که شاخ گاز و گوسپند روید یا بر پیشانیش زیر کائل - اهل تجربه گویند در خانه یا در ملک یا در شهر که اسپ شاخ دار باشد آن خانه و آن شهر خراب گردد عیاذ بالله منه *

دیگر اسپی که بر اطراف غلاف قضیب دو پستان باشد مثل سر پستان گاو آن نیز در نامبارکی همچو اسپ شاخدار است - اسپی که در میان گوش او یا در پهلوی گوشش گوش دیگر روئیده باشد کوچک آنرا معیوب و مذموم دانند - اسپیکه کام و زبان او سیاه باشد مذموم است - اسپیکه دندانهای او از عدد معهود کم یا زیاده باشد نامبارک و ناپسندیده است - اسپیکه دندانهای زیر و بالایش از هم گذشته باشد شوم دانند و عیب دارند و خصیه اسپ دو مهره دارد - اگر از عدد معهود بیش یا کم باشد نامبارک و شوم دانند *

بدانکه اسپ بی خصیه و بی دندان از مادر زاید و کره که با خصیه یا با دندان از مادر زاید در خانه نباید داشت *

دیگر اسپیکه چشم او بچشم خوک ماند یا بچشم بوزینه میمون نباشد - اسپیکه در موی اعضای او فاصله باشد مانند فاصله که در موی فرق آدمیست نامبارک است - اسپیکه خورده کا^۱ او دراز باشد تا بحدیکه چون سردست بر زمین رسد عیب دانند و نامبارک شمرند - اسپی که موی او درشت و پر زده دار ^۲ باشد ناپسندیده است - زیفار اسپی که یک ازین عیبها داشته باشد خرید نه نمایند که اهل تجربه مطلق منع کرده اند *

باب هشتم در معرفت حد بلندی قد اسپ
 و درازی از سرتا بین دم و کشادگی دور شکمش
 و بیان عیب موی و اعصابی و تعریف
 آوازش و دانستن نیک و بد عرق
 او و این باب مشتمل است
 برچهار فصل

فصل اول در معرفت بلندی و درازی و غلظت اسپ

بدانکه حد بلندی وقد اسپ مدد انگشت است و حد درازیش از سرتا بین دم مدد انگشت و شست باشد و حد غلظت دور شکمش مقدار قد مدد انگشت بود *

بدانکه ازین بلند تر و دراز و کشاده تر نمیشود و حد بزرگیش این مقدار است که مذکور شد و اسپی که بدین بلند و درازی و کشادگی بود نادر است و جنس اول است *

و بلندی جنس دویم مقدار نود انگشت است و درازیش مدد و چهل انگشت و کشادگی دور کمتر مقدار بلندی قد باشد *

جنس سیم بلندی قدش هشتاد انگشت و غلظت چنانکه مذکور شد مقدار بلندی قد بود - و هر اسپی که ازین مقدار مذکور کم باشد در حساب نیست او را داخل اسپ بزرگ نشمرند - و طریق پیمودن دور

* نظم *

اسپ قازی که او بود پُرکار
 در همهٔ حالتی بود هشیار
 مگس اربیلد از در منزل راه
 بفراست شود ازان آگاه
 تیز بیند در انطرف هر دم
 دست و پا بر زمین زند چندان
 که سوارش وقوف یابد ازان
 باشد او آرمیده پیوسته
 مهربان و اندس و آهسته
 دز کنی گرم گردد آن تیزی^۱
 همچو برق چهنده از تیزی
 چون بزم آردش سوار و دلیر
 گر خورد زخم کاری از شمشیر
 تا نیارد سوار در منزل
 در نیفند ز پای آن پر دل
 چون رساند سوار را بمنان
 افتاد او بر زمین و بدهد جان
 نه نهد در خلیش و سرگین پای
 محترز باشد از پلیدی جای
 همچو آگینه دارد آن چالاک
 می اعضا خود هر آینه پاک
 باشد او پاک خوار و پاک لقا
 نخورد چیزهای بد املا
 نه لک دزن بود نه دندان گیر
 در امیلان بود کجا تقصیر
 فرسی این چنین نکو خصلت
 هر که اورا بود زهی دولت
 اینچنین اسپ خوب فعل و لطیف
 باشد املش ز نجد یا ز قطیف
 هاشمی هر که او امیل بود
 در همهٔ صورتی جمیل بود
 گر بری رنج در ترقی او
 نشود ضائع آن سر یک مسو
 اندکی گر کنی باز احسان
 بنده منتی ز تو بر جان
 مشکلی گر بروزگار افتاد
 جان دهد بهر تو چو کار افتاد
 اهل نیکو کهی خطای نکند

^۱ *Tizi for tūzī, Arab.*

فصل سیوم در بیان تعریف آواز اسپ و بیان نیک و بد آن * بدانکه اسپ اصلی را آواز باواز شیر ماند - بلند و مهیب می باشد مانند رعد - یا مثل آواز فیل می باشد تیز و کشیده - این نوع آواز اسپ سفوده است - و مبارک دانند و نیک شمرند * اسپ که آواز او به آواز شتر ماند یا مانند آواز شغال یا آواز خر باشد آن اسپ را بفال شوم شمرند *

فصل چهارم در بیان عیب و هفر عرق اسپ * آورده اند که بوسی خوی اسپ خوب و اصلی چون بوسی صندل آید یا مثل بوسی شگونه نزگ یعنی انبه خام بود یا بوسی گل ماند یا ببوسی شیر یا چفرات یا عسل یا ببوسی خس که ازو خس خانه سازند^۱ - و عرق اسپیکه بد اصل و نا ستدوده بود بد ماغ چون بوسی بول پیل آید یا مانند بوسی سیر باشد یا بوسی مثل ماهی *

باب نهم در اجناس افراست

اهل این علم اسپ را چهار جفس دانسته اند - جفس اول را نسبت به برهمن داده اند - و جفس دوم را کهتری و جفس سیوم را ویس خوانند - جفس چهارم را شیودر کویند - و هر یکی از این اجناس مذکور را مفتی علیحده باشد *

فصل اول در تعریف اسپی که از جفس برهمفست - و این جفس اسپ اکثر بررنگ نقره باشد و کبوتر چشم^۲ بود و خوش شکل و خوش قطع

۱. خس خانه یعنی *Urdu*, is a cool room in which the window is covered with a *khaskhas* *tāffī*.

۲. کبوتر چشم apparently means with eyes like a *girah-bāz* or tumbler-pigeon, i.e., black and white, the white showing all round the pupil.

شکمش چنان باشد که رسمن از ناف باز بحد ناف برسانند و آن رسمن را پیمایند که معلوم شود - و طریق پیمودن قد لو آن باشد که یک سر رسمن بر سر دوش رسانند - بجاییکه کوهه^۱ زین نهند و آن رسمن را پیمایند و طریق پیمودن درازی او هم بدین سبیل است - یک سر رسمن را بر دنیال چشم اسپ بگیرند و سر دیگر بر بین دمچش برسانند و آن رسمن را پیمایند که واضح گردد *

فصل دویم در بیان عیب و هنر موی اعضا اسپ * استادان این فن گفته اند اسپ بهر زنگ که بود گوش باش - باید که موی اعضا او نازک و چرب و درخشند * باشد که خوب است اگرچه صد عیب دروست - چون موی اعضا بدین صفات مذکور باشد عیش بهتر مبدل گردد - فرس که تن او چرب باشد چون در اون نظر بکفی دل بدیدنش مائل بود - چنانکه نخواهی که چشم ازو بر گیری - و تعریف موی اسپ که چه نوع باشد در باب چهارم گفته شد - اسپیکه موی تن او درشت و پرزة دارد و دراز بود اگر هزار هنر درو باشد بهیچ نیزد بلکه آن اسپ را شوم دانند و دل نخواهد که برو نظر نمی - استادان این علم گویند نیک و بد موی اسپ از شستن بهتر معلوم شود و وقت شستن او صبح باشد یا پسین * متنبی *

فرس ار صد هزار عیب دروست گر بود موی او نکو نیکوست موی او از بود دراز و درشت شوم باشد بفال باید کشت

1 "کوهه زین" pommel of the saddle."

به طبیعت وجود آن سرگش
 گرم باشد همیشه چون آتش
 چون ز گرمی وجود او جو شد
 همچو شیر درنده بخراشد
 ازدهای دماغ بود بشکوه
 از مهبلش بلوزه افتد کوه
 نه هراسد ز پیل و نه از شیر
 رو نگرداند از خورد شمشیر
 تند و تیز و سبک رود چالاک
 غصه دار و لکد زن و بیباک
 بر سر کوه بر زده چو بلنگ
 گر بدریا رسد بود چو نهنج
 در جهانی باشش چو شرار
 چون سمندر بود میانه نار
 فرسی کیم نشانه است درو
 باشد از هر روز جنگ نه و

فصل سیوم در تعریف اسپی که از جنس دیس بود - و این جنس
 اسپ بیشتر پر غه باشد و سریع السیر بود و گردنش پهن و کوتاه بود و دوز
 شکمش غلیظ - و اگر چشمهای این جنس اسپ زرد باشد گویند که در شراب
 خوردن چنان مائل بود که اگر در ظرفی کنند و پیش او نهند همچو آب

یونقه ^ا sub. and adv., ambling. Another reading is *shirgha* (Pushtu ?) "dun with light mane and tail."

و خوش انعال و از علیق پاک خورد و خود را پاک نگاه دارد و همیشه ساکن و آرمیده و خوش خوی بود و از عرق او بیوی خوش آید - لکد فزند و دندان نگیرد و فرمانبردار باشد و هرچه سوار او خواهد آن کند و بد لجام نباشد - اکثر بیدار باشد و در برداشتن کجیم سنجین و سلاح متحمل باشد و آواز او تند باشد مانند رعد * اسپی که بدین صفات موصوف بود او را از جنس برهمن دانند * * مثنوی *

جنس بهمن بصورت است نکو نبود هیچ فعل بد در او باشد این جنس اسپ کم آزار ساکن و آرمیده و پرکار متحمل بزیر بار گران بود او پاک خوار و پاک منش پاک باشد همیشه موى نقش تند و چون رعد باشدش آواز نرم و رخشندۀ باشد اورا پشم نقره خنگی ^۱ بود کیوتور چشم

فصل دویم در تعریف اسپ که از جنس کهتری باشد - این اسپ چالاک و درونده و جهندۀ و تیز و غصه در و جنگجوی و تندخوی بود - اندام او بخمامیت همیشه گرم باشد - لکد زند و دندان گیرد و از پیل و شتر و آتش و آب و زخم شمشیر نرسد و از هیئت او تکبر فهم شود - آواز او مانند آواز شیر تند و بلند و مهیب بود - بیشتر این جنس قوی هیکل باشد و کمیت بود و صورت و شباهت خوب داشته باشد *

* مثنوی *

بیشتر جنس کهتری است کمیت

بشفو وصف او در این نه بیت

1 *Nugra-khing* is the same as *nugra*.

و هرچه بخورد هضم نشود - در راه رفتن مانده شود و سلاح سندکین برا داشتن
ننوازد و بخوردان چیزهای شور و ترش مائل بود * اما اسپی که بلغی
مزاج بود علامت او آنست که موی اعضاش فرم و چرب بود و درخشندۀ
باشد و بر عادیان او را عیل تمام بود و چالاک و تند و تیر باشد و کم خوار
بود - اما اسپی که مزاج صفرایی داشته باشد علامت او آن است که
بخوردان چیزهای تیز مائل بود و غصه در و تندخوی و درنده و چهفذۀ باشد
و علف بسیار خورد و موی قن او برآق و نازک بود و الله اعلم بالصواب *

باب یازدهم در دانستن آن که اسپ در هر فصل
چه زحمت پیدا میکند و تیمار او چون
باید کرد و این مشتمل است
بر چهار فصل

فصل اول در آداب تیمار اسپ در هوای بهار

بدانکه در طبیعت اسپ هر بلغم و اخلاط بد که در هوای سرما جمع
شوند در فصل بهار غلبه کنند و ظاهر شوند و اسپ را اذیت رسانند - درین
هوا علف خشک و کُنترَا باید داد و آب چاه خورانیدن مقابض باشد -
درین فصل شیرینی و روغن^۱ نباید داد که مولد بلغم و اخلاط بد باشد - برگ
نیم و نمک سفگ دهند و برگ بانسه با شهد که دافع بلغم و اخلاط بد است -
از ادویه چیزهای تلم نیز مناسب باشد و هر روز گردانیدن مفید بود *

^۱ *Kangar*, a common wild vegetable, much liked by Persians: it is said to be a species of artichoke.

* In India horses are fattened on sugar, oil, butter, etc.

بیاشامد و از راه دور مانده نشود و در گرسنگی و تشنگی مجبور باشد - اسپی
که در در این خصائیل بود اورا ویس گویند * • نظم *

فرسی کو بود ز جنس ویس * مائل می بود ز طبع خسیس
باشد این جنس یرغه و خوشواه * سوی مذکل رود بسرعت ملا

فصل چهارم در ذکر اسپی که جنس شیودر است یعنی شیودر
بقال باشد - و این نوع اسپ بخوردن چیزهای نایاک میل کند - سرگین
د چوب و گندگی بخورد و در پیشاب و سرگین و خلیش بخسید و بغلطد
و بآن خوش دارد و گنده دهن و چاک خوار باشد و پیوسته چشمهاي
او آلوده بود و بنظر بدنماید و این جنس اسپ ضعیف خلقت و خورد
باشد و الله اعلم * • فرد *

جنس بقال چون بود کم ذات	چوب و سرگین خورد بعای نبات
باشد او گند دهن و چاک خوار	جای او گنده باشد و مردار
هیکل او ضعیف و خورد بود	گرچه چاک خورد دو صد ندود

باب دهم در خاصیت طبایع افواه

اهل تجربه سه خاصیت یافته اند * اسپ یک نوع باشد که
بالخاصیت طبیعت او بادی بود - نوع دیگر بلغمی مزاج باشد - و جنس
دیگر صفرایی بود *

اسپی که در طبیعت باد غلبه دارد علامت او آنست که اعضا ایش
خشک بود از باد و گردش مثل تخته باشد چنانکه بهر طرف که خواهی
نگردد و زگهای او بر آمده باشد چنانکه از پوست بفاید و موی تنفس
چرب نبود و پرزا دارد و درشت و خشک باشد - تن او گوشت نگیرد

درین دو هفته قریب صد هلیله کوفته و بیخته داخل ادویه مذکور گفند -
بتدیریج اسپ را بدھند *

نوع دیگر ادویه مختصر اسحار^۱ یعنی ساجی کهار چهار درم با یک
شیر روغن سرشف در وقت صبح اسپ را بدھند که سودمند بود *

دیگر روغن زرد و روغن گنجداده از هر یک نه درم - در دماغ اسپ
کوین منفعت دهد - درین هوا اسپ را روغن خورانیدن مذاسب باشد -
و برگ نیم با نمک سنگ منفعت دهد - و درین هوا پایکاه اسپ خشک
و پاک باید داشت - علف سبز پخته یعنی رسیده و شسته چنانکه کرم
و گندگی در نبود و آب چاه اسپ را دادن مناسب است و آب باران
قازه نباید داد که زکام و بلغم بیدا کند - در هوای آخر برشکال ادویه و اغذیه
اسپ موافق هوای گرما چنانچه در صدر مذکور شد بدھند و محافظت آنرا
بنوعی کند که در هوای گرما گفته شد که مناسب بود *

فصل چهارم در آداب تربیت در هوای سوما * درین هوا باد
و سردی در طبیعت اسپ غلبه کند و زیان رساند - اسپ را در وقت
مغرب روغن گنجد و ماش پخته و شراب قندی و شیر و روغن نامع بود -
درین ایام هر روز یک بار اسپ را گردانیدن مفید بود *

باب دوازدهم در آداب خورانیدن

نخود سبز و خوید^۲ جو و موله سبز اسپ را - و دافتن آنکه اسپ

۱ مسحوار : ساجی کهار = اسحار
۲ *Khavid* is the same as *qaṣīl*, i.e., green wheat or barley cut for fodder. This is sometimes chopped up and mixed with *bhūṣā* or chaff. In Northern India horses are often 'soiled' by being put on *qaṣīl* for forty days. Dealers fatten their animals for the spring fairs by the system of *band qaṣīl*: 'vide' translation of the *Faras-Nāma* of *Rangīn*.

فصل درین در آداب ترتیب و محافظت اسپ در هوای گرماء
درین هوا صفا و گرمی غلیه کند و در طبیعت اسپ آزار رساند - او را
در روزی سه بار آب باید داد و باید شست - و شب در فضای خانه باید
بست تا شبتم برو نشیلند - و روز در جای خنک بندد - چنانکه گرمی آفتاب
باو نرسد - و آرد جو برشنه با شکر یا با قند سفید بیامیرند و در آب شربت
سازند و بدھند که سینه اش خشک نه شود و روده او کشاده شود و اسپ
فویه شود - چون چاشنی قند دهند باید که هلیله داخل او نکند و از ادویه
و اغذیه چیزهای بارد مقاصل بود - و علف کبل^۱ یعنی دوب شسته بدھند -
و درین هوا خون از رگ زیر گردن اسپ را کشادن مفید بود * باید که
اسپ را درین هوا نگردانند و آب تالاب دهند که مفید بود *

فصل سیوم در آداب ترتیب و محافظت اسپ در هوای برشکال .
در این هوا باد و بلغم غلیه کند و اشتهاي او زياده شود و اسپ را باید
گردانيد * غایده که اسپ را از گردانیدن درین هوا باشد از شراب هم حاصل
نشود و ادویه او فلفل دراز و فلفل مور که آن را در هند بیبل مول نامند^۲
و پوست شبطرج یعنی چتراء چهال^۳ و شاخ درخت تنبول که آنرا
چوک گویند و زنجبیل و هلیله که آنرا در پیش اب کاٹ جوشانیده باشند
هر یک از ادویه مذکور چهار درم و نمک سنگ نه درم مجموع را کونته
و بینخنه دو هفته هر روز با نیم سیر رون گفجند بیامیرند و باسپ بدھند

1 i.e., *khabal*, the Panjabi for *dūb* grass.

2 *Filfil-i-mūr* = *pipal-mūl*, the root of long pepper. *Mūr* is a corruption of Hindi *mūl* "root."

3 *Chitrā* چمال = پوست شبطرج : *chhāl* Hindi "bark" = *pūst* : and *chitrā* = *shītaraj*. *Plumbago zeylanica*, Watt, p. 986. *Chūk* is apparently an error for *pūg*.

آب چاه دهند که متناسب بود * بدانکه خوبید جو دفع زحمت صیغرا
و گرما از اسپ کند و شکم اسپ براند ۱ - روده و احشایش از اخلاط بد
پاک کند و به گرداند و موی اعضای اسپ فازک و درخشندۀ سازد *
در ایندای حال که جو سبز دهند اگرچه اسپ بفظ لاغر نماید ولی
آخر فریه شود و از عالت‌ها پاک گردد و اگر ملش سبز دهند باید که در
وقتی که ملش گل کرده باشد و دانه کم دارد باید دادن *

فصل در دانستن آنکه اسپ را در هر ولایت از غله‌ها چه دهند که مفید بود

اهل تجربه در ولایت خراسان و سوالکوت^۱ قا سرحد رود نویده اسپ را
از غله‌ها که دهند جو متناسب باشد و در ولایت دکن^۲ قا سرحد تلگک
و ملیمار اسپ را نخود دادن نفع کند - و در ولایت سندھه اسپ را موتنه
دادن مفید بود - و در ولایت گجرات^۳ حرسها اللہ تعالیٰ عن العادات و بلاد
دھلی^۴ هر غله که اسپ را دهند سودمند بود و اللہ اعلم و احکم
تمام شد قسم اول از فرسنامه از کتاب شنس کرت * * مثنوی *
قسم اول از این فرسنامه شد مرتب به تیزی خانه
از هنرها و عیبها که خدا کرد در صورت فرس پیدا
همه کردم بیان بقسم نخست هرچه راوی بگفت راست و درست
قسم ثانی کنم شروع کنون خواهم از لطف قادر بیچون
سخن چند گفتن از حکمت در علاج فرس بهر علت

^۱ شکم راندن = the Urdu idiom *pej chalānā*.

^۲ شالکوت perhaps a corruption for سوالکوت^۳ ; the Persian name of Quetta.
Another MS. has سوالکی.

در هر شهر از خلها چه دهند که منفعت باشد ۰ اولاً نخود سبز چنان باید داد که هنوز پخته نشده باشد که بعد از آنکه پخته شود سود ندهد بلکه ضرر رساند - و نخود سبز باید که با گل و دانه باشد - و در ایامی که نخود سبز دهند باید که یک روز شراب قندی با هینگ^۱ و زنجبیل و فلفل دراز و نمک سنگ پیش بدنهند و روزی جغرات ترش با نمک سنگ و بتیس^۲ - و اگر دران حالت ادویه مذکور موجود نباشد هر روز یک سیر روغن کنجد با نه درم جوکهار^۳ بدنهند زیرا که اگر نخود قنها دهند شکم اسپ بدرد آید ۰ استادان این فن گویند اسپ قوت که از نخود سبز خوردن باید از گوشت و روغن و نخود خشک و قند فیابد - اسپی را که نخود سبز دهند دایم بنظیر تر و تازه و خوش آینده نماید چنانچه زراعت نخود در وقت صبح که شبتم برو نشسته باشد ۰

نوع دیگر خواراندن موته سبز پاسپ ۰ موته سبز که با خوش پهلي^۱ که در او داده میباشد اسپ را باید داد - در هوای برشکال منفعت دهد - دافع باد و بلغم و صفراء باشد - و اسپ را فربه کند ۰ دران ایام که موته سبز خواراند روغن کنجد با جوکهار باید داد که اگر موته تفها دهند شکم اسپ بدرد آید ۰

دیگر خوید جو باسپ دادن ۰ باید که در اول حال که خوید جو باسپ دهند سه روز اسپ را آب ندهند تا منفعت دهد و بعد از آن

^۱ *Hing*, Hindi, s., m., *assafetida*.

^۲ بتیس, probably from *betīs*. Hindi, a well-known prescription consisting of 32 drugs, given to women and mares after parturition.

^۳ جوکهار, *jaw-khār*, H. m., an alkali prepared from the ashes of burnt barley-straw.

* خوش پهای, *phali*, Hindi, a pod.

فصل پنجم در معالجه بادی که پشت اسپ بگیرد و خشک کند *

فصل ششم در معالجه اسپیکه نصف پسین او از باد خشک شود *

فصل هفتم در معالجه اسپیکه قضیب و خصیه او تا حد متعدهش باد گیرد *

فصل هشتم در معالجه اسپیکه اورا دیو باد ^۱ گیرد *

فصل نهم در معالجه بادی که بزبان هندیان اتهودر ^۲ گویند و این نیز از قولنج است *

فصل دهم در معالجه بادی که بزبان هندی اردت ^۳ گویند ظاهرآ باد لقوه است *

فصل یازدهم در معالجه بادی که بزبان هندی دبانگ ^۴ گویند و این نیز از نوع قولنج است *

باب ششم در دانستن آنکه اسپ از چه سبب زکام پیدا کند و معالجه آن *

باب هفتم در معرفت آنکه صفرا و گرمی از چه سبب بر طبیعت اسپ غلبه کند و معالجه آن *

باب هشتم در معالجه اسپی که خون پیشاب کند *

^۱ دیوواد *lit. demon's wind*; from the text, later, apparently "madness."

^۲ واتهور, in one MS. probably an error for واتودر *vātodar*, S. "flatulent, colic."

^۳ اردت = فالی دهن *ardit* = paralysis of the jaw or half the face.

^۴ دبانگ دیانک and دیانک دیانک *Dabānk*, S., is said to mean an acute pain in the side.

فرسنامه قسم اول مرتب شد - از هنرها و عیبها هرچه خدامی تعالی در صورت افراص آفریده است موافق کتاب سنسکرت نوشته شد و در قسم دویم علل و معالجه بیان کرده شود بنویفیق الله تعالی *

فهرست سی و هشت باب از قسم دویم در علتمای اسپان و بیان تداوی آن

باب اول در معالجه علی ^{که} در سر اسپ پیدا شود *

باب دویم در معالجه انواع دردها ^{که} در چشم اسپ پیدید آید *

باب سیموم در معالجه زخمه ^{که} در دهان اسپ ظاهر گردد *

باب چهارم در معالجه تبها ^{که} اسپ پیدا کند *

باب پنجم در معرفت آنکه اسپ از چه سبب باد پیدا کند و بیان معالجه اجناس بادهای افراص - و این باب مشتمل بر یازده فصل است *

فصل اول در دانستن آنکه اسپ از چه چیز باد پیدا کند *

فصل دویم در معالجه باد قیصر ^۱ *

فصل سیموم در معالجه بادهای ^{که} سر و گردن اسپ خشک کند و هندیان آنرا باد کرک ^{گویند} *

فصل چهارم در معالجه بادی ^{که} هندیان آنرا کپوتک ^{گویند} و این نوع از قولنج است *

1. قیصر زدہ in Urdu veterinary works this term as well as باد قیصر are given as synonyms for چاندنی زدہ which is the ordinary term for tetanus.

کرک not traceable : two MSS. have باد کرک. Kukarnā intr. H. is common colloquial term for stiffening of the joints from rheumatism.

کپوتک kapotak, S.

باب بستم در معالجه اسپیکه خور در تمام اعضای او فاسد شود
و مرض پیدا کند *

باب بست و یکم در معالجه اسپی که از نمک بسیار خوردن
معلول گردد *

باب بست و دویم در معالجه اسپی که از آب خوردن بیوقت
مریض شود *

باب بست و سیمود در معالجه اسپی که از روغن بسیار خوردن
علت پیدا کند *

باب بست و چهارم در معالجه اسپی که از بسیار خوردن غله خام
و پخته معلول شود و سرگینش نرم گردد *

باب بست و پنجم در معالجه اسپی که علت شقاق^۱ پیدا کند
و شقاق را بزبان هندی زخ گویند *

باب بست و ششم در معالجه اسپی که علت کمر پیدا کند
در هندی بیل^۲ گویند *

باب بست و هشتم در معالجه اسپی که سینه او سنگین شود
و آملس کند و لغک کند در عرف این را جوگیرا^۳ گویند *

شقاق^۱ is the ordinary stable term for sand-crack; but زخ is merely a contraction of زخم.

بیل^۲ bel is one of the many names for farcy amongst Indian horse-dealers; vide translation of the *Faras-Nama-e Rangin*.

جوگیرا^۳ is a term amongst Indian dealers for a form of indigestion.

باب فهم در معالجه اسپی که خون از دهن و بینی و مقدع او آید و خون پیش اب کند *

باب دهم در معالجه اسپی که ضيق النفس ^۱ پیدا کند *

باب یازدهم در معالجه اسپی که بول او بسته شود *

باب دوازدهم در معالجه اسپی که در شکم او کرم باشد *

باب سیزدهم در معالجه اسپی که از مشقت و زجری که برو گردد باشند رنجور گردد *

باب چهاردهم در معالجه اسپیکه که دندانها برهم نهاد چنانکه نتواند بکشد و منصل لعاب از دهان بر آید *

باب پانزدهم در معالجه اسپی که باد و صفراء در طبیعت او غلبه کند و معلول گردد *

باب شانزدهم در معرفت اجذاس آماس افواس و معالجه آن *

باب هفدهم در معرفت انواع سرفه اسپان و معالجه آن *

باب هشدهم در معرفت اسپیکه علت فوق پیدا کند و فوق را بزبان هندی هرک ^۲ گویند *

باب نوزدهم در معالجه اسپیکه دق پیدا کند و دق را بزبان هندی کهین ^۳ گویند *

۱ ضيق النفس asthma.

۲ هرک hiccough is perhaps a copyist's error for the Sanskrit word *hiksh* "hiccough." The ordinary Hindi word is *hichki*.

۳ کهین consumption: دق for S. *kshin* pulmonary phthisis.

باب سی و هفتم در معالجه متفرقه که دافع علل و امراض افراص بود و معرفت ادویه و اغذیه که اسپ را دهنده تا فربه شود و قوتش بیفزاید و این باب مشتمل بر هشت فصل است *

فصل اول در بیان ادویه که بطريق چاشنی اسپ را دهنده *

فصل دویم در بیان روغن ها و ادویه که در بینی اسپ کنند *

فصل سیوم در بیان ادویه که بطريق جلاب در حلق اسپ ریزند *

فصل چهارم در بیان ادویه که اسپ را بدان حقنه کنند که دافع علل و امراض بود *

فصل پنجم در آداب مقل دادن و مقل را بهندی گوگل گویند *

فصل ششم در آداب شاخ گاز میش خورانیدن اسپ را بادویه چند که بیان خواهد شد *

فصل هفتم در آداب شیر خورانیدن اسپ را *

فصل هشتم در معرفت ادویه و اغذیه چندانکه دافع علل بود و اسپ را فربه کند و قوتش بیفزاید *

باب سی و هشتم در علامات که اهل تجویه آنرا مبارک دانسته اند و آن خطی چند است که بالای لب اسپ میان سوراخ های بینیش واقع است و السلام *

باب اول در معالجه علتی که در سر اسپ پیدا شود

اگر این علت از باد پیدا شود علامت او آنست که پیش سر اسپ گرم گردد و موی رویش ایستاده گردد و گرد چشمهاش اماس کند *

باب بست و نهم در معالجه اسپیکه علتی در قضیب او ظاهر گردد ۰

باب سی ام در معالجه انواع اماس خصیه اسپ ۰

باب سی و یکم در معالجه اسپی که یک غلوله خصیه بالا بکشد و باز فرو گذارد ۰

باب سی و دویم در معالجه اسپیکه سم او ساویده باشد و تداوی خوردگاه و ساقها و زانوها ۰ و این باب مشتمل بر دو فصل است ۰

فصل اول در معالجه اسپی که سم او ساویده شده باشد ۰

فصل دویم در معالجه خوردگاه اسپ و استخوان زانوش که برآمده شده باشد که آنرا مردم گجرات موترا^۱ گویند ۰

باب سی و هیوم در معالجه اسپی که دم او بخارش^۲ آمده باشد بویان هندی آوندایی^۳ گویند ۰

باب سی و چهارم در معرفت علت مجهول که اسپ پیدا نکند و معالجه آن ۰

باب سی و پنجم در معالجه اسپی که مار گزیده باشد ۰

باب سی و ششم در دانستن محل های که اسپ را در انجا نباید گذاشت اگر نکاه دارند دیوانه شود ۰

۱ *motharū* or *motharū*, H., is a general term for bog-spavin; but according to some only bog-spavin on the inside of the joint should be so termed.

۲ *خارش* or *mange* is a general term for mange and prickly-heat, etc., آوندایی not traceable.

که مفید بود و اگر دوا پزیر نشود بر اطراف گلوی اسپ یا از دنبال چشمها یش با از کام او رگ بکشایند که نافع باشد و زحمت دفع شود *

و اگر این زحمت از صفرا و گومی باشد علامت او آنست که تمام سراسپ گرم شود و اندرون پلک چشم سبز یا زرد باشد و متصل خوی کند و دم بسیار زند * علاج او - زنجبیل و لاک و نمک سنگ از هر یک دو درم و نیم کوفته و بیخته هر روز با ربع سیر و نه درم روغن گنجید بیامیزند و گرم کنند - چون سرد شود بوان نه درم در بینی اسپ برویزند که نافع بود و از ادویه و اغذیه چیزهای خنک دهند که زحمت دفع شود *

نوع دیگر بیخ نیشکر و بیخ دابه ^۱ و بیخ کاس ^۲ و کرد و اسکنند و سیر را کوفته بروغن زرد چرب کرده دود دهند و الشافی هوا الله *

باب دویم در معالجه دردهای چشم اسپ و این درد از چند نوع در چشم اسپ پیدا شود

نوعی آن است که چشم اسپ بر چوب آید یا بر جای دیگر خورد ازان ال رسیدش و آب از چشم او روان شود - و گاه باشد که از سبب آن درد گل در چشم اسپ افتد *

¹ *Döbh*, Hindi, a coarse kind of grass, the roots of which penetrate several feet below the surface: it is very indifferent fodder. It is said to be *Imperata arundinacea* and *Saccharum cylindricum*.

² کاس و کرد : other readings are کاز and چه. *Kās*, Hindi, is *Saccharum spontaneum*. *Kard*, H., is the root of the red lotus.

علاج - اشفار یا قلی یعنی ساجی چهار درم و فلفل دراز و درونچه ^۱ از هر یک شش درم کوفته و بیخنه بروغن بیامیزند و اسپ را بدهند و بعد یک سیر روغن در حلق اسپ ریوند و دو هفته بدین طریق هر روز عمل کنند که زحمت دفع گردد *

نوع دیگر - درونچه ^۱ که آنرا بزبان هندی پهینس گویند در درم با ذه درم روغن سحق کنند و در بینی اسپ چکانند که مفید بود *

نوع دیگر - سر اسپ بروغن کنجد چرب کنند و به برگ بید انجیر یعنی آرند یا برگ سر و سرگین کاک گرم کرده تسخین کنند و رُک از زیر چشمها یا از کامش بکشایند که نافع بود *

و اگر این زحمت سر اسپ از زکام و زیادتی بلغم باشد علامت از آنست که از چشمها یش متصل آب آید و از دهانش لعاب رود و میل بخوردن علف کمتر کند و سرش بدرد آید و آواز بلند نتواند کشید و از این سبب درد سر پیدا آید *

علاج او * زنجیبل و فلفل دراز و گرد از هر یک شش درم کوفته و بیخنه با شراب قندی مخلوط کنند و هر صبح اسپ را بدهند و بعد از آن یک سیر شراب قندی در حلقش ببریزند که نافع بود *

نوع دیگر - فلفل دراز که هندیان پیپل مول گویند ^۲ و چتر جهال ^۳ و زنجیبل از هر یک چهار درم - ادویه مذکور کوفته و بیخنه با نیم سیر شهد داخل دو سیر مونگ ^۴ کرده پخته کنند و در وقت پیشین اسپ را بدهند

^۱ درونچه *darūnaj* *Doronicum Roylei*. The Hindi name not traceable.

^۲ پیپل مول *pipl mūl*, Hindi, the root of long pepper.

^۳ چتر جهال and چتر جهال *Chatr* is the other readings are *Chatra* ; *Chatra* is the Panjabī name of *Rhamnus daviricus* : it has a bitter fruit,

^۴ مونگ *Māng*, Hindi, a kind of pulse.

یعنی شهد رگل ذیلوفر و گل درخت مهروه^۱ و عنده از هر یک یک درم خشک ساینده - و با یک درم روغن و شهد در چشمش کنند که نافع باشد - همین ادویه مذکور با آبی که آمله دران خیسانیده باشند سعی نموده بر چشم اسپ طلا کنند که نافع آید *

نوع دیگر درد چشم باشد که اندرون چشمش گوشت برآید مانند حباب - اگر آن سرخ بود از زیادتی خون فاسد است * علاج آن - رگ زیر چشمهای اسپ بکشایند و بول گوسپیند بر چشمش بیفشارند و اگر آن گوشت سیاه بود از گرمی و سفراباشد * علاج او - هلیله بساینده و با شهد در چشمش کنند * و اگر آن گوشت سفید است از بلغم بود - هلیله و نمک سلک بساینده و با شهد در چشمش کنند که نافع بود *

نوع دیگر - شاخ گوزن که در هند سناهه کویند یا دندان کاو یا دندان آهو با روغن و شهد بساینده و در چشمش کنند - نافع باشد *

نوع دیگر - فلفل دراز و برگ بانسه از هر یک شش درم - کوفته و بیخته با ربع سیر روغن و نه درم شهد داخل دو سیر و نگ پخته کنند و در وقت صبح اسپ را بدھند که درین زحمت مناسب است - گوشتنی که مثل حباب در چشم اسپ برآید بدادن این ادویه بروه و به شود *

نوع دیگر - درد چشم اسپ - کلا باشد که از باد بینائی یک چشم اسپ و یا هر دو چشمش بروه و چون در چشمش بلکری دیده هیچ از حال خود تغیر نکرده باشد ولی آب از چشمش آید - این زحمت از دیگر دردهای چشم اسپ بذلو بود و بدشواری و شدت دوا پزیرد *

علاج آن * بول آدمی در چشمش بیفشناند - یا هلیله و بلیله و آمله از هر یک نه درم باهم بکویند و بجوشانند در آب - آنرا سرد کرده بر چشمش بیفشناند *

نوع دیگر * یک درم نمک با آب سحق کنند با نیم درم شهد بیامیزند و در چشمش کنند - نافع باشد *

نوع دیگر * لته بروغن چرب کنند و بر چشمش به بندند و اسپ زا در معلقی به بندند که چشم را بر چیزی نتوان مالید *

نوع دیگر * تخم بالادر یعنی بهلانو با شهد سحق کنند و در چشم کنند و اگر بدمین ادویهها علاج نپذیرد رگ از زیر چشم بکشایند *

نوع دیگر درد چشم آن است که اسپ را چون بزر گیراند خون در چشمهاش آید یا سرفه بسیار کند و خون در چشمش آید و چشمش سرخ شود و درد کند - آب از چشمهاش روان شود - همین ادویه مذکور بکار برند که زحمت دفع شود *

نوع دیگر آنست که از حرارت و گرمی ، چشم اسپ درد کند و دانهای خورد در اندرین پاک چشم پیدا شود و بخارش آید و بدان سبب در جایی بمالد و دردش زیاده شود و بعدی رسد که ناخن در چشم پیدا شود و چشم تنگ گردد * علاج آن - پاک چشم اسپ را باز گونه کنند و نمک سنگ بوان دانها و گوشت ناخن چندان بزند که خون بر آید - اگر علاج نپذیرد گوشت فاخته ببرند و کسی این گوشت ببرد باید که درین علم مهارتی تمام داشته باشد و اگر ماهر نبود نعو نباشد - چشم اسپ را ضائع کند * چون گوشت ناخن بزند کوودر با الله منها - چشم اسپ را ضائع کند *

کوودر another reading is perhaps an error for *khodar*, H., "honey."

و این زحمت از چند نوع پیدا می شود * یکنوع آنست که از دهان اسپ بوسی گاره^۱ آید و پیوسته لعاب از دهانش روان شود و کام آماس گیرد و سر در پیش اندازد و متصل سر بجنباند و نتواند که علف نیک بخوارد اگر بخوارد نتواند که فرو برد - در هندی آنرا والک^۲ گویند *

نوع دیگر آنست که زبان سیاه شود یا سیز گردد و اماس کند و دانهای گرمی بوزبان او بر آید و زبان پیوسته در دهان بجنباند و از دهانش لعاب آید و از خوردن باز ماند *

نوع دیگر که لبهای اسپ سیاه شود و اماس کند و گلویش نیز از اندرون و بیرون اماس کند و علامت آماس اندرون حلق آنست که علفی که بخورد نتواند که فرو برد و از راه بینی بیرون آید - آنرا در هندوی پرلونک^۳ گویند *

علاج آن - اول باید که رگ از کام اسپ بگشایند و از دینالهای چشم او نیز * بعد ازان زنجیبیل و فلفل دراز و گرد از هر یک نه درم بکویند و با چهار سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن نیم سیر آید - سود کنند و در حلق اسپ بریزند که نافع باشد *

دیگر هلیله و بلیله و آمله و برگ نیم از هر یک ربع سیر بگیرند و بجوشانند و با آب بیالیند - و این آب داخل آبی کنند که اسپ را میدهند *

بوی کویه بوسی گاره^۱ perhaps a copyist's error for بوسی گاره.

^۲ والک and دالک^۲, probably errors for the Sanskrit *alābuka*, a disease in horses, in which, according to Nakul, "the mouth of the horse emits a foul odour, its palate becomes swollen, and it shows an aversion to food."

^۳ پرلونک^۳ probably an error for *prasūnaka* in which, according to Nakul, the horse's "palate, lips, and mouth become black, its gums decay, and it cannot eat its usual quantity of food."

و علاج او نمک سنگ و سمندر پهین ^۱ که عربی زبد البحر گویند و در فارسی ذف دریا گویند کوفته و بیخفته و آبی که برخچ خام دران جوشانیده باشند بیامیرند و با یک درم شهد در چشمش کنند و در وقت صبح آب سرد در چشم اسپ بیفشارند که مفید بود *

نوع دیگر * معالجه اسپ شب کور - بگیرند وصله جامه ابریشمی و هشت بار تر کنند و باز خشک کنند و باز آن جامه را هشت بار دیگر در شراب قندی بدان طریق تر کنند و خشک سازند - و باز بروغن قر کنند و بعد از آن جامه فتیله سازند و در ظرفی نهند و رون رع سیر دران ظرف کنند و بدان فتیله چراغ روشن کنند و بر سر آن ظرف مسی بازگونه نهند و بگذارند تا آن فتیله بروغن تمام بسوزد و درود که بر آن ظرف مسی چسبیده باشد بگیرند - و هر روز دو درم با یک درم شهد در چشم اسپ که شب کور است بکنند که علت شیکواری برود - و بیرون ازین کتاب شنیده شد که چون خواهند که بدانند که اسپ شب کور است یا نه بشب جامه سیاه سر راه بیندازند و بر بالای مهره سفید در رشته کشیده بر سر آن جامه سیاه افگنند و اسپ را بدان بروانند - اگر اسپ سر زند و بر آن جامه نرود و احتراز کند بدانکه اسپ شب کور نیست و اگر بران جامه بگذرد و جامه سیاه و مهره سفید را در نیاید شب کور است و الله اعلم *

باب سیوم در معالجه زخم‌ای که از دهان اسپ پیدا شود

این زحمت از زیادتی بلغم و زکام یا از صفرا و گرمی پیدا شود

۱ کف دریا Hindī, and Pers., lit., " sea-foam " و زبد البحرو is cuttle-fish.

قضیم^۱ یعنی لجام نتواند خارید - چون خواهد که بخارد زبانش بران دندانها آید و آزده شود و بیشتر اسپ کره را این نهمت پیدا شود - علاج او آنست که دندانها را از بن بکنند و بر جای آن شهد و روغن پر کنند که نافع باشد *

باب چهارم در معالجه تبها که اسپ را مارض شود

اگر از باد باشد علامت او آنست که تمام اندام خشک شود و گرم گردد و اندرون دهانش خشک شود و عطش زیاد شود و درخشندگی از موی اعضا او بزود و پر زادار شود و چشمها یش آماس کند و سرفود اندازد * علاج او آنست که تمام اعضا یش بروغن زد چرب کنند و مالش دهند و علف ذدهند تا تب فزود آید - یک سیر دسمول^۲ با شانزده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن دو سیر آید - سرد کنند - اسپ را باین آب حقنه دهند - و این جلاپ اگر در حلق اسپ بزیند مفید بود *

اما علامت تبیکه از زکام و بلغم پیدا کند آنست که تمام اندام اسپ سنگین شود - و چنان راه رود که پندراری در گل میرود و منصل خمیازه کشد و سرمه ریش اندازد و بخواب رود - پیوسته آب و لعاب از چشم و دهان او روان شود * علاج او مشک^۳ زیر زمین عجم که بربان هندی مونه گویند

^۱ قضیم the author uses this word in the sense of لجام but this meaning is not given in the dictionaries. However, one of the meanings of the word is "anything bitten by the teeth."

^۲ دسمول *Dasmul*, S., a tonic prepared from the roots of ten plants.

^۳ This passage is corrupt in all five MSS. *Mushkak* is a "mouse" and also "galingale." The ordinary term for "galingale" is سعد کونی and this is the reading in one of the texts.

نوع دیگر - برگ نیم و برگ املی^۱ بهم بجوشانند و در لته کنند
و در گلوی اسپ به بندند که نافع بود *

نوع دیگر - پوست نیم با برگش با آب بجوشانند و اندرون دهن
اسپ بدان آب مکرر بشویند که نفع کند *

دیگر یک سیر پوست نیم با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن
چار سیر آمد - بعد ازان آب بیالیند و یک سیر و نیم مونگ در آن آب به
پیرفند و اسپ را بد هند *

نوع دیگر - بانسه و کلونجی^۲ و بهون رینگنی^۳ و فلفل دراز
و پیبل مول و زنجیبیل از هر یک سه درم کوفته و بیخته با پیشاب گاو خاط
کنند و در نه درم برگ نیم کرده بد هند که هر دردی که در دهان اسپ
و کامیش باشد دفع شود *

دیگر در زیر بینی اسپ دود لخته بگاذد یا بسرگین گاز *

دیگر در زیر گلوی اسپ یک داغ گرد کنند و در زیر گوشش
سه داغ که زهمهای دهان و کام اسپ دفع شود و از برای انواع
علت‌ها که در دهان اسپ‌ها پیدا شود این ادویه مذکور مناسب باشد
و بصلاح آرد *

نوع دیگر آنست که از کنج اندرون دهان اسپ دو دندان وزای
دندانهای معهود بر آید بر اطراف دندانهای اسپ - و بدان سبب

۱ بابلی i.e., *imli* or *imblī*, Hindi, the Tamarind tree and its fruit.

۲ *Kalonjī*, small fennel *Nigella sativa*.

۳ *Bhū-ringnī*, Hindi, the root of *Solanum Xanthocarpum*.

باهم باید آمیخت تا یک هفتنه هر روز اسپ را بدهند سوی ^۱ که از مویز راست کنند بوزن یکسیز در حلق اسپ بزینند که شفا یابد *

نوع دیگر - ربع سیر و نه درم مویز - و نار دانه و فلفل دراز از هر یک شش درم - و ربع سیر نبات - بادویه مذکور بکوینند و با ربع سیر و نه درم شهد خلط کنند - تا یکهفته هر صبح اسپ را بدهند که صحت یابد - و درین مرض یکهفته بعدجای ولیده پنج سیر جو پخته و نیم سیر شهد باهم بیامیزند و اسپ را دهند *

دیگر دو و نیم سیر شیر و نیم سیر روغن و ربع سیر شهد و نه درم تبات بهم خلط کنند و اسپ را حلقه دهند که نافع باشد * اسپی که در تپ این علتهای مذکور بر اعضاء او ظاهر گردد بدانه باد و بلغم و صفرایکجا شده و تپ از هر علت پیدا شده و آن زحمت دوا نهذیرد د و این زحمت را بزبان هفدهی تردوکه ^۲ گویند و اگر کسی دوا کنده جلاپ دسمول مغایب بود *

**باب پنجم در معرفت آنکه اسپ از چه سبب
باد پیدا کنند و بیان معالجه اجذاس
بادهای افراط و این باب مشتمل
بر یازده فصل است**

فصل اول در معرفت سبب باد پیدا شدن * اهل تجربه چنین آورده اند که اسپ را جون مدتی روغن بدهند و بعلف خشک بدارند

^۱ *Variously or اسوی - اسوی : probably ፳፻, S., a spirit made from sugar, but here made from raisins.*

^۲ *تردوکه : from the Sk. *tri-dosh*, " disorder of the three humours of the body, —bile, blood and phlegm."*

و کلو^۱ و فلفل دراز و دیودار و سیطرچ و پهار^۲ و اسگند و پوست نیب و قسط شیرین که در هندی ایلوت^۳ گویند ادویه مذکور از هر یک سه درم بکویند و سه قسمت کنند هر روز یک قسمت ازان با هشت سیر آب بجهوشانند چنانکه بوزن یکسیر آب بماند - فرود آرفد و سرد کنند - و با یکسیر شهد بیامیرند و در حلق اسپ فرو ریزند که نافع باشد *

نوع دیگر تغبول و پوست نیب از هر یک نیم سیر بکویند و با ده سیر آب بجهوشانند چنانکه بوزن پنج سیر آید - بیالیند و دو سیر مونگ دران آب پخته کنند - فلفل دراز و زنجبیل از هر یک شش درم کوفنده و بینخته با ربع سیر شهد داخل مونگ پخته کنند - و بعد از دادن جلاب اسپ را بدهند که زحمت دفع شود - تپ اسپ فرود آید - و علامت نیبی که از صفرا و گرمی باشد آنست که تشنجی اسپ را زیاده شود از قاعده - و اکثر چشمهایش سرخ یا زرد گردد و اندامش گرم شود و دم بسیار زند و چون دست در سوراخ بینی او نهند دم او گرم باشد همچو آتش - و سر او نیز گرم باشد - و سر در پیش اندازد - علاج او اینست - بر اعضای اسپ آب سود بپاشند و اندامش بروغن ستور^۴ تدهین نمایند یعنی چرب کنند - سه پار ارد جو برشته و ربع سیر شهد و ربع سیر نبات

کلو^۱, prob. *kili*, *Nannorrhops Ritchieana*, the young leaves of which are used as a purgative for horses.

پهار^۲, prob. *bahra* or *bhairā*, the Belleric myrobalan.

ایلوت^۳, this word occurs more than once. *Qasṭ* is the *Costos*, *Saussurea Lappa*; but according to Watt this is called *kūt* in Hindi. (*Elwā* is, of course, the Hindi name for aloes.)

ستور^۴, perhaps nitsfoot oil, but possibly for *Satāwar*, *Asparagus racemosus*, the root of which is used as a demulcent by Salhotris. In one MS. it is stated to be butter.

گرفت و پیشاب او به بندد اکثر آن اسپ نزید - این علت را بربان هندی
ات کرتک ^۱ گویند *

علاج او اول تمام اعضايش بروغن چرب کنند و مالش دهند و بعد ازان
تمام اعضايش با آتش بتابند و آب را گرم کنند و چون سرد شود یک سیر
روغن کنجد و ربع سیر جوکهار داخل آب کنند و اسپ را بدنهند و از ادویه
چه و هنگ ^۲ و جوکهار و فلفل دراز و زنجیبل و بنس ^۳ هر یک چهار درم
کوفته و بیخته با یک سیر شراب قندی در وقت صبح اسپ را بدنهند که
فague است *

نوع دیگر تداوی کنند - روغن کنجد ربع سیر و نه درم روغن گلو ^۴ و ربع
سیر چربی گویند یکجا کنند و بچوشانند و هر روز ربع سیر در بینیش کند
و همین چربی مذکور هر روز یک سیر اسپ را دادن و حقنه کردن مفید
بود و اعضاي اسپ بدین چربی مذکور تدهین نمودن نفع کند * دواي
دیگر شش درم نمک سنگ و نه درم فلفل دراز و ربع سیر روغن با یک سیر
خون گوسفند بیامیزند و اسپ را بدنهند که مذفعت دهد و رگ دنبالهای
چشممش یا اطراف سینه او یا از دو پای پس او بکشانند و اگر بمعالجه مذکور
دوا نپذیرد داغ کنند که به شود *

داغ باشد علاج علت و * گفته اند آخر الدوا الکى

^۱ ات کرتک or a name for lockjaw. *ainth-jānā* = trismus : ات is perhaps for *ainth* and کرت from *akarnā* a synonym of *ainthnā*.

^۲ *Hing* and *hing*, H., assafetida.

^۳ بیتس or پیتس - بیس - بیس ^۴ are the various readings. Possibly these are errors for *bans* may be an error for *bānsa*, Adhatoda Vasa, which is often mixed with ginger and honey.

* In two MSS. : روغن سیر *vide* p. 66, note 4.

باد پیدا کند - یا در جای تنگ و ریسمان کوتاه بسته باشد که نتواند بفراغت
خسپید و غلظید - و یا او را علف بوقت نرسد و گرسنه ماند - یا از لغزی
د بی قوتی - یا از شکستن پیشاب و سرگین که چون خواهد که پیشاب کند
و سرگین اندازد و در اثنای آن اسپ را براند و نگذارند که پیشاب تمام
کند - یا از زجر و مشقت بسیار که بر اسپ کند مثُل دوانیدن بسیار
و بار سقین بروزهادن و تیمار او بواجی ننمودن - اسپ در کوفت بماند
و عاجز شود - و باد بر وجودش غلبه کند - یا از ادویه و اغذیه چیزهای تلخ
در محفظت بسیار خورانیدن اسپ باد پیدا کند * بدانکه موجب باد پیدا
کردن اسپ این چیزها بود که مذکور شد *

بدانکه باد چند نوع است و در انواع این زحمت اسپ را تدهین
کردن و تسخین نمودن و رگ کشاندن مناسب بود و ادویه مناسب هر نوع
باد که اسپ پیدا کند معالجه بجای خود گفته خواهد شد * باید که
هر چاشنی که دهند بعد از گردانیدن اسپ دهند *

فصل دویم در معالجه باد قبصه ^۱ اسپی که این باد پیدا کند
علامتش آنست که تمام اعضای او همچو تخته خشک شود و متصل چشم
در حدقه بگرداند چنانچه سیاهی چشم ناپدید شود و میل بر علف خوردن
کند و اگر خواهد که علف خورد نتواند که به خارد و پیشابش سرخ
شود و اگر درین زحمت اسپ دندانها برهم نهاد چنانچه از هم برنتواند

1 amongst Indian horse-dealers this is tetanus; vide also the *Zinat-e-I-Khayl*, an Urdu treatise on horses. In an Arabic MS. this disease is called *القصیر*

فصل چهارم در معالجه بادی که هندی آنرا کپوتک ^۱ گویند *
علامت او آنست که اسپ بیقرار دیگی آرام گردد و هردم بیفتد و بر
خیزد و از طرف بطیف بکردد و هوش ازو برود - اسپی که این مرض
پیدا کند اثر آنست که نزید *

علاج او یک سیر دسمول با دوازده سیر آب بجهوشانند چندانکه بوزن
چهار سیر آید - سرد کنند و روغن کاو و روغن کنجد و چربی گوسفند
از هر یک یکسیر داخل آب کنند و باز بجهوشانند چندانکه بوزن سه سیر آید -
هر روز بوقت صباح بوزن نیم سیر ازان در حلق اسپ بریند که رحمت
اسپ دفع شود و همین ادویه را هر روز نیم سیر بخوردن اسپ بدنه
و مقداری ازین ادویه را در حلقه کنند و بر اعضای او بمالند و اگر درا پذیر
نباشد داغ کنند *

فصل پنجم در معالجه بادی که پشت اسپ را بگیرد و خشک
کنند * علامت او آنست اسپ پشت بزر بود چنانکه بقداری شکم بر زمین
خواهد مالید *

علاج او آنست که پشتش بروغن کنجد تدهین کنند و تسخین نمایند
و آب گرم کرده اسپ را بدنه * ربع سیر جوکهار و یک سیر روغن کنجد
دران کنند نافع باشد *

نوع دیگر یک سیر شهد و بیخ درخت توم ^۲ یعنی سماق نه درم
کوفته و بیخزده با یک سیر کنجدانه کوفته داخل نیم سیر شیر کاو کنند
و اسپ را بدنه - نافع باشد *

^۱ کپوتک Sk. *kapotaka*, described as a kind of fatal paralysis in horses.

^۲ Other readings are تینتونه or تینونه. *Tumtum* or *timtim*, Ar., is another name for سماق.

فصل سیوم در معالجه بادی که سر و گردن اسپ و خشک کند
و هندیان آنرا باد لکرک ^۱ گویند علامت او آنست که سر و گردنش
خشک همچو تخته گردد چنانچه گردن هیچ طرف نتواند گردانید ^۲ علاج
او گردانش بروغن کنجد تدهیں کنند و برگ بید انجیر که به زبان هندی
آرند ^۳ گویند و سرگین گار یعنی پاچک ^۴ گرم کرده تسخین نمایند و از
ادویه زنجیبل و اثیر ^۵ و زرد جوبه و دار هله ^۶ و فلفل گرد و فلفل دراز و بینج
تینو ^۷ از هر یک سه درم کوفته و بیخته با یک سیر شراب قندی بیامیرند
و اسپ را دهند و اگر شراب نداشند با یک سیر قند بدنه که نافع شود *

نوع دیگر سنبیله که آنرا بزبان هندی مینهی گویند اهل عرب جلبه
خوانند و سیاه دانه یعنی کلونجی از هر یک نه درم کوفته و بیخته با ربع
سیر روغن کنجد و یک سیر قند خلط کنند و هر روز اسپ را بدنه تا صحت
یابد و رگ از زیر گردن اسپ بکشایند و اگر باین دوا زحمت دفع نشود
داغ کنند *

نوع دیگر انکوزه و تیج و اجمود و فلفل گرد و آمله و پینس ^۸ و دانه ازار
و نمکسنج و فلفل دراز و بانسه از هر یک سه درم کوفته و بیخته با شراب
و قند بدنه فایده خواهد شد والله اعلم *

۱. گکری, name of a disease that attacks the head and neck of a horse: the word is untraceable.

۲. Arand, H., the castor oil (plant or seed).

۳. Pāchak, P., and uplā, H., dried cakes of cow-dung for burning.

۴. اثیر, apparently the Sk. *usīra*, better known as the حس خس *hās-hās*.

۵. دار هله, the wood or the root of the Barberry, *Berberis aristata*.—Watt.

۶. تینو, in other MSS. سیوار or سردانه: words untraceable.

۷. Vide p. 69, note 3.

و گرد^۱ و سیر و کچور^۲ و گوگل از هر یک چهار درم کوفته و بیخته با نیم سیر روغن زرد بیامیرند - اسپ را بدهد که نافع باشد *

دیگر روغن و شهد از هر یک نه درم در بینی اسپ بروزند و دز زیر بینیش درد کنند بچوب اک که بعریبی عشر^۳ گویند و برگهای بهن دارد و در گهرات و همه جا بسیار است - و اعضای اسپ را بروغن زرد چوب کنند و مالش دهند تا شفا یابد *

فصل هشتم در معالجه اسپی که قضیب و خصیه او تا حد متعدهش باد گیرد و هندوان این باد را بان^۴ گویند * علامت این باد آنست که پیش اب و سرگین اسپ به بند و شکم بدرد آید همچو مشکی پر باد شود و دم بسیار زند و نتواند ایستاد - چون خواهد که بایستد نتواند ایستاد - از پای بیغند و بیهوش شود چنانکه اگر چاپک بمنفذش خبر نداشته باشد - و زبانش سیاه و دهانش خشک گردد * اسپی که این رحمت پیدا کند اکثر آنست که نزید - بهتر آنست که علاج نکنند و اگر کسی بکند این ادویه مناسب بود * سرشف و فافل دراز و زنجبیل و درد^۵ چراغ از هر یک سه درم با پیش اب کار سحق کنند و ازان فتیله سازند و در قضیب و متعده او کنند *

دیگر نمک سنگ و قلقل دراز و اصل السوس یعنی ملتهبی از هر یک پنجد درم کوفته و بیخته با یک سیر سرکه هندی که آنرا آجهن^۶ گویند و نیم سیر روغن کنجد بیامیرند و اسپ را حقنده کنند *

^۱ Other readings are or possibly errors for گیرو H. "red ochre."

^۲ Kachūr, the Long and the Round Zedoary.

^۳ عشر^۴ ushar, the Arabic for the ፩ tree.

^۵ درد^۶ ایان or بان, not traceable. Can this be for the Sk. apān?

^۶ آجهن^۷, not traceable.

نوع دیگر یک سیر دسمول با ده سیر آب بجوشاند چندانکه بوزن یک سیر آید - سرد کنند و روغن ستوو و روغن کنجد و چیزی چربی گاؤ یا گوسفند از هر یک ربع سیر گرم کنند و در آن آب بیامیزند اسپ را بدان حقنه کنند هر روز تا شفا یابد - اگر با این ادویه های مذکور به نکردد داغ کنند *

فصل ششم در معالجه بادیکه نصف پسین اسپ بگیرد * علامت او آنست که نصف پیش او بسلامت باشد و یک نصف از کمر اسپ و کفلش و پاهای او خشک شود چنانکه نتواند جنبید و بیهوش شود و دم از جای بر دارد و خمیازه بسیار کشد *

علاج او - ذیم سیر الوت^۱ ابا دو سیر روغن کنجد بیامیزند و بجوشانند و نصف بدن او که باد گرفته باشد تدهیں نمایند که مفید بود و یک سیر شیر و ربع سیر فلفل دراز هر مباح اسپ را بدنهند تا شفا یابد *

فصل هفتم در معالجه اسپیکه او را دیوباد گویند * علامت آنست که اسپ دیواه شود و متصل دستها بر زمین زند و چشمها یش سرخ گردد و کشاده ماند و از هر آواز که شنود ترسد و بر هر طرف قیز نکردد و از جای بر جهد و بلرزد و بیفتند و بیهوش شود و قوار از برود و قضیبیش بیرون ماند - نتواند بخلاف کشید - اگرچه این رحمت را علاج نکنند اند اما این ادویه مناسب باشد * سرشف و هینگ و تچ و بانسه

^۱ For *ankol* vide p. 66, note 3. One MS. has which is probably an error for *ankol*, H., *Alangium Lamarckii*, the oil of the root-bark as well as the leaves of which are used in rheumatism.

دیوباد ^۲ a disease of the brain, attributed to a spirit.

علاج او - سر و گردن اسپ بروغن کنجد تدهین نمایند و ببرگ ارند و سرگین گاز تسخین کنند و مقدار ربع سیر روغن کنجد در مشامش بپیزند - یک سیر ماش پخته با نیم سیر روغن بیامیزند و هر روز اسپ را بدهند تا علت دفع گردد و الله اعلم *

فصل یازدهم در معالجه بادی که بزبان هندی و بانک ^۱ گویند و این نیز نوع از قولنج است . علامت او آنست که شک اسپ برآید و آواز قواتر کند و تمام اعضا اسپ خشک شود * چون بخسید نتواند که بر خیزد و بیهوش شود * و بیلزد و اگر درین زحمت بینیش تر گردد و فوقاً کند علاج نپذیرد و اگر آب از بینیش نیاید علاج پذیر است علاج او اینست زنجبیل با آب سحق کنند و در چشم کنند *

نوع دیگر زنجبیل و فلفل دراز و کرد و اجوانی و پوست شیطرج از هر یک سه درم و ببرگ درخت کثار شش درم و نمکسنج و نمک سونچهر و نمک سیاه و نمک کاج و نمک که بدان طعام بپیزند - از هر یک دو درم ادویه مذکور کوفته و بیخته و با شراب قندی بیامیزند و هر روز اسپ را دهند و بر بالای آن یک سیر شراب در حلق او بپیزند و اگر شراب نیاشد در سیر اچمن ^۲ یعنی سرمه بکار ببرد که مفید بود والله اعلم - معالجه انواع علل و امراض که اسپ از باد پیدا کند مفصل در باب پنجم نوشته شد تا واقعه گردد و اگر دانه بدنه مقدار دو سیر مونگ را پخته و دلو زنجبیل و فلفل دراز هر یک پنج درم و عسل و روغن زرد ربع سیر کرده بخورانند و از باد پرهیز کنند و علف دوب دهند *

۱. بانک or بانگ not traceable.

۲. اچمن یعنی سرمه vide page 73, note 5.

نوع دیگر برگ اک و بیفع چترا چهال^۱ و چوکهار و هینگ و آمله و سنبل الطیب و فلفل دراز و زنجبیل از هر یک چهار درم کوفته و بیخند با دو سیر شراب قندی اسپ را بدنهند و اگر دران حالت شراب نباشد با دو سیر اجهن بدنهند نفع باشد و اگر درین زحمت پیشاب اسپ بسته باشد و شکمش درد کند یک سیر روغن کنجد با دو سیر شیر و نه درم فلفل دراز خلط کنند و اسپ را بدنهند که زحمت دفع شود و بر اطراف سینه و بر هر دو رانش رگ زند و اگر فائده ندهد بر نزد یک ناف او و بر تهیگاه چهار بندش داغ کنند که زحمت دفع شود و شفا یابد و الشافی هو الله^۲ •

فصل فهم در معالجه بادی که بزبان هندی وا تهودا^۳ گویند و این نیز نوصی از قولنج است • علامت او آنست که بول و سرگین اسپ بدشواری آید بلکه بینقد و شکمش براید و آواز قراقر کند و بیهوش شود و لاغر گردد و او را اول داغ دهند - اگر از گرمی داغ در نیامد و هوشیار نه شود درا گردن مغاید نبود و اسپ نزید و اگر گرمی داغ دریابد -

علاج او بچ و سعد که بزبان هندی موره گویند و بابرنگ^۴ و گرد و هینگ و زنجبیل و هردو فلفل یعنی کرد و دراز از هر یک چهار درم کوفته و بیخند هر روز با یک سیر شراب قندی بدنهند تا زمانی که علت دفع شود •

فصل دهم در معالجه بادی که زبان هندی اردت^۵ گویند • علامات او آنست که دهان اسپ کچ شود و متصل لعاب از دهانش آید و از علف خوردن باز ماند •

۱ چترا چهال, *chitrā chhāl*, the bark of *Plumbago zeylanica*.

۲ آنهودر, not traceable.

۳ Bābrang, H., *Embelia Ribes*.

۴ لقمه, Sk. *ardita*, Ar.

باب هفتم در معرفت آنکه صفرا و گرمی از چه سبب بر طبیعت اسپ غلبه کند و معالجه آن

چنین آورده اند که چون اسپ را از ادویه و اغذیه چیزهای گرم و تیز و تانی و شور بسیار دهند یا در تابستان بجای بندند که تپش آفتاب در او را نه کند یا در گرمی او را برآه دور برند یا بسیار دوانند یا اورا تشنه بدارند و بوقت آب ندهند صفرا و گرمی بر طبیعت او غلبه کند و ازان رنجور گردد و مرض های بد پدید آید و معالجه هر علته که مناسب آن باشد به جای خود گفته آید *

علامت اسپی که صفرا و گرمی بر مراج او غالب شده باشد آنست که چشمها پیش زرد شود و یا سرخ - و دم بسیار زند و منصل عرق کند و تشنگی بیش از قاعده معمود باشد و بیهوش شود چنانچه اگر چاک بر زند خبر نه داشته باشد *

علاج او - اول اورا در آب سرد برانند و ساعتی بدارند و آشنا^۱ دهند و رگ بکشایند و از ادویه و اغذیه چیزهای سرد دهند تا نافع باشد *

باب هشتم در معالجه اسپی که پیش از خون کند

بدانکه این علت را هندوان رکت پرسراو^۲ گویند و از باد و صفرا است و اگر درین علت اسپ از خوردن باز ماند علاج او دشوار باشد علامت او - سر و اندام اسپ گرم شود و دم بسیار زند و سر و گوش فرو اندارد و در

آشنا in four MSS.; probably *ashnān*, H., "bathing." One MS. has
ایستاده

* *Rakat*, H., "blood," and *prasrāv*, H., "urine" = *peshāb khūn*.

باب ششم دردانستن آنکه اسپ از چه زکام پیدا کند و معالجه آن

حکماء هندی چنین آورده اند که اسپی را که شیرینی و چربی بسیار دهند یا از ادویه و اغذیه چیزهای سرد خورانند یا مدتی در یخچا بگذند و سوار نشوند و نه گردانند یا از بدھضمی که چیزهای تُقیل دهند و هضم نتواند کرد و یا از هوای سرد که اورا چل نپوشانند و تیمارش بواسیی نه نمایند زکام پیدا کند - و بلغم بر مزاج او استیلا نماید و اذیت برساند و اسپ ملول شود و علامت آنکه بلغم بر مزاج او غلبه کرده است آن است که میل بر علف خوردن نکند و عطسه بسیار زند و آب از بینیش برآید و گلو و پایهای او بقدر اماس کند و سرگین با کرم بیندازد و موى نفس ایستاده شود *

علاج آن زنجبیل و فلفل دراز هر یک در درم و نیم کونته و بیخته آب بشمر یعنی^۱ بهون رینگنی چهار درم و آب برگ سنبهالو^۲ نه درم و پیشاب کاڑ نه درم مجموع با یکدیگر بیدامیزند و هر روز چهار درم در بینی اسپ برویزند که مفید بود و از ادریه و اغذیه چیزهای بارد نباید داد که مقاسب نباشد - فخود تر کرده بدهند و آب گرم بدهند که مفید بود و هر چاشنی که دهند باید که بعد از گردانیدن اسپ بدهند تا مفععت دهد *

۱ بهارنگی : آب بشمر یعنی بهون رینگنی *bhāhrangī* ? Clerodendron Siphonanthus ?
۲ سنبهالو : *H., Sambhūlū*, *Vitex Negundo*.

دیگر ربع سیر موبیز و ربع سیر و نه درم نبات و بانسه و السیر یعنی خس که بدان خسخانه هازند از هریک نه درم مجموع را یکجا بگویند و هر روز با نیم آثار شهد بیامیزند و در وقت صباح اسپ را بدنهند تا زحمت دفع شود *

نوع دیگر بیوت باب^۱ را و فلفل دراز از هریک شش درم ادویه مذکور یکجا گونه با نیم سیر شهد بیامیزند و هر روز اسپ را بدنهند که مفید بود *

باب دهم در معالجه اسپی که ضيق النفس پیدا کند

این زحمت بیشتر از صفر و گرمی پیدا شود یا از زجر و مشقت بسیار که اسپ را بدوانند بمنزل دور برند و تیمار ننمایند - علامت او آن است که دم بسیار زند و بدشواری نفس او بر آید و بیقرار شود و هوش از وی برود و چشمهاش سرخ شود و اندامش گرم گردد و عرق بسیار کند - چون نفس کشد تهیگاهش خالی شود - چون دم فرو برد با زیر گردد - درین علت اگر آب از بینیش آید و نفس زدن بر او دشوار تر شود و بدشواری دوا پذیرد علاج او آنست هلیله و بلیله و آمله از هریک شش درم کوفته و بیخنده با ربع سیر بونج و ربع سیر شکر بیامیزند و اسپ را بدنهند که نافع بود *

نوع دیگر موبیز و شکر از هریک ربع سیر و شهد ربع سیر و نه درم فلفل دراز و بانسه سبز و انار دانه از هریک نه درم مجموع باهم بیامیزند و اسپ را بدنهند که نافع باشد *

^۱ پت پایتا *pit-pāpītā*, Hind., *Fumaria parviflora*.

وقت پیشاب کردن بغالد - علاج او قاتله که در هندی الچی گویند و تخم سینهول^۱ با پوست و خارش کوفته و بیخته از هر یک شش درم و مویز ربع سیر گرفته ادویه مذکور را بگویند و با ربع سیر روغن کنجد بیامیزند و در علف دوب بپیچند و هر روز اسپ را بدهند تا علت دفع شود *

فوعدیکر شکر ربع سیر و نه درم برفج و شیر ربع سیر تخم خیار و بادرنگ که در هندی آنرا کهیدرا گویند شش درم مجموع را بهم بیامیزند و هر روز اسپ را بدهند تا مرض دفع شود *

فوعدیکر دو سیر شیر - و نیم سیر و نه درم روغن زرد - و ربع سیر شهد - و نه درم شکر باهم بیامیزند و اسپ را بدین حقنه کنند که نافع باشد و چیزهای سرد متل مبدل با آب برگ کنار بر اعضای او طلا کنند و در این زحمت شیرینی و چربی و چیزهای خنک اسپ را بدهند که منفعت بدهند و زحمت دفع شود *

باب نهم در معالجه اسپی که خون از دهان و بیضی و مقعد او آید و خون پیشاب کند

این زحمت از غلبه صفرا و گرمی باشد - اندام اسپ گرم شود همچو آتش - چنانکه دست نهی بسوزد - و از خوردن او باز ماند - و این زحمت علاج ندارد - اما اگر خون از دهن و مقعد اسپ نیاید و همین پیشاب او خون باشد و خون از بینیش آید علاج او اول اعضاش بروغن تدهیں نمایند و مفصل آب سرد بر اندامش پاشند و چیزهای خنک که قبیل ازین مذکور شد بر قن او طلا کنند *

۱ سیمبل *semal*, the silk-cotton tree, *Bombax malabaricum*.

کیسو^۱ نمیشود گوکهرو و از هریک شش درم - نبات ربع سیر کوفته یا ربع سیر و نه درم شهد مخلوط سازند و اسپ را بدهند که مفید بود - اگر از زیادتی بلغم و زکام بسته باشد علامت او آنست آن بول ایض و سفید رنگ بود و قطره قطره بچکد و غلیظ بود همان علاج مذکور از جهت پیشاب که از باد بسته باشد بکار بروند که مفید بود *

باب دوازدهم در معالجه امپی که در شکم او کرم باشد

چون اسپ را شیرینی و چربی بسیار دهنده کرم در شکم او افتد و از باد فیز در شکم کرم پیدا شود - علامت آنست که اسپ میل علف خوردن نکند روز بروز لاغر شود و زیر شکمش آماس کند و تیزی و تنیدی ازو برود و سوگینش فرم شود *

علاج آن - بادرنگ کابلی و اجمود از هریک ربع سیر و شترچ و فلفل دراز و زنجبیل و نمکسنج و زرد چوبه و تنبیل و پوست نیب از هریک ادویه مذکور نه درم کوفته و بینخته مبجموم هفت قسمت کند و هر روز یک قسمت از آن بدپیشاب گار خمیر کوده اسپ را بدهند که کرمها در شکم اسپ بمیرند و یا بسرگین بیرون آیدن * دیگر تنبیل و پوست نیب و هلیله و بلیله و آمله از هر یک ربع سیر بکوبند و با ده سیر آب بچوشانند چندانکه بوزن یکچ سیر آید و در سیر مونگ دران آب به بزند و ربع سیر روغن کنجد در مونگ بخته بیامیرند و در وقت پیشین اسپ را بدهند که علتش دفع شود و بصلاح آید *

۱ کیسو for saffron ? *Kestū*, the flowers of *Butea frondosa*.

نوع دیگر دوای مخدصه - یکسیر خرمادانه و نه درم برگ بانسه سبز
یکجا گفند و اسپ را بدهند که مفید بود *

دیگر پت پاپرا و بانسه سبز از هر یک نه درم با نیم سیر شده بیامیزند
و اسپ را بدهند - درین علت ولیده اسپ باید که جو باشد که مفید بود *

باب یازدهم در معالجه اسپی که بول او

بسته باشد

علامت او آنست که پاپهای او گرد آورد و قضیب متصل بیرون
کشد و باز بخلاف برد اسپ بیقرار شود این زحمت از باد پیدا باشد *

علج او - اطراف قضیبیش بروغن تدهین نمایند و بسرگین گاز و برگ
ارند گرم گنند و تخم چترچهت ^۱ و الچی و خار خشک یعنی گوکهه
و پنبه دانه و تخم مجددیه که بهندی پینه گویند از هر یک شش درم کوفته
و بینخته با شراب قندی بیامیزند و اسپ را بدهند و بربالای آن یک سیر
شراب قندی و اگر شراب نباشد دو سیر جغرات ترش دهند که مفید بود
بول بکشاید *

نوع دیگر یک سیر مرنج با چهار سیر دوغ ترش به بزند و اسپ را
بدهند که نافع بود و پیش از گرمی نیز بندد و علامت او آنست که قطره
قطره از قضیبیش بچکد - آن بول سرخ یا زرد باشد * معالجه آن اجمود ^۲ و گل

۱. not traceable: *chitrū*, H., the Barberry, *Berberis aristata*.

۲. *gokhrū*, Hind., *Tribulus terrestris*.

۳. *Majdab*, Ar. (?), and *pejhā*, H., the white gourd melon.—Watt.

۴. *ajmūd*, Ar. *kara/s*, celery; *Apium graveolens*.—Watt.

و بعد ازان ششدرم زنجبيل و نه درم نمکنگ و فلفل دراز و گرد هریک
ششدرم کونه و بیخته داخل مونگ پخته کنند و ربع سیر شهد و روغن
کنجد و روغن ستور از هریک نه درم با آن متنگ بیامیزند و اسپ را بدھند
که نافع باشد و اللہ اعلم بالصواب ۰

**باب پانزدهم در معالجه اسپی که باد و صفرا در
طبیعت او غلبه کرده و ملول گردد و بزبان
هندی این علت را برآمت گویند**

علامت او آن است که تمام اعضای اسپ خشک شود چنانکه
هیچ طرف نتواند گردید و پیشاب خون کند و سر فرو اندازد و چشم‌ها
بایقده و متصل بخواب رود و اندامش گرم شود و نصف اعضای عقب او
کچ گردد و پایهایش سست شود و فرو گذارد و بیقرار گردد و از خوردن
باز ماند - این زحمت ملاج نپذیرد و اگر چنانکه درین زحمت نلزد و از
خوردن باز نه ماند دگوا پذیر باشد ۰

علاج او - تخم ارند دو درم و کلو و تخم خیار و باد رنگ از هریک
ششدرم و نبات ربع سیر مجموع یکجا کرده بکوبند با ربع سیر و نه درم شهد
بیامیزند و اسپ را بدھند و اگر خواهند که حقنه کنند هم همین دارو بکار
برند و اگر بر آندامش بعالند هم همین دارو پسنده است و هم آرد جو
بریان کرده با شیر و روغن و نبات بدھند که نافع باشد و اگر باین ادویه
علاج نپذیرد داغ کنند ۰

باب سیزدهم در معالجه اسپییکه از مشقت و زجری که برو کنند رنجور گردد

بدانکه اسپ را چون بسیار دوازند و اسلحه سنگینی بروی نهند و راه دور برقد مانده شود و بی طاقت و عاجز گردد و ملول شود و علامت او آنست که دم بسیار زند و از خوردن باز ماند و سر بزیر افگند و بولش سرخ گردد * علاج او تمام اندامش بروغن تدهین نمایند و رگ از کام و پهلوش بکشایند و از آدوید و اغذیه چیزهای خنک خورانند و درمیان آب بسیار به برقد و ساعتی دارند و اشفان دهندش و مدتی برو او سوار نشوند و آسوده دارند و جای بستن او باید که فرم باشد که علت دفع شود *

باب چهاردهم در معالجه اسپی که دندانها برهم نهند چنانکه نتوانند کشاد و متصل آب از دهانش آید

علاج او سر و روی اسپ بروغن تدهین نمایند و به سرگین گار و برگ بید انجیر گرم کرده تسبیخ نمایند نافع باشد *

نوع دیگر ربع سیر روغن کنجد تلخ در بینی اسپ برویزند که فافع باشد * نوع دیگر بهون رینگنی و کهربی رینگنی و حلیله و بایله و آمله و تنبل و پوست نیب و کلو از هر یک نه درم بکویند و با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن چهار سیر آید و یک سیر مونگ در آن آب به پرند

کهربی رینگنی ۱ There do not appear to be two kinds of *reignā*, but the plant has many names, one of which is *kharīyān marāghīn*.

که دیوک^۱ و مورچها و حیوان دیگر جمع کرده باشد و نمک^۲ سانبهه و زیره یکجا کنند و با آب خمیر کنند و بر جائی که آماس کرده باشد خماد کنند که آماس مذکور را فرو نشاند و یا بپزد^۳ دیگر آماس اگر جائی باشد که رگ توان کشاد بکشایند و الا بر آن آماس حجامت کنند و خون بکشند و بعد ازان زنجبیل و فلفل دراز از هر یک چهار درم شاهقرا^۴ و ایلوت از هر یک شش درم کوفته و بیخته با نیم سیر روغن زرد^۵ بیامیزند و اسپ را بدنه ناف باشد^۶ *

دیگر معالجه اسپی که در میان ناف و شکمش آماس کنند - رگ زدن مفاسب و خون کشیدن هم مناسب تراز معالجه کردن - اما ادویه آنست که بعد از خون گرفتن اسکنند و شاهقرون را با پیشاب گلر بسایند و بران آماس خماد کنند یعنی طلا کنند - اگر این آماس از باد باشد و بلغم بود ساجی کهار^۷ چهار درم با نیم سیر روغن اسپ را بدنه نند - برگ کمبوی^۸ و برگ ورن^۹ و چولایی بالهم گرم کنند و بروغن چرب سازند و بلنه بر آن آماس بندند که آماس فرو کشد - اما آماسی که تمام سر و روی اسپ بکیرد *

علاج اول رگ از کام بکشاید و از طرف گلویش نیز و اگر آماس فرو نه نشیند بر تمام رویش حجامت کنند و خون بکشند که ناف باشد -

1. *Divak* for *dimak* "white-ant."

2. شاهقرا^۱ ; سانبهه^۲ ; wherever this word occurs, one MS. has and another سانبهه.

3. روغن گاو and in another روغن ستور, روغن زرد^۳.

4. سانبهه^۴ and in another سانبهه^۵, ساجی کهار^۶.

5. برگ پوی^۷, برگ کمبوی^۸, in one MS. the leaves of the *Po,i* or Indian Spinach are used as a poultice.

6. برگ ورن^۹; *baran* is said to be *Crataeva religiosa*; the leaves are used in medicine.

باب شانزدهم در علاج و معرفت اجناس آماس افراط و معالجه آن

چنین آورده است که اسپ از شش علت آماس پیدا می‌کند - اول از باد - دویم از بلغم - سوم از صفرا و گرمی - چهارم آنست که باد و بلغم و صفرا یکجا شود و اعضای اسپ ازان آماس کند و این آماس نیز از نهاست که جبر و زور بر اسپ کند و اسپ را در مشقت اندازند - پنجم خون او سوخته گردد و آماس از پیدا کند - ششم از ریش و دانه که اسپ پیدا کند یا زخمی خورده باشد و در علاج آن تعلل کند بدان اسپ آماس کند *

علامت آماس که از باد باشد آنست که چون دست بر آن فهی آماس مذکور سرد و نرم باشد و انچه از زکام و خلط فاسد باشد سود بود و آماس که از گرمی و صفرا بود گرم باشد و زود پخته شود و آماس که این علامت‌ها همه داشته باشد بدانکه سه علت باهم جمع شده و تن اسپ ازان آماس گردد و آماسی که از زخم و دانه باشد علامت آن مثل آماسی بود که از گرمی پیدا شده باشد *

علاج این آماسها - اول آنست که طین التمل که در هند رایره^۱ گویند و این در پای درخت پهلو^۲ وغیره میباشد باید که آنرا بیارند و این گلیست

^۱ رایره - رایه - رانه - رایرہ، this Indian name untraceable. Earth from ant-hills is used in medicine.

^۲ پهلو، in one MS. نیلو; possibly an error for the *Arāk* (Ar.) tree, *Salvadora oleoides*.—Watt.

علاج آن هر روز بانسه و زنجبیل از هر یک نه درم کوفته و بیخته
با ربع سیر روزن بیامیزند و هر روز اسپ را بدهند و درین زحمت دانه او
باید که مونگ باشد *

دیگر سرفه نه از زکام و بلغم باشد علامت او آنست که از بینی
اسپ آب متواتر آید و سفید باشد - علاج هلیله و بلیله و آمله و پوست
شیطرج که بهندی چنرا چهال گویند از هر یک پنجد درم کوفته و بیخته با نه
درم بانسه و نیم سیر شهد هر روز اسپ را دهند *

دیگر بیهود رینگنی و هلیله و بلیله و آمله و پنول ^۱ و پوست نیب
و کلو ^۲ از هر یک نه درم بکویند و با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن پنجم
سیر آید - سرد نفند و دو سیر مونگ در آن به پزند و هر روز وقت عصر دانه
باسپ دهند که شفا یابد - و گاه باشد باد و بلغم و صفرا یکجا جمع شوند
و طبیعت سرفه پیدا نکد و علامت این سرفه آن باشد که خاطری که از بینی
آید نشانهای مذکور شده دران باشد - آن زحمت دوا پذیر نبود آخر بعید
و هو الله باقی و کل شی هالک الا وجبه *

باب هشت دهم در معالجه اسپی که علت فوق پیدا کند و بزبان هندی هوک گویند

چون سینه اسپ این علت پیدا کند و آن باد زور نکد و از سینه
بحلقش آید اگر درین زحمت و جع پیدا کند الجنه نزد و این علت از
بدهضی پیدا شود و این دوا پذیر نباشد *

^۱ *Patol*, H., *Trichosanthes cucumerina*.—*Watt*. In two MSS.

^۲ کلو, in one MS.; probably, *gilo*, or *Tinospora cordifolia*.—*Watt*.

^۳ *Vide* page 54, note 2.

اگر آماس مذکور تمام سرو گردن اسپ تا بغلها و پشت را بگیرد این نیز از آمسهای دیگر است تمام اندامش بدرد آید اسپ روز بروز لاغر شود و از خوردن باز ماند علاج بعد از خون کشیدن ساجی و روغن کفجند و شیره بیگ اکره باهم بیامیزند و بر آماس مذکور بمالغد که نافع باشد و اگر فرو نشینند آخر داغ نکند و این چاشنی دهند ساجی و ساته‌هی با روغن سروش بدهند آمیخته اسپ را دهند که شفا یابد *

باب هددهم در معرفت انواع سرفه افراس و معالجه آن سرفه که از باد باشد

علامت او آنست آب از بینی اسپ آید مانند کف دریا علاج او آنست دسمول دو سیر با یک من و ده سیر آب بجهشانند چندانکه بوزن دوازده سیر آید یک سیر زنجبیل کوفته و بیخنده با چهار سیر روغن و چهار سیر شیر گوسفند در آن آب بیامیزند و بار دیگر بجهشانند چندانکه بوزن چهار سیر آید و هر روز نیم سیر ازان آب در وقت هر صبح بخورانند که نافع باشد *

نوع دیگر زنجبیل نه درم کوفته و بیخنده هر روز با نیم سیر شیر گوسفند و نیم سیر شهد بیامیزند و هر روز اسپ را بددهند که نافع باشد و رحمت دفع شود * اما سرفه که از صفرا و گرمی پیدا کند علامت او آنست که آبی از بینیش آید سبز فام باشد - اگر در اول حال دوازی او نکند آخر بچای رسد که چون سرفه نکد بچای خلط خون از بینی افتد و اسپ لاغر شود - مطلق از خوردن بماند و این نوع سرفه بدشواری علاج پذیرد *

ضعیف و ناتوان گردد و دق پیدا کند و این مرض بزیان هندی بوهیار^۱ نیز گویند - عالمت او آن است که روز بروز اسپ لاغر شود و شکمش بزرگ گردد درخشندگی از میوی تن او برود آوازش پست شود و نشاط و تیزی از وی برود و پیشابش سرخ یا زرد شود و نفس آهسته زند و اندامش گرم شود و اشتیاهی او کم گردد و دایم سرفه کند و بنظر چنان نماید که سالها رنج کشیده باشد * اسپی که این علت پیدا کند اکثر نزید و الا اگر درین زحمت از خوردن باز نماند و اسپ جوان و قوی باشد و مرض دیرینه نباشد ملاج پذیر بود *

علاج او بینخ ارزد و چترا چهال و هلیله و بله و آمله از هریک پنجد درم کوفته بشراب آمیخته هر صباح بد هند و بر بالای آن یکسیور شراب قندی در حلقوش بربریند تا علت دفع شود *

دیگر پت پایپرا و فلفل دراز از هریک شش درم کوفته و بینخته در نه درم برگ بانسه پنچده هر صباح با اسپ بد هند و در وقت شام فلفل دراز و تباشیر د لاکه از هریک شش درم در دو نیم سیور شیر گوسفند گرم گرده در حلقوش اسپ بربریند که مغین بود *

نوع دیگر یک سیور لاکه در چهار سیور رونگ کفجید بجوشانند و سرد گرده اندام اسپ را بروغن تنهین نمایند و رگ از اطراف پهلوی او بکشایند *

دیگر گوشت گوشفند یا گوشت آهو یا گوشت خوک مقدار دو سیور طبع نموده اسپ را دهند و از علف دروب بد هند تا علت دفع شود *

لوسیار - لوهیار - اوهیار - بوهیار ۱ untraceable.

علاج او بیخ درخت بیل و بیخ درخت ارلو^۱ از هر یک ادویه
نه درم مجموع یکجا بکویند با فیم سیر روغن و یکنیم پار شهد مخلوط سازند
و بدھند و بالای این ادویه یکسیر پیشاب گوسفند در حلقوش بریزند که مفید
بود و دیگر از ادویه مذکور هر یک دو سیر و نیم بکویند و در بست سیر آب
بجوشانند (و هر جا که سیر واقع شود هفتماد درم اعتبار کنند) و چندانکه
بجوشانند که دوازده سیر ماند - بعد ازان آب را ماف کنند و چهار سیر روغن
و یک سیر زنجبیل کوفته و بیخته در آن آب انداخته باز بجوشانند چندانکه
روغن فقط باقی بماند و هر روز نیم سیر ازان روغن در حلقوش بریزند - علت
دفع شود *

نوع دیگر دیودار دودرم بهون رینگنی که آنرا اکنایی نیز گویند و زنجبیل
از هر یک نه درم کوفته و بیخته با یک پار روغن کفجed خلط کنند و اسپ
را بدھند که نایع باشد *

دیگر بیخ بر طاؤس بسوزانند و مقدار نه درم خاکستر آن با یکنیم پار
شده آمیخته اسپ را بدھند که علت دفع شود *

باب نوزدهم در معالجه اسپی که علت دق پیدا
کند و در هندی آن را کهیں^۲ گویند

این علت از شکستگی پیدا شود مثل آنکه از جای بلند افتد یا از
پوشانیدن سلاح سنگین و یا منزل دور برده باشد یا بدیواری یا بجای
دیه^۳ خورده باشد و در اعضای او خون فاسد جمع شود و اسپ ازان

۱ ارلو : *arlu*, H., *Oroxylum indicum*.—Watt.

۲ گویند vide page 54, note 3.

۳ دکه : for Hindi *dhakkā*, m., a jostle, shove, shock, etc.

و درونه اسپ بسوزد بلکه تپ آورد - اسپ را بسیار نمک هرگز نباید داد
و استنادان گفته اند که اسپ کلان را در هفتگه سه پار و اسپ میانه را نیم
سیر و اسپ خورد را یک پار نمک دهند - باید که ازین وزن کم و زیاده
نباشد (و آنچه درین کتاب سیر مذکور میشود آن آثار خام است و آن هفتقاد
و دو درم است) علامت مضرت او آنست که گرمی و صفراء بر طبیعت اسپ
غایله کند و تشنه شود - هر چند آب خورد نشانگی نمود - و بر اعضای
او دانه گرمی بر آید و آن اسپ سرفه پیدا میکند *

علاج او آنست که در تالاب یا جائی که آب بسیار باشد او را بشویند
و ساعتی او را در آب بدارند و باز بیرون آرند و گل ولای تالاب را
بر اعضای او طلاع کنند و ساعتی بدارند تا خشک شود و باز اسپ را در آب
بدارند و پاک بشویند و بیرون آرند - یکسیر شکر و نیم سیر شهد و نیم سیر
روغن و پنج سیر شیر در حلق بروزند که مفید بود و از مرغ یا از طاووس شوربا
سازند و اسپ را بدهند که مفید شود و عالف کبل یعنی درب دهند و اورا
در جای سود به بندند که علت دفع شود و هندوان این مرض را مرض
لون و پاپر ^۱ گویند والله اعلم بالصواب *

باب بست دویم در معالجه اسپی که از آب خوردان بیوقت بیمار و مریض شود

بدانکه اسپ را که برآ در برده باشند یا بدوانند یا زیر بار گران عاجز
کرده باشند خونش بچوش آید - اگر آب دهند آن خون گرم در رگ و پی

الوان و پاپر - لون پاپر ^۱ not traceable. This disease is generally called *lawn philtan* by Hindus.

باب بستم در معالجه اسپی که خون در تمام اعضای او فاسد شود و مرض پیدا کند

علامت او آن که تمام اعضای او آماس کند و گرم و خشک گردد و سریش سنتگین گردد و گردن فرو گذارد و نتواند گردید و بول خون کند و نتواند که یکبار پا بزمیں نهاد و موهی اعضای او از درخشندگی باز ماند و پوزه دار شود *

علاج او تمام اعضاش قدھین کنند و یک سیر روغن در حلق بپیزند و بر اطراف سینه و بر بالای زانوهای او و اطراف پهلویش یکبار گر بکشایند و از ادویه و اغذیه زنجیبل و خلفل دراز هر یک شش درم کوفته و بیخته با نه درم برگ بانسه داخل نیم سیر شهد یا نیم سیر شواب کرده اسپ را دهند *

نوع دیگر هلیله بیله آمله و برگ نیب از هر یک یکبار کوفته و بیخته با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن پنج آثار بماند صاف کنند و آن قدر مونگ که دران آب توان پخت بپیزند و اسپ را بدهند که مفید باشد * دیگر دو و نیم سیر شیر و یکنیم پار روغن و نیم سیر شهد با هم آمیخته اسپ را حقنه کنند که مفید بود *

باب بست و یکم در معالجه اسپی که از نمک بسیار خوردن معلول و بیمار گردد

بعضی مردم چون اسپ را دوانند یا از راه دور آرند نمک دهند - اینخطا سست ازانکه طبیعت اسپ گرم است و چون درانند یا براه دور برند گرمی او زیاده شود و نمک هم گرم - اگر دران حالت نمک دهند سینه

دیگر انگوشه و پینس^۱ از هر یک چهار درم و فلفل دراز و تچ از هر یک شش درم و فمسنگ نه درم کوفته و بیخته با یکسیز شراب قندی هر روز اسپ را بدنه که زحمت دفع شود *

باب بست و چهارم در معالجه اسپی که از بسیار خوردن غله پخته و خام معلول شود
و سرگین نرم کند

بدانکه اسپی که او را ماش و موته بسیار خورانند شکمش پریان شود و بلکه آماس کند *

علاج آن تچ و اجمود و فلفل گرد و هینگ از هر یک چهار درم و نمک سنگ نه درم کوفته و بیخته با هم بیامیزند و با آب مخلوط سازند و با سپ بدنه که زحمت دفع شود *

بدانکه استادان این فن گفته اند که اگر در دانه اسپ کودره^۲ داخل شده باشد آنرا اگر اسپ بخورد باد و بلغم و صفره در طبیعت او غلبه کند علامت او آن باشد که هر ساعت خوی کند و اندامش گرم شود و بلزد و بیهوش و دیوانه شود و هر ساعت بیفتد و برخیزد و علاج آن گل چالاب آورده گرم کنند و تمام اعضای اسپ را بمالند و یکسیز دسمول چنانکه مذکور شد چالاب سازند و نه درم نمک سفگ و شش درم خردل و نیم سیر روغن کنجد دران آب چالاب بیامیزند و اسپ را حقنه دهند - به شود - دیگر چونکه اسپ را دانه پخته بسیار دهند اشتهای او کم شود و هرچه

^۱ پینس vide page 50, note 2.

^۲ کودره koda or kodon, the Kodo millet, Paspalum scrobiculatum.

او سرد شود و به بند و بدان سدب اعضاء بندخصیص شکمش آماس گیو - علامت او آذست که هرگین و پیشاپش به بند و متصل آب از چشمش آید و سست شود و بخسید *

علاج او قسط شدوین که در هندی ایلوت ¹ گویند با قدر از روغن کنجد بیامیزد و گرم کند - چون سرد شود بر اعضا اسپ بمالفند و بعد ازان بسرگین گار و برگ ارزند تسخین نمایند *

دیگر نمکنگ و نمک کاج و نمک سیاه و سونچر از هر یک سه درم مجموعها یکجا بکویند و با درغ ترش آمیخته هر روز وقت بامداد یاسپ بدهند و بر بالای آن دو سیر درغ ترش و یکسیر آسو که از شهد ساخته باشند در حلتش بپیزند که مفید بود و الله اعلم بالصواب *

باب بست و سویم در معالجه اسپی که از خورانیدن روغن بسیار علت پیدا کند

بدانکه چون روغن و چربی بسیار دهنده باد پیدا کند و هرچه خورد هضم نتواند کرد - علامت او آنست که سرگین نرم و بدبو باشد و شکمش بر آید و هر ساعت بخسید و باز برخیزد و میل بر علف نکند - پایهایش بقدر آماس کند *

علاج یکسیر بسمول با هشت سیر آب بجهوشانند چندانکه بوزن یکسیر آید سرد کنند و یکسیر اجهن و نه درم نمک سنگ با آن بیامیزند و اسپ را باین جای حقنه دهند *

¹ ایلوت vide page 66, note 3. One MS. invariably has قسط بعنی ایلوت for ایلوت.

باب بست و پنجم در معالجه اسپی که علت شقاق پیدا کند

شقاق را بزیان هندی زخ گویند و این علت از فساد خون باشد و زیادتی بلغم پیدا شود یا آنکه اسپ دکه خورده باشد بر چوی یا پایش بر ستفگی آید و ریش شود و یا بریسمانی ساویده گردد چون در تداری آن تغافل کنند ریش بدشواری علاج پذیرد و این زحمت بیشتر بر دست نسبت پایی اسپ باشد *

علاج او آنست که در آب سرد بدارند ساعتی و بعد از آن زنجیبل و شیطرج و فلفل گرد و دانست ^۱ و ایلوت از هر یک نه درم با بول گار سحق کنند و هر قدری که دانند بران ریش بمالند تا زحمت دفع شود *

نوع دیگر هلیله و بیخ اکره و زنجیبل و پانچی ^۲ و نمک سنگ و سانبه ر و بیخ سرکه و یعنی سرپوکا ^۳ هر یک پنچ درم و با پیش اب گرم کنند و بر جای که ریش باشد علاج کنند که مفید بود *

نوع دیگر سرشف و موته و پوار ^۴ از هر یک شش درم با بول گار سحق کنند و بریش او بمالند که بصلاح آید *

دیگر یکهفته هر روز سه پار روغن ستور و ربع سیر برگ ذیب و شش درم کوکه ر بامیزند و در حلق اسپ ریزند که علت بر طرف شود *

۱. *dānti*, H. (root = *dāntimūl*). *Baliospermum montanum*.

۲. پانچی *bāpchi*, the Purple Flea-bane, *Vernonia anthelmintica*.

۳. بیخ سرکه و یعنی سرپوکا *sarphonkū*, H., *Tephrosia purpurea*.

۴. پوار *pawār*, also *pantwār*, H., the Fostid Cassia, *Cassia Tora*.

بخورد هضم نشود و پاهای او بقدر آماس کند و سینه اش سکین شود و باد در شکم اش افتاد علاج او بر اطراف سینه یا از پهلوی او رگ بکشایند و معالجه^۱ که پیش ازین مذکور شد بکار^۲ برند که مفید بود *

دیگر گاه باشد که از بدھضمی شکم اسپ براند و سرگین او همچون آب گردد و این را بزمیان هندی زحمت اینسار^۳ گویند و درین زحمت اسپ از خوردن باز ماند و شکم اش به پیچید *

علاج او اذار دانه و زنجبیل و فلفل دراز و نمسفگ و بال بیل^۴ که هنوز سخت نشده باشد (و بیل چیزیست که در گجرات اچار میسازند و جهت رفع این زحمت با آدم هم میدهند) و بتیش از هر یک چهار درم کوفته و بیخنده هر روز با یکسیر شراب قندی در وقت آنتاب بروآمدن بدھند که نافع باشد *

نوع دیگر علاج - اینسار اذار دانه خام نه درم و کته هزاده درم و کانبیل^۵ و اندرجو و موته و رسوت از هر یک نه درم - این همه ادویه کوفته مقدار نیم سیر ازین ادویه با یکپار شهد باسپ بدھند که شفا یابد *

نوع دیگر برقی و کته از هر یک یکپار با یکسیر برقی سائهی به بیزند و یک سیر چخرات و یکپار روغن داخل نموده بدھند و سه روز ولیده بدھند و گر بهقیر نشود هفت روز بدھند - بعد ازان شوریایی گوشت و برقی بخنده بدھند روز اول اذار دانه بدھند هر روز بقدرتیچ زیاده کنند تا به حال خود آید - علت او و زحمت دفع شود *

^۱ اینسار, a form of indigestion ; Sk., *Atisāra*, 'dysentery.'

^۲ بال بیل H., the unripe *bel* fruit (*bäl*, H., immature).

^۳ کانبیل *kambhal*, H., the monkey-face tree, *Mallotus philippinensis*.

باب بست و هفتم در معالجه اسپی که بوتن
 خود آبله‌ها پیدا کند انرا بزبان
 هندی بیل^۱ گویند

این ذممت از سیاری روغن و دانه پخته دادن پیدا شود و اگر آبلها
 بونصف پیش اسپ برآید از بلغم و زکام باشد و اگر به پشت اش غلبه
 کند از صفا و گرمی بود و اگر بر کفلکاه و پاهای او ظاهر شود از باد بود
 و آن آبله اگر خورد بود مقدار دانه آمله است و بزرگیش بقدر گردگان
 باشد *

علاج آن اول آبلها را بشکانند و چرک و گندگی که باشد بپرون آورند
 و بچای آن شیره^۲ زقوم پر کنند و یا شیره آک - بعد ازان نیم سیر روغن
 بچوشانند و نه درم صور توتیا سحقی کرده بروغن آمیخته برآبله‌ها طلا کنند *
 نوع دیگر شیطرج و زنجبیل و هلیله و بلیله و آمله و بانس خشک
 تراهمان^۳ و کلواری^۴ و ایلاچی و بهارسرو^۵ و پست پاپره و بیون ریگنی و پوست
 نیم و دهاروی^۶ و کریات^۷ ادویه مذکور را از هر یک ربع سیر مجمع یکجا
 بپویند و هفت قسمت کنند و هر روز یک قسمت ازان با هشت سیر آب
 بچوشانند چندانکه بوزن یکسیر آید صاف نمایند چون سرد شود وقت صباح
 در حلق اسپ بپریند که نافع باشد *

۱ • *Bel* ', vide page 55, note 2.

۲ تراهمان *Trayamān* (in Bombay) = *asbarg*, H., *Delphinium Zalil*.

۳ کلواری *kalvārī*, in Sind = *kabra* or *ber*, H., The Edible Caper, *Capparis spinosa*.

۴ بهار سرو - بهار سر - not traceable.

۵ دهاروی *dhaurī*, H., *Zizyphus rugosa*.

۶ کریات *kiryāt*, H., the Creat, *Andrographis paniculata*.

دیگر هیرا کسیس و نکهه و پوست شیطرج و برگ نیل خشک بسایند
و بران ریش به بندند که خشک شود انشاء الله موى او بر آید و به شود *
نوع دیگر مور توپیا^۱ و پهنه کری و هیرا کسیس از هر یک دو درم بساؤند
و آهک خوب قازه بآب لیمون حل کنند و قدری ادویه مذکور دران
آهک اندازند و ریش اسپ نیز بآب لیمون بساؤند و آهک حل شده را
بجراحت نهاده بندند و آن وقت که بسته باشد باز همان وقت بکشایند
بچهار روز یا پنجم روز که به بند دفع شود د الله اعلم با الصواب *

باب بست و ششم در معالجه اسپیکه گری داشته باشد یا پیدا کند

بدانکه این علت از حرارت خون فاسد بر طبیعت اسپ غالب
شود و از پوست اهپ ظاهر شود *

علاج آن نخست از گودنش رگ بکشایند و از هر دو دست نیز و از
بول و سرگین گار با شراب بیامیزند و بر انجا که زور کوده باشد طلا کنند بلکه
بر تمام اعضا یش بمالند که مفید بود *

نوع دیگر نمکسنگ و بینج کرنج و تخم خردل سفید و فلفل دراز و شیطرج
از هر یک ربع سیر کوفته و بیخته با پنج سیر آب گرم برگ نیب و پنج سیر
بول گار بیامیزند و بر اعضا اسپ طلا کنند که مفید بود *

نوع دیگر دو هفته هر روز یکسیر روغن با شش درم ساجی در حلق اسپ
بریزند که ناف باشد و از ولیده موتده دهند که زحمت دفع شود *

۱ مور توپیا = *mōr-tūtiā* = *Nilā-tūtiā*, Copper Sulphate or Blue Stone.

باب بست و هشتم در معالجه اسپی که سینه او سنگیون شود و آماس کند

اسپیکه این زحمت داشته باشد اهل فارس حمل گویند و مردم هند آنرا جوگیره گویند و بعضی برآ خوانند و ماده این زحمت از باد باشد یا از بدھضمی که بعد از خوردن دانه برو سوار شوند و بدوانند یا یمنزل دور برند و چون ازان فرود آیند فی الحال لجام از سرشن بر گیرند و در قالضه ندارند و تیمار بواجی نمایند در کوفت بماند و علف که خورده باشد هضم نتواند کرد علامت او آنست که سینه اش سنگیون شود و لنگ گردد بلکه از راه رفقن بماند *

علاج لول از سر و گردن و سینه و دروش او بروغن کنجد چرب کنند و مالش بسیار دهند - و اگر از بدھضمی سینه اش سنگیون شده باشد علامت او آنست که سوفه بسیار کند - سینه اش بروغن ستور تدهیں نمایند و بسرگیں کار و برگ بید انجیر تسخین کنند و بر اطراف سینه او رگ کشایند و سه روز اسپ را دانه ندهند و اگر بصلاح نیاید یکهفته هر روز ربع سیر لوغن کنجد و نه درم سیر که بزیان هندی لحسن گویند و با یکسیر قند مخلوط کنند و اسپ را بدھند که مفید بود *

نوع دیگر هینگ و بیچ و کرمه و اجمود و بانس و آمله و بیدس و انار دانه و نمک سنگ و زنجبیل از هریک ربع سیر و هلیله یکسیر و نیم پاآ کوفته و بیخته هفت جا قسمت کنند و هر روز یک قسمت با شراب قندی اسپ را بدھند و یک سیر شراب در حلقوش برمیزند (سیر که بیون ادویه

¹ حمر *hamir*? *Hamir* in Ar. is applied to a horse suffering from indigestion from eating barley.

کورو ² *karū*, H., Gentiana Kurroo.

نوع دیگر روغن بهرامی^۱ هر روز یکنیم پار در حلق اسپ بربرانند که مفید بود و غلت رفع شود * و چنین آورده اند که اسپ فربه را چون در هوای گرم درانند خونش بجوش آید و فاسد شود و از غلبه خون فاسد - گاه باشد که آبلهای بدل از زیر گلو تا بر اطوف اسپ برآید و این نوع نخستین است که مذکور شد - و اسپ را درین زحمت بیم هلاک است بزود دوا نه پذیرد - و علامت او آنست که متصل خوش کند و از گرمی مضطرب شود و بلهزد و بیهوش گردد و دهانش خشک گردد علاجش چنانکه مذکور شد آن آبلها را بشکافند و درمیان آن تخمها باشند که مانند تخم خردل - اگر دانه را بشکافند و درمیان او سبز فام بود علاج نکنند که فایده نبود و آن اسپ نزید و اگر بزرگ دیگر بود آن تخم را و چرکی که درای آبلها باشد بپورن آرند و بجای آن قرنفل سحق کرده پر کنند و بران آبله داغ کنند *

دیگر ربع سیر قرنفل را با آب معجون ساخته باسپ بدھند *

دیگر آنست که از گرمی اندرون اسپ باشد - دانه خورد بر اعضاش برآید و پخته شود و آب ازان روان گردد - علامت گرمی آنست که چشم سرخ شود و پیشابش زرد شود و دم بسیار زند و لاغر شود *

علاج آن برگ بریا برگ کهونی یا برگ پیلی در آب بجوشانند و چون آب سرد شود بر اعضای اسپ چرب کنند * چاشنی هلیله نیم سیر و آمله نیم سیر و برنج نیم سیر و شکر یک سیر کوفته و بیخته باهم بیامیزند و هفت قسمت کنند و هر روز یک قسمت ازان با نیم سیر روغن بیامیزند و بدھند که نافع باشد *

^۱ probably for *brahmi*, H., Asiatic Penny-wort. According to the *Makhzan*, Vol. II, p. 1422, *bahrəmaj* is another name for *bed-mushk*, or the Sallow, *Salix Caprea*, from the flowers of which a valuable oil is obtained.

دیگر آب سرد در قضیب بیفشارند و بروغن چرب کنند - نه درم
برگ نیب با یکسیرو خرما خلط کنند - یک هفته هر روز اسپ را بدهند که
علت دفع شود *

باب سی ام در معالجه انواع آماس خصیه اسپ

این آماس چند نوع میباشد - اگر از باد باشد علامت او که چون
دست بروی نهند سرمه و ذرم بود *

علاج او - اپلوت و زیره بود که بهندی جوکهار^۱ گویند ساتهری از هر
یک چهار درم کوفته و بیخته با ربع سیر روغن بیامیزند و هر روز بر خصیه اش
شماد کنند که مفید بود *

دیگر آبی که ماهی درو جوشانیده باشند موازنۀ یک سیر هر روز
اسپ را بدهند که علت رفع شود اما خصیه اسپ اگر از زیادتی بلغم
اماس کند علامت او آنست که اماس سخت باشد و بول بدشواری کنند *

علاج او - زنجبیل و فلفل دراز و گرد و شاهتره و جوکهار از هر یک
شش درم کوفته و بیخته با هیر شراب بیامیزند و هر بام داد در حلق اسپ
بیامیزند که مفید بود - اگر شراب فباشد اسوی که از شهد درست کرده باشد
مناسب باشد *

دیگر پنجم روز هر صباح به یکسیرو روغن کنجد تلغی اسپ را حفته کنند
که زحمت رفع گردد و خصیه اسپ را بعالند و بسرگین گلو و برگ بید انجیر
تسخین نمایند *

چوکهار ^{java-khār}, H., is Carbonate of Potash (made from barley straw).
زیره بودر apparently an error in text.

منذکور شد هفتاد و دو درم اعتبار گفند و یکیا و که نوشته میشود چهارم حصه آثار است که مذکور شده و آن هزده درم است) اگر شراب نباشد نیم سیر شهد در حلق بریزند که مفید باشد و اگر این علت کهنه باشد و به این ادویه مذکور نبود بر اطواف سینه اش نزدیک شانه داغ گفند که زحمت دفع شود و در معالجه این زحمت سرعت باید کرد - اگر توقف گفند علاج کردن او دشوار شود و بعد ازان اسپ به حال خود نیابد *

نوع دیگر اگر سر شانه اسپ درد گند یا از باد خشک شود و بدان سبب لنگ شود * علاج که از برای اسپ جوگیره مذکور شده است بکار بریزند که مفید بود - اگر فائده ندهد و شانه اش همچنانکه خشک مانده بلنگ شانه اش را بشگافند و بدنه پریاد گفند چنانکه پوست از ریز استخوان برخیزد و بچری گرم کرده تسخین نمایند که اصلاح باید - و اگر نفل اسپ و رانهایش از باد خشک شود همین علاج مذکور از تدھین و تسخین و ادویه و شگافتن عمل نمایند که مفید بود *

باب بست و نهم در معالجه علتی که در قضیب اسپ ظاهر گردد

این علت بیشتر از گرمی پیدا شود و سر قضیب ش آمس گند و دانهای گرمی بر آرد و خارش پیدا گند - اگر در معالجه او تاخیر گفند گاه یاشد که کرم درو اندد *

علاج او - رگ از طرف اندرون رانهای او بکشایند و این رگ را بزبان هندي پت رگ ^۱ گویند *

اما خصیه اسپ از باد و بلغم و صفراء آماس کند اندرون خصیه اش پخته شود و علامتهای مذکور همه برو ظاهر شود - این نوع آماس معتبر از آماسها که ذکر کرده شده است - همان علاجی که جهت آنها کفته شده است عمل نمایند که مفید بود - و اگر بهتر نشود آن اسپ خصیه اش بشکافند و چرک و گندگی که از پخته گی پیدا شده باشد بیرون آرند قاشقا یابد و الله اعلم با الصواب *

باب سی و یکم در معالجه اسپیکه یک خصیه بکشد و باز واگذارد

بدانکه خون و بلغم باهم جمع شود و در طبیعت اسپ این علت پیدا کند و یکپایی او از طرفی که خصیه باشد لنگ شود * دوای آن - از رانهاش نزدیک خصیه را رگ بکشایند و خصیه اش بروغن چرب کنند و سرگین و پیشاب گاز با نمک در دیگ کنند و بجوشانند و از آتش فرو گیرند و ساعتی بزیر خصیه او بدارند تا بخار آن به خصیه اش رهد که فاقع است و غله گلت^۱ و پوست درخت کثار از هر یک ربع سیر با نیم سیر دسمول بکویند و در دوازده و نیم هیر آب بجوشانند چندانکه یکنیم سیر بماند سرد کنند و یکپا گوغن کنجد در آن آب انداخته اسپ را حقنه کنند تا زحمت رفع شود *

دیگر ایلوت یکنیم پا ی و بیتس و فلفل دراز هر یک یکپا و جوکهار و هینگ از هر یک نه درم کوفته و بیخته هفت قسمت کنند و یکنیم پا گوغن کنجد مخلوط ساخته باسپ بدنه که هر دو خصیه او به حال خود

گلت ^۱ *kalatt* (gulattī, the seeds), Horse gram or Kooltee : *Dolichos biflorus*.

دیگر فلفل دراز و پلی مول و چوک^۱ و شیطرج و زنجبیل و جوکهار از هریک پنجم درم کونته و بینخنده در دو سیر مونگ پخته کرده مخلوط کنند و وقت صبح با سب بد هند که مفید است - و روزی دوبار اسپ را بگردانند و نخورد را با آب تر کرده^۲ بد هند کری^۳ با علف خشک درین علت با سب باید داد که مفید است *

نوع دیگر اگر خصیه اسپ از گرمی آماس کند علامت او آنست که سرخ شود و دانهای گرمی بر آن بر آید *

علاج او آنکه خصیه اش را بروغن چرب کنند و پوست درخت کهونی یا درخت بر یا درخت پیپل با آب سعق کنند و بر خصیه اش خماد نمایند *

دیگر نه درم سوچه و شاهترة و یکپار جل کونپین^۴ و سوا^۵ ربع سیر مجموع یکوبند - با هشتم سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن یکسیز بماند - صاف کنند و ربع سیر نبات در آن شربت سازند و یکهفته هر صباح در حلق بریزند که علت رفع شود *

دیگر نه درم نبات و ربع سیر شهد و نیم سیر و نه درم روغن زرد در دو سیر شراب آمیخته اسپ را حقنه کنند - سه روز باین نوع عمل نمایند که مفید است *

۱ چوک *chūk*, H., Sorrel, Bladder Dock, *Rumex vesicarius*.

۲ کری^۳ *karbi* or *kurbī*, the stalks of *Sorghum vulgare*, the Indian or great millet.—Watt.

۳ جل کنپی^۲ *Jal-kumbī* ? *Pistia Stratiotes*.

۴ سوا^۶ *soā*, H., barley cut as fodder.

بگدازد و بر سم اسپ بچسپد - چون سرد شود از چرم نعل راست کنند
و بران چرم قدری آمله کوفته و بیخته بربزند و بران سم نهند و نعل آهند
بطریق معهود بگذند که نافع باشد و سم او بحال خود آید *

فصل دویم در معالجه خوردگاه اسپ که از پاد آماس گرد

علامت شدت درد آن باشد که پایها درست بزمین نه نهند
و بلندگد و بر سر سم راه رود *

علاج او باید گرد - خوردگاهش بروغن راسنا^۱ چرب کنند و به
آتش گرم کنند و به برگ انکول^۲ با برگ آرند گرم گرده برب خوردگاه
که آماس گرده باشد بلته به بگذند و سه روز بدین سبیل عمل نمایند که
نافع است *

نوع دیگر نمسنگ یک پار و قدر صیر تر یعنی کفوار با هم خلط کنند
و بر خوردگاهش به بگذند و اگر فائده ندهد رگ خوردگاه او بکشایند که
بصلاح آید - اگر قلم پایهای اسپ و زانوش از پاد بیامسد همان علاج که از
آماس خوردگاهش گفته شد بگذند که مفید بود و اگر استخوان بگذگاه
اسپ زیر زانوش از قاعده معهود زیاده گردد و همچو سذگ سخت شود
و با آن سبب بلندگ علاج او نمسنگ و ساجی و نمک طعام و هیرو کسیس
و تو مری یعنی کدوی گرد و زنجبیل و فلفلین از هر یک یک درم کوفته و بیخته
مجموع با آب برگ سرکمو^۳ مخلوط سازند و بران استخوان که زیاده از قاعده
بر آمده باشد هر روز بلته به بگذند تا زحمت دفع شود و بصلاح آید *

۱ rāsmā, *Vanda Roxburghii*.

۲ انکول *ankūl, Alangium Lamarekii*.

۳ سرکمو *untraceable*.

آید و علف دوب دهند و آب چاه که نافع باشد * در علاج این زحمت سرفت باید کرد که اگر تاخیر شود بول و سرگین اسپ به بند و کمرش خشک گردد و از خوردن باز ماند و آخر اسپ نماند *

باب سی و دویم در معالجه اسپیکه سُم او ساویده
باشد و علاج خورده گاه و ساقها و زانوهای او
و این باب مشتمل بر دو فصل است

فصل اول

بدانکه اسپ بی نعل را چون بر زمین سفگستان یا بر زمین سخت میوآنند سم او ساویده شود و اگر زود خبردار نشوند چنان شود که مطلق از راه رفتن بماند و پای خود بر زمین نتواند نهاد * علامت شدت زحمت آنست که چون دست بر سر اسپ نهند سود باشد مطلق حرارت دروی نبود *

علاج او - اول سم اسپ را پاک بشویند و اندرون سم نگاه نگفند و سنگی و چرک که باشد بیرون آرند - بعد ازان هیرا کسیس^۱ و بلادر و قضم کوروچن^۲ از هریک ربع سیر کوفته و بیخته با کائپه^۳ و بوبه^۴ باشند در سم اسپ طلا کنند و با پارچه آنرا به بندند - سه روز باین عمل نمایند که مفید بود *

دیگر شهد و قند سیلا از هر یک یکپارچه باهم بیامیزند و هم سم اسپ را باز گونه کنند و ادریه مذکور بروان سم نهند و با آتش گرم کنند و چنانکه

^۱ *Hirā-kasis*, H., Copperas, green copperas ; martial vitriol ; sulphate of iron.—*Platts*.

^۲ قضم کوروچن - کوروچن untraceable.

^۳ کائپه^۳ *kācephal*, H., The Box-myrtle, *Myrica Nagi*.

^۴ بوبه^۴ *bophali* ? *Corchorus Antichoros*.

فوودیگر - دهنهش گرم شود چنانکه اگر دست در آن کنی بسوزد
 و زبان و کامش زرد شود و خشک گردد از حرارت و اگر در مهتاب بدارند
 نه ایستند و پندارند که آفتاب است از گرمی که در مزاج دارد و بسیار به سایه
 آید و هوش ازو برود و در شب نفس بیشتر از روز زند و اندامش گرم
 شود - هرچند آب خورد قشنگی نمود و روی او اندک آماس کند و پوست
 پلکهای چشم او سخت شود چنانکه بدشواری باز گونه قوان کرد و چون
 باز گونه کند اندرون پلک او سفید باشد و نقطهای سیاه در آن سفیدی
 باشد و اندامش خشک شود و زمین بسیار بدوید و دهن بر زمین نهاد و از
 بینی و دهن خلط اندازد مانند ریم - و گردن خود را بسیار بگرداند و پهلوی
 خویش ببود و این علت در اندرون پهلوی او بود و گاه باشد که گردن کچ کند
 و سر بر زمین نهاد و خمیازه بسیار کشد و بواه نتواند رفت و صبح دم بسیار
 زند و زمین را آهسته بپای بکند - اگرچه علف بسیار خورد روز بروز لاغر
 شود و مگس بسیار بر اندامش نشیند و قطره قطره بول از قضیبیش به چکد
 و چون موی دم او بکشند زود از جای بر آید و در شکمش آواز قراقر کند *
 فوودیگر آنست که از دهانش بسیار لعاب آید و شکمش بواند
 و سرگین اسپ مانند آب باشد و اسپیکه این علامت‌ها پیدا کند اگر در اول
 حال علاج کند البته بزید و بیطار خوب چون تشخیص این مرض را کند آن
 اسپ را در میان اسپان نه بگدد که این علت در میان دیگر اسپان سروایت کند *
 علاج نمکسنج و زنجبیل و فلفلین و هلیاه و آمله و قاقله با پوست
 و دارچینی و تمال تیز ^۱ و هینگ از هر یک نه درم و کاکولی ^۲ دمید دمهای ^۳

۱: تمال تیز *tamāl*, The Cassia Lignea or Cassia Cinnamon, *Cinnamomum Tamala*, untraceable.

۲: کاکولی ^۲; can this be *kākūlī*, the Persian name for ?

۳: دمید دمهای ^۳, errors in text.

باب سی و سویم در معالجهٔ خارش دم اسپ

این از خون فاسد باشد و دانهای گرمی بر استخوان دم او برآید و چون در معالجهٔ تاخیر نمایند مسوی او بزید و گاه باشد که در استخوان دم او کرم افتد و خارش او زیاد شود - علاج آن از دم اسپ خون بکشایند و دمچش بروغن چرب کنند و یکهفته هر صداج یکسیز خرما یا یکسیز برگ نیب اسپ را بدھند که علت دفع شود *

باب سی و چهارم در علت مجمول^۱ که اسپ پیدا کند

این زحمت بیشتر در هوای گرم اسپ پیدا کند و این هوا را با مطلاع هنودان شامی^۲ پز گویند و این علت را کهار^۳ گویند و انواع این زحمت بسیار است و یک نوع آنست که اسپ گاهی نفس بشتاب بکشد از پی هم- و گاهی آهسته - و بی علته مدام اندام او گرم بود اگرچه در سایه بسته- باشد - و رگ بغلایش بجهد و اعضاش خشک شود و پای او بقدر آماس کند و تهی گاهش از باد برآید - چون پلک چشمش باز گونه کنند ازد بود *

فوعه^۴ آنست که قضیبیش آماس کند و از غلاف بیرون آید اندرون نتواند کشید - و میل بر علف خوردن نکند و آهسته برآ رود چنانکه پنداری در ریگ یا در گل میرود - همیشه سر بجنباند و بیهوش شود و خوابش ناید و دم او گرم باشد و نفس دراز کشد و متصل خمیازه آیدش *

^۱ مجمول، perhaps a translation of the disease called *gum-nām*, etc.; vide *Faras-Nāma* of *Rangin*.

^۲ شامی پز، not traceable.

^۳ راکهار - کهار، a disease; untraceable.

و گورستان و چائی که آدم کشته افتاده باشد و دیگر جائی که هندوان را بعد از مردن میسوزند و در بختانهها و بزرگهار سوی زیرا که بگویند که درین مکانها دیو و پری حاضر میشوند چون نظر اسپ بر آنها می افتد دیوانه شود و بیهوش گردد و خود را بزمین می افکند و چشمهاش از حدقه بیرون آید و کس نداند که این چه زحمت دارد و علاج او دشوار باشد * اسپیکه این علامتها پیدا کند و او را عارضه نباشد بدان که دیو دیده و دیوانه شده است آن اسپ را از میان اسپان جدا باید بست که چون دیگر اسپان او را بدین نوع بینند دیوانگی او در نهاد آنها اثر کند و اینها نیز دیوانه شوند و گویند علاج او آنست که قرآن و دعا خوانند تا دیو از تن او بگریزد و دیوانگی او رفع شود و بصلاح آید *

باب سی و هفتم در علاج متفرقه که دافع ملل
و امراض اسپ بود و معرفت ادویه و اغذیه
که اگر اسپ را دهنده فربه شود
و قوتش بیفزاید و این باب
مشتمل بر هشت فصل است

فصل اول در بیان ادویه که بطريق چاشنی اسپ را دهنده زنجبیل و فلفل دراز و فلفل گرد و پوست شیطرج و هلیله و بلهله و آمله و باورنگ و قسط شیرین و گشنیز و تج و پیل مول و پوست درخت سرکهو و زرد چوبه و همامه^۱ و پنیس و موته و بانسه خشک و بهارنگی *

۱. همامه *hamāma*, the fat of the hump of an ox or camel.

بهارنگی *bhārangī*, *H. Clerodendron serratum*.

و چوک و ریک^۱ و ساجی کهار و جوکهار بوزن برابر مجموع بکویند و یکپار
چوب ششم و یکپار دیودار بکویند و چهار سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن
نیم سیر آید ادویه مذکور را آمیخته اسپ را بدهند که مفید بود *
دیگر یکپار برگ نیب با یکسیر خرما اسپ را بدهند و بوزن فیم سیر
آب برگ نیب یکهفته هر روز در حلقات بربیزند که مفید بود *

باب سی و پنجم در معالجه امپیکه مار او را گزیده باشد

علامت او آنست که زبانش خشک شود و دهانش بسته شود
چنانکه نتواند کشاد و اگر زبانش سبز شود علاج نماید و اگر سبز نشده باشد
علاج - اول براعضایش آب سرد بپاشند و اگر موی تن او ایستاده نشود
علامت صحت بود - بر آن محل که مار گزیده است حجامت کفند
یعنی پچهنه^۲ و خون بکشند و اگر جای رگ کشادن باشد بکشایند و روغن
و نمسه‌گ منصل بران طلاه کنند و آب چولای با غلغل گرد و روغن در
حلقات بربیزند و برگ نیب با روغن او را دادن مفید است *

باب سی و ششم در دانستن محلهای که اسپ را در آنجا نباید داشت اگر بدارند دیوانه شود

اهل تجربه چفین آورده اند که اسپ را در چند جا نباید بست
اول در خانه خالی که کسی در آنجا سکونت نکرده باشد و در ویرانه‌ها

۱ ریک. In one MS. زاگ, "Vitriol, copperas," not traceable.

۲ Pachhnā denā, H., generally means "to scarify a wound," but it apparently also means "to cup" and "to lance."

و تیل مقاسب است - و از برای دفع زحمت گرمی شیر و روغن مفید بود -
و از برای دفع بلغم و زکام شراب هندی با برق بانجی و تخم لئای یا
بول گار در بینی کردن نفع بود *

فصل سیوم در بیان جلاب‌ها که از برای دفع ملل و امراض باسپ
بند هند - راسنا و زنجبیل و فلفل دراز و باورنگ و بیج و چتراء چهال و چسفی ^۱
مد دیدمک ^۲ و چوکه و موته و پیپل مول و بهاز ^۳ و مجیت و اپلوت و زرد
چوبه و گلو و پنیس و شاهنره و همامه و بانسه و تخم نیلوفر و کوکل از
هر یک یک و نیم درم کوفته با هشت سیر آب بجوشاند چندانکه بوزن
یکسیر آید صاف کرده سرد کنند و در حلق اسیب بریزند - تا دو هفته چنانکه
مذکور شد عمل نمایند که دافع بلغم اسپ است و علت بعده ^۴ را ببرد
و اشتها پیدا کند و آن زحمت را بزیان هندی نیکهات ^۵ گویند علامت او
آنست که یکطرف از دست و پا و چشم وغیره از کار بعافد از خوردن جلاب
مذکور بصلاح آید و دافع اجناس آماس بود *

دیگر هلیله و بلیله و آمله و سعد و پوست درخت سرکهو و ببول ^۶
و پوست شیطرج و زنجبیل و تراپیمان و کهیرا ^۷ و پست پاپره و بهون رینگنی
و پوست نیب و کریاته ^۸ و دهارزی دو هفته هر روز از هر یک ادویه مذکور

۱ هیتی - چیتی - جنسی not traceable.

۲ مد دیدمک - دیدمک not traceable.

۳ بهاز not traceable.

۴ بعده for بعده *Bojhma*, H, Enteritis.

۵ امیت جال - بیکها کهاب - نیکهات a disease: not traceable.

۶ *Babūl* = *Acacia Arabica*. Another reading is *پنال* *patol*, for which
vide page 87, note 1.

۷ کهیرا *khēra*, the cucumber.

۸ *Kiryāta* = کریات *kiryāt*, vide page 97, note 6.

و گرد^۱ و دافت و مال کنکی و کرا چهال^۲ و گرمال^۳ یعنی املقاں و جواں و دیودار و اتوال^۴ و سرسون و قنبلو و اجمود و زیر^۵ سیاه و سفید و پت پاپره ادویه مذکور را از هر یک نه درم کوفته و بیخخته نگهدارند و اسپ کلان را هر روز بست و هفتدرم و اسپ میانه را هیزده درم بدهند که اگر سرگین اسپ نرم شده باشد به بند و پیچش شکم رفع شود و فربه و توانا گردد و اگر همین ادویه را در بول گلو آمیخته باسپ بدهند دفع زکم و بلغم کند و سرفه برود و کرمی که در شکم اسپ است بمیرد و دفع گردد و اگر این ادویه‌ها با روغن زرد آمیخته باسپ بدهند دفع باد و صفراء کند و اگر در زیر حلتش نخمه^۶ بر آمده باشد بخوردن این ادویه دفع شود که مناسب است *

نوع دیگر بیچ و کلو و گرد و بانسه و هردو کنکی^۷ یعنی ایستاده و افتاده از هر یک نه درم کوفته و بیخخته با بول کار مخلوط سازند و یکهفته هر روز با نه درم برگ نیب بدهند که دفع بلغم و زکم بود و سرفه که از هیچ ادویه به نمی‌شده باشد ازین ادویه مذکور دفع گردد و هر روز مقدار یکپار بدهند که مفید بود *

فصل دویم در بیان ادویه که از چهت دفع علل و امراض در یعنی اسپ کنند آن انواع است - از برای دفع باد از چربیهای و روغن

۱ گرد *vide page 59, note 2.*

۲ کرا چهال = bark. *kara*, H., *Strobilanthes ciliatus*, the bark of which is used medicinally.

۳ گرمال یعنی امل تاس *Amulatas* is Purging Cassia; *Girmäl*, H., is another name for it.

۴ اتوال, not traceable.

۵ نخمه, not traceable.

۶ کنکی *katāi*, H., is another name for *Ringnī* or *Solanum xanthocarpum*.

نوع دیگر تخم خردل سفید و کنجد دانه از هر یک بیست و هفت درم با سه سیر آب دسمول خاط کنند و سه قسمت کنند و بکوبند و هر روز یک حصه از ادویه مذکور با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یک و نیم سیر بماند سوی کرده حقنه کنند *

دیگر اگر در شکم اسپ گرمی زور کرده باشد نه درم نبات و هزاده درم شود و نیم سیر و نه درم روغن و دو سیر شیر مجموع باشم بیامیزند و حقنه کنند که بصلاح آید *

فصل پنجم در آداب مقل دادن اسپ را و مقل را بیان همدهی کوگل گویند * چنان آورده اند که در هوای برشکال زکام و باد و بلغم بطبیعت اسپ غلبه کند و بدان سبب گرفتنی اسپ کم شود و اسپ معلول گردد و از برای دوز کردن آن هیچ دوامی به از مقل نیست و مقل که اسپ را دهند باید که برزگ زربود و دانه بود - پنجم درم مقل و هلیله و بلیله و آمله از هر یک ربع سیر مجموع یکجا بکوبند و در چهار سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن نیم سیر آید صاف کنند و در حلق اسپ بروزند و بدین سبیل عمل نمایند که مفید بود - و اگر برای دفع باد بود گوگل یکپاژ بیخته کوچکه با نیم سیر بول گاو در حلق اسپ بروزند که زحمت دفع شود - و اگر از برای دفع گرمی باشد یکپاژ مقل با پانزده درم شهد و نیم سیر روغن اسپ را بدهند که نافع بود *

فصل ششم در آداب خوارانیدن شاخ گاو میش اسپ را اهل این صفت * چنین آورده اند که شاخ گاو میش چون اسپ را دهند اول باید که یک شبانه روز در گل بخسپانند بعد ازان شاخ گاو را بسوهان برآده ساخته قدری شهد برو بزند و در کوزه نو کنند و سر کوزه را ننگ بگیرند

دو درم کوفته با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه یکسیر بماند سود کرده
در حلق اسپ بریزند که تمام زحمت صفرا و گرمی که باشد دفع شود
و خون فاسد بصلاح آید و اگر تپ داشته باشد ازو دفع شود و چهت
آماس و دانها که از گرمی برآید سود مفید بود و زحمت دفع شود و خارش
از تن برود *

نوع دیگر جلب از چهت دفع زکام و بلغم مناسب بود - فلفل دواز
و قسط شیرین و پوست شیطرج و سعد و گلوی و دانست و گرد و پوست
درخت روهره^۱ و اسکنده و پوست نیب دوهفته هر روز از هر آد وید مذکور شد
درم کوفته با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یکسیر بماند - صاف
کنند - با یکپاره شهد بیامیزند و در حلق اسپ بریزند که از زحمت که از
زکام و گرمی پیدا شده باشد ببرد و اشتها پیدا کند و اگر آماس در اعصابی
ریس او باشد رفع کند و بصلاح آید *

فصل چهارم در بیان ادویه که اسپ را بدان حقنه کفند

و اهل تجربه چنین آورده اند که براى دفع علتهایی که در نصف
پسین اسپ واقع شود هیچ دوای او را به از حقنه نیست و حقنه بعضی
بجلاب دهند و بعضی بچربی بیامیزند نفع باشد که چربی تنها بسیار
نفع ندهد و حقنه دارن در وقت صحیح مناسب بود - اول اسپ را آب
باید داد که بخورد بعد ازان حقنه کنند و انواع ادویه حقنه بسیار است -
نوعی اینست که نمسنگ و نمک سوده از هر یک شش درم کوفته و بیخته
با یکسیر روغن کنجد بیامیزند و یکسیر آب بیامیزند و حقنه دهند *

در نیم درم بیفراید تا مدت معهود - و اگر سیر اسپ را از چهت قوت و فربه شدن دهند با چربی و گوشت و شراب مناسب است که اینها مقوی اند - و اگر از برای دفع باد دهند با نیم سیر روغن گار یا روغن کنجد مفید بود که دفع انواع باد بود و کرم شکم بمیزد و اشتها بیفراید - و اگر از چهت دفع زکام و بلغم دهند با جلاab هلیله و بلیله و آمله دفع بود و اگر سیر با اجنه دهند درد شکم اسپ رفع کند و اگر با بول گار دهند اسپ که از ضعیفی دلاغری شکم او کلان شده باشد علت او دفع گردد و شکم اسپ به حال خود آید و اللہ اعلم بالصواب *

فصل هشتم • چنین آورده اند که از برای دفع زحمت باد و بلغم صفرا ساجی کهار اسپ را دادن مفید بود * اسپ کلان که باشد ده درم و اسپ میانه را پنچ درم و اسپ خورد را دو نیم درم - اگر در هوای برشکال دهند با روغن سرسون مفید بود - و در هوای دیگر با روغن گار متفعث دهند و دفع باد و بلغم و صفرا بود - چون اسپ کم قوت و کوفت یافته را که خون در تن او مرده باشد دهند خون مرده را زنده سازد و بصلاح آید *

نوع دیگر اگر اسپ را وقت صبح همین پخته با هلیله و بلیله و آمله دهند رفع شکستگی و ماندگی او کند و متفعث بسیار دهد و اگر خواهند اسپ لاغر را فربه کنند سه هفتاد هر روز دو سیر برنج با ده سیر شیر به پزند و روغن و شهد از هر یک یکسیر با آن بیامیزند و اسپ را دهند که فربه کند و قوت او زیاده نکند *

نوع دیگر مفرز تخم گهونگچی چهار درم و تخم پانچی نه درم با یکسیر شراب قندی در وقت صبح اسپ را بددهند که متفعث بسیار باشد و روشنگانی چشم بیفراید و ضعف پیری دروی اثر نکند و قوتش زیاده

و در میان آتش نهند چندان که براوَدَ شاخ در کوزه سوخته خاکستر گردد و بعد ازان
براوَدَ بر آورده با زنجبیل و فلفلین و سعد و شیطرج و نمکنگ و پیکر مول^۱
و گرد و کلونجی و ساجی کهار- ادویه مذکور را وزن برابر کوفته و بیخته دوچند
خاکستر مذکور با هم بیامیزند سه هفته اسپ را بدهند - هفته اول با مقل -
هفته دویم با شکر - هفته سیوم با رونگ زرد * اول روز پنجم درم - دویم روز ده
درم - روز سیوم پانزده درم - باقی روزها بست درم - تا سه هفته ادویه مذکور
چنانچه گفته شد هر روز بدهند که هر علته که اسپ را از باد و بلغم
پیدا شده باشد دفع کند و اسپ حمل یعنی جوگیر^۲ را چون این ادویه
دهند آن علت ازو برود و از جهت رفع آماس پایهای اسپ مفید بود
آماس زهرباد را دفع کند و قوت اسپ بیفراید و مموی تن تازه و درخششده
گردد و اهل فن چنین آورده اند که این ادویه با شاخ گار میش اسپ را
همچو آب حیات باشد یعنی اسپ که معلول باشد چنانکه فردیک بموت
رسیده باشد چون این ادویه مذکور با شاخ گار دهند علتهای او دور کند
و فربد سازد و اللہ اعلم *

فصل هفتم در آداب سیر خوارانیدن اسپ را در هوای سرما
مناسب باشد * اسپی که در طبیعت او صفا و گرمی زور کرده باشد اصلاً
نباشد داد و لیکن اسپ را که باد و سردی در مزاج او غالب شده باشد
در هوای سرما سیر خوارانیدن جهت رفع آن مناسب است - باید اسپ
کلان را سه هفته بدهند روز اول یکپار^۳ و هر روز نه درم با آن باید اضافه گرد تا سه
هفته - و اسپ میانه را چهار هفته بدهند - روز اول نه درم و هر روز چهار
درم و نیم بیفراید تا مدت معهود - و اسپ خرد را روز اول پنجم درم و هر روز

^۱ پیکر مول, *Piper root.*

^۲ *Vide p. 55, note 3.*

^۳ *Zahr-bād, Lymphangitis, œdema, asasarea, and sometimes erysipelas.*

شود و اگر روزی ده فرستنگ برانند مانده نگردد و از فعل دادن سست
نشود و پشم او نازک و درخشندۀ شود و بهتر برآید *

باب سی و هشتم در علامت که اهل تجربه آنرا
مبارک و خاجسته و فرخ دانسته اند و آن
خطیست چند که بربالای لب
است و چاهای دیگر میباشد

خطی که در میان سوراخهای بینیش واقع است مثل خطهای
کف دست آدمی چنین آورده اند که اگر آن خطوط بشکل ماهی واقع
باشد یا مانند کمان بود آن اسپ بسیار مبارک است و هرجا که باشد
صاحب او را روز بروز دولت زیاده گردد و اسپهای بسیار جمع شوند و خیر
و بریت او بیفزاید و اگر بعصف رود البته بر اعدا ظفر یابد و الله
اعلم بالصواب *

* قمّت *

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.